BBC

A VILÁGTÖRTÉNELMI MAGAZIN

History

795 Ft
2014. április
IV. évf.
4. szám

Az igazi műkincsvadászok

Egy veszélyes küldetés: akikről a film hőseit mintázták

www.historymagazin.hu

Erdély

A sorsfordító 20. század

HONVÉDSÉG

A **Nagy Háború** emlékezete

Hadüzenet egy **szakács** miatt?

V. Henrik, a nagy király

A címlapon

2014. ÁPRILIS

Erdély és az erdélyiség

Egry Gábor kifejti, hogy milyen történelmi tapasztalatok és társadalmi sajátosságok alapozták meg az Erdélyiség eszméjét, s végül miért kellett elbuknia

24. OLDAL

Az *igazi* műkincsvadászok

Nigel Pollard cikkéből kiderül, milyen kihívásokkal kellett szembenézniük azoknak a szakembereknek a második világháború idején, akikről George Clooney mozikban nagy sikerrel játszott *Műkincsvadászok* című film szereplőit mintázta

51. OLDAL

Erdélyi kulcsok

Történelmi esszéjében *Markó Béla* azt vázolja fel, honnan erednek és merre nyújtóznak a szerteágazó erdélyi kulturális, nemzeti és politikai identitás gyökerei

36. OLDAL

V. Henrik viharos ifjúkora

Anglia egyik legnagyobb uralkodójának tartják, de kezdetben úgy tűnt, Henrik inkább a „futottak még" kategóriában indul. *Anne Curry* a százéves háború hősének fiatalkori éveit ismerteti

62. OLDAL

A *meggyilkolt* szakács és a *bosszúszomjas* királynő

Viktória királynő személyes szakácsának meggyilkolása óriási izgalmat váltott ki az első modern nemzeti médiában, írja *James Hawes*

40. OLDAL

1914: A briteknek be kellett lépniük

Max Hastings szerint Nagy-Britanniának az első világháború a rettenetes ár ellenére is a szabadságért folytatott, elkerülhetetlen harc volt

44. OLDAL

Videó a magazinban!

Keresse a QR-kódot a 47. oldalon!

Tartalom

2014. ÁPRILIS

TOVÁBBI CIKKEK

History
A VILÁGTÖRTÉNELMI MAGAZIN

KOSSUTH VEVŐSZOLGÁLAT (36-1) 225-8400, 225-8401
kossuthvevoszolg@t-online.hu

SZERKESZTŐSÉG (36-1) 888-9153
bbchistory@kossuth.hu
BBC History, 1327 Budapest, Pf. 55

Kiadja a Kossuth Kiadó zRt.
Felelős kiadó: Kocsis András Sándor elnök-vezérigazgató
Főszerkesztő: Papp Gábor
Szerkesztők: Győrffy Iván, Litván Dániel
Művészeti vezető: Kiss Áron
Tördelőszerkesztő: Schmidt Péter

ELŐFIZETÉS
belföldre és régebbi számok
Toldy Ferenc Könyvesbolt (36-1) 225-8400
Örkény István Könyvesbolt (36-1) 782-1712
Fejtő Ferenc Könyvesbolt (36-1) 888-9120
külföldre
Color Interpress Kft.
(36-1) 243-9232
email: info@colorinterpress.hu

HIRDETÉS

Adaptive Media / Y-Sales Media Kft.
1066 Bp., Nyugati tér 1.
sales@ysales.hu
www.adaptivemedia.hu
(36 1) 577 4050

Készült az Ipress Center Hungary Kft-ben
Felelős vezető: Lakatos Imre vezérigazgató
(36-27) 518-990

ISSN 2062-5200

A brit kiadás főszerkesztője: Rob Attar; művészeti vezető: Susanne Frank; képszerkesztő: Sam Nott; kiadói igazgató: Andrew Davies; ügyvezető igazgató: Andy Marshall

ROVATOK

Levelek

… a körülmények szerepéről

Talleyrand sokat idézett mondásán kissé módosítva nemcsak a magasztost, hanem olykor a véresen komolyat is csak egy lépés választja el a nevetségestől. A mezsgye vékonyságát cikkünk címe is sejteti: *A meggyilkolt szakács, a bosszúszomjas királynő és a háború, amelyik ki sem tört.* Egyszerre szórakoztató és tanulságos ez a könnyű olvasmány.

Érdemes elfilozofálni a másfél évszázados eseten. Egy szerencsétlen sorsú szakács rossz időben volt rossz helyen. A bonni utcán belekötött egy származása és kapcsolatai folytán önbizalomtól duzzadó kapatos fiatalember, s az utcai szóváltásnak egy halálos következménnyel járó kardlapozás lett a vége. Sajnálatos, de mindennapos eset – legyinthetünk. Ám mindez akkor történt – a személyi összefüggéseket az olvasó a cikkből tudja majd meg –, amikor Nagy-Britannia aggodalmaskodó szemekkel nézte potenciális riválisának, Poroszországnak a látványos emelkedését.

A bonni éjszakai affér a körülményeivel együtt érzékletesen rávilágít arra, hogy ha a nemzetközi kapcsolatokat fóbiák, előítéletek, gyanakvások terhelik, akkor a média áldásosnak nem mondható szerepével a történelem olyan vágányokra kerülhet, amelyeken senki nem kívánt haladni.

Aligha kérdéses, az 1865-ös, önmagában egyetlen tízsoros cikkecskénél többet nem érő hír udvari, kancelláriai és külügyminisztériumi üggyé dagadása nélkül is kitört volna az első világháború, de a történelmet – amennyiben nem az ortodox marxista „az történik, aminek úgyis be kell következnie” alapon állunk – bizony nagyon soksor a médiaindulat, az idegengyűlölet, az előítéletek szívóssága és még több más, érzelmeket stimuláló tényező melegágyából kikelő ellenségkép tereli egy önmozgó pályára.

Bár a skandalum a tények tudatos meghamísítása ellenére sem fajult akkor hadüzenetig, a történelem a legutóbbi időkben is bőségesen szolgál példákat arra, hogy az indulatok szándékos fölkorbácsolása, rossz jellemű és/vagy kiegyensúlyozatlan pszichéjű politikusok lépése képes olyan fekete lapokat írni, amelyek könnyen elmaradhattak volna.

Bőven sorolhatók a példák – a Salvador és Honduras közötti 1969-es úgynevezett futballháború talán a legpéldaszerűbb. Persze a két ország viszonyát jócskán terhelték feszültségek – mindenekelőtt a Salvadorból induló hatalmas illegális bevándorlási hullám –, de hogy emiatt háború törjön ki közöttük, amelyik állítólag több ezer halálos áldozatot követelt és több tízezer civilt űzött el otthonából?! Ez az ár kétségtelenül a médiahisztéria és néhány ember ideggyengeségének a számlájára írható.

Gyakran idézik Isaiah Berlin mondását, hogy a történelemben mindösszesen két százalék jut az egyén szerepére, de az a kettő nagyon sok. Bár a britté lett nagy gondolkodó szinte az elejétől a végéig végigélte a tapasztalatok tárházát, a szörnyűségek skanzenjeként is bejárható huszadik századot, szkeptikus vagyok az igazát illetően. Nemcsak a rossz utcába tévedt szakács esete és a salvadori futballőrültek vérmérséklete sugallja nekem, hogy a személyiség javára emeljem a fenti arányt. És a mértéket sem patikamérlegen méricskélném.

Papp Gábor

Dánia nem kivétel, hanem kivételes volt

Bo Lidegaard könyvének apropóján februári számukban cikk jelent meg a dániai zsidóság megmeneküléséről a második világháború idején (19. oldal). A szerző nagyrészt a dán politikai kultúrával és mentalitással magyarázza ezt, míg Ignatieff harvardi professzor szerint a németek részéről nagy szerepet játszott valamiféle „árja testvériségen” alapuló kivételezési hajlam. Szerintem sokkal inkább Lidegaardnak van igaza, amit az alábbi történeti tények támasztanak alá.

A németeknek a háborúban szükségük volt a dán mezőgazdasági termelésre, és ez némileg talán magyarázza Dániának a megszállás utáni, kezdeti „lezserebb” kezelését. Az 1943-as fordulat (Sztálingrád stb.) után azonban a dán ellenállás nagyon megerősödött, amit augusztus 28-án teljes alávetést, német cenzúrát, halálos ítéleteket stb. követelő német ultimátum követett. A dán kormány és X. Keresztély, a karakán dán király ezt elutasította, amit azonnali teljes megszállás és már augusztus 29-én néhány ismert dán zsidó letartóztatása követett. A németek ekkor az Endlösung teljes dániai végrehajtását tervezték.

A dánok ellenállása azonnal nyílttá vált. Niels Bohr, a huszadik század Einstein után második legnagyobb fizikusa a koppenhágai svéd nagykövettől tudta meg, hogy közvetlen kollégáját, Rosenthalt le akarják tartóztatni. Az óriási tekintéllyel rendelkező Bohr, akihez nem akartak a németek elsőként hozzányúlni, azonnal megszervezte Rosenthal menekülését az ellenállás segítségével, majd értesülve arról, hogy az ő letartóztatását is tervezik a németek, kalandos úton, kis hajón, családja egy részével maga is Svédországba menekült. Malmö környékén értek partot.

Tudta, hogy az összes dán zsidó letartóztatása küszöbön áll, ezért családját Malmőben hagyva Stockholmba igyekezett a külügyi államtitkárhoz, majd a svéd külügyminiszterhez, náluk nem sok sikert elérve. Ezután szinte kierőszakolt egy látogatást a svéd királynál. Gusztáv király döntése alapján már másnap megjelent a hivatalos svéd tiltakozás a dániai letartóztatások ellen, és Svédország hivatalos nyilatkozata a dán zsidók befogadásáról.

X. Keresztély dán király alattvalói körében. Az uralkodó erélyesen ellenállt a német ultimátumnak

Időközben a németek tervei, nagyrészt a dán rendőrség (!) útján, ismertté váltak Dániában is, a lakosság erre pillanatok alatt elrejtette a mintegy 7-8 ezer zsidót. A németeknek mindössze néhány száz letartóztatást sikerült végrehajtani, elsősorban koppenhágai idősotthonokból. Két hónapon belül pedig dán halászok és a svéd parti őrség kiadós segítségével 7200 dán zsidót sikerült Svédországba menekíteni.

Bohr szerepe a dán zsidók megmentésében óriási volt. Angol tudóskollégái tudták, hogy a Stockholmban nyüzsgő német ügynökök miatt élete veszélyben van, ezért megszervezték Angliába való menekülését, majd családja is követte. A dán zsidók „csak” talán 1 százaléka vesztette életét a félresikerült dániai Endlösung eredményeképpen.

Olach Zoltán, Szigetszentmiklós ➤

➜Írjon nekünk!

e-mail:
bbchistory@kossuth.hu

postacím:
Levelek, *BBC History*
1327 Budapest, Pf. 55

Levelek

2014. ÁPRILIS

Szélsőséges pártok Európában

Érdeklődéssel olvastam a *BBC History* 2014. februári számában Chris Bowlby történész kitűnő cikkét „Szélsőséges pártok Európában” címmel, amelyben a negatív jelenségek bemutatása mellett a zömmel szélsőjobboldali politikai irányzatok terjedésének okaira is kitér (20–21. oldal). Az írásnak kiemelt aktualitást adott Vona Gábornak, a Jobbik elnökének a Londonban élő magyar állampolgároknak szánt közelmúltbeli választási kampánylátogatása.

A szélsőségek erősödése okaihoz kapcsolódva kiegészítéseket tennék, amelyeket röviden 5 pontban foglaltam össze:

Az **euró** bevezetését Kohl német kancellár és Mitterrand francia köztársasági elnök politikai alapon erővel „verték át” Európán és a világon. Az euró nem rendelkezett megfelelő gazdasági alapokkal, amit a globális gazdasági válság hangsúlyozottan felszínre hozott. A monetáris közösség mellett nem valósult meg a tagországok között a fiskális (költségvetési szabályok, pénzpolitika) és a gazdaságpolitika egységesítése. Tekintettel arra, hogy az euró második kulcsvaluta szerepet játszik a nemzetközi pénzügyi rendszerben, ezért megszűnésének megakadályozása mindenkinek (EU, USA, Kína, Japán stb.) közös érdeke, hiszen felszámolása óriási zavart és károkat okozna a nemzetközi pénzügyi világban. Nincs más megoldás, mint bevezetni a fiskális politika és a gazdaságirányítás egységét (pénzügyi jogszabályok egységesítése, bankunió, nemzeti költségvetések EU-bizottsági ellenőrzése stb.) az eurózónában és részben az Európai Unió egészében. Ez pedig fontos nemzeti szuverenitási elemek feladásával jár, ami a nacionalizmus ellenállásába ütközik, és a politikai kommunikáció szintjén szélsőséges populizmusban ölt testet. Így nem csoda, hogy sikereket könyvelhetnek el a szélsőséges pártok.

Az **EU-bővítések** stratégiai és geopolitikai meggondolásból valósultak meg. A Szovjetunió felbomlásával okafogyottá vált a korábbi *status quo,* és politikai-katonai űr keletkezett a meggyengült utódállam, Oroszország és Nyugat-Európa között. Adódott a lehetőség, hogy az euroatlanti világ elfoglalja ezt az űrt, ami *nota bene* találkozott az itt található országok maximális egyetértésével történelmi, politikai, vallási hagyományaiknál fogva. Állításomat az is bizonyítja, hogy ezen országok 1990 után nem sokkal ún. „Európai (Társulási) Megállapodásokat” kötöttek az EU-val, amelyek teljesen megnyitottak egy 75 (ma már kb. 100) milliós piacot a régi tagországok számára, tehát a gazdasági és kereskedelmi érdekek már ki voltak elégítve. A folyamattal kettős probléma állt elő:
(a) Az ún. jelölt országok gazdasági és társadalmi fejlettségi szintje jóval a bent lévők alatt volt/van, így „megemésztésük” túlságosan „nagy falatnak” bizonyult.
(b) Az EU intézményi rendszere nem volt felkészülve 10+3 ország (1994-től csatlakozottak) felvételére, tehát alapvető továbbfejlesztésre szorul, amit – mai állapotában – a Lisszaboni Szerződés nem elégít ki. Ezek a hiányosságok kialakították az euroszkepticizmust, sőt számos helyen és formában szélsőséges populizmushoz vezettek.

Ma már „bocsánatos bűn” kimondani, hogy a következő évek a **kétsebességes Európa** jegyében telnek el. Megítélésem szerint az utóbbi évek történései arra engednek következtetni, hogy a kétsebességes fejlődés inkább háromsebességes lesz (gazdaságilag erős euró-zónabeli tagországok, mediterrán euró-zónabeliek, EU13-ak). Valószínűsíthető a három fejlettségi szint közötti átjárás, amelynek iránya meghatározza a szélsőséges politikai tendenciák jövőbeli alakulását az egyes országokban. A történelem „fintora”, hogy mindez Európa legerősebb gazdasági hatalmát jelentő Németország vezetésével zajlik, amelynek így „ölébe hullik” (ami szerintem nem baj, hiszen egy demokratikus Németországról van szó) mindaz, amiért két világháborút kirobbantott.

A **globális gazdasági válság** ismertetése és okainak elemzése széles nyilvánosságot kapott, így csak annyit, hogy az felgyorsította, illetve elmélyítette a leírt folyamatokat.

A **bevándorlási hullám** két fő okból vált ki társadalmi ellenállást, amit a szélsőséges politikai vonulatok felhasználnak kommunikációjukban. A korábbiakkal ellentétben a nyugat-európai gazdaságoknak napjainkban csak magasan kvalifikált munkaerőre van szüksége, amely egyébként inkább képes és/vagy akar alkalmazkodni a befogadó euró-zónabeli ún. „mag” országok kultúrájához. Az alacsony képzettségű bevándorló tömegekre ma már nincs szükség, amit a gazdasági válság még erőteljesebben kidomborított. Az ismert régiókból érkező bevándorlás esetenként biztonságpolitikai kockázatokkal is járhat, ami az USA-t és Kanadát is érintheti. Munkaerő-piaci és szociálpolitikai szempontból hasonló a helyzet az EU13-ak esetében, de itt biztonságpolitikai szempontok nem, kulturális vonatkozások csak kismértékben játszanak szerepet.

Összefoglalva: Európa a második világháború utáni történelmének legnagyobb kihívását éli… és nincs visszaút: vagy egyfajta föderalizmus irányába fejlődik, vagy néhány évtizeden belül másodrendű gazdasági és politikai kontinenssé válik. Tehát a tét nagy, a harc bonyolult, és kemény az itteni társadalmak történelmileg determinált nacionalizmusa miatt.

Kertész Péter, Budapest

Ukrajna térképe

© LEONID YABLONSKY

A márciusi szám 16. oldalán található térképen van egy hiba („Merre tart Ukrajna?”). A téves színezés úgy tünteti föl, mintha a Moldovától délre lévő terület, Dél-Besszarábia Románia része lenne. A valóságban Ukrajnához tartozik. A Szovjetunió által elért területi hódítás 1940-ben, ill. 1944-ben csatolta el Romániától, éppúgy, mint Észak-Bukovinát, majd 1945 után Kárpátalját Csehszlovákiától. E területek akkor lettek Ukrajna részei. Chris Bowlby cikke erről sajnos nem tesz említést.

Lendvai L. Ferenc

Köszönjük professzor úr, a neves filozófiatörténész helyreigazítását, s olvasóink elnézését kérve közöljük Ukrajna legitim térképét, amelynek ma igencsak van jelentősége…

A szerkesztő

Horthy ellenállhatott volna

Ungváry Krisztián cikke a *BBC History* márciusi számában („Egy döntés háttere – a magyarországi zsidóság deportálása”, 84–89. oldal) a nemzetközileg is elismert tudós hitelével elemzi a magyar történelem egyik legtragikusabb eseményének hátterét, a szereplőket és okait. A történész két éve megjelent *A Horthy-rendszer mérlege* című könyvében a magyar történészek között talán először világítja meg az antiszemitizmust és az annak jegyében fogant intéz-

kedéseket, mint a társadalom- és gazdaságpolitikai eszközeit.

Az úgynevezett „zsidókérdés" megoldása Magyarországon már a harmincas évek végétől napirenden volt a német–magyar kapcsolatokban. A dokumentumok szerint Berlin nem találta kielégítőnek a magyar intézkedéseket, s változó intenzitással igyekezett nyomást gyakorolni Budapestre, amelyet az akkori berlini magyar követ, Sztójay Döme kellőképpen fel is nagyított. Ez a nyomás Magyarország háborúba lépése után szünetelt. A magyar kormányok döntési jogaikat védték, de a német gyakorlat, legalábbis Wansee-ig, nem volt teljesen idegen a magyar kormányoknak. Érdemes felidézni a leginkább a téma szakértői előtt ismert tényt, hogy Teleki Pál miniszterelnök 1940. november 20-án, Hitlerrel folytatott tárgyalásain ő maga hozta fel a témát. „Teleki gróf felvetette a zsidókérdést és azt mondta, hogy ha a békét megkötik, a zsidókat ki kell telepíteni Európából" – rögzítette a német hivatalos feljegyzés.

A magyar zsidóság eszkalálódó jogfosztásának és a megélhetési lehetőségektől való megfosztásának története ismert. A kritikus időszak természetesen a német megszállás, amelynek feltételeit Horthy majdnem túszként hallgatta meg, és végül beleegyezését adta hozzá Kleisheimben. Ennek a megállapodásnak egyik pontja volt az ötvenezer „munkaképes" magyar zsidó németországi munkára szállítása. Ezt használták fel és „értelmezték", később a németek és a vezető magyar tisztviselők a gettók létrehozására és a deportálásokra.

A megszállást kizárólag katonai szempontok tették a németek számára elkerülhetetlenné. Pontos ismereteik voltak Horthyék Nyugat felé történő tapogatózásáról, s nem akarták, hogy az olasz példa megismétlődjön. A német külügyminisztériumba vezényelt SS-dandártábornok, Edmund Veesenmayer 1943. december 10-i keltezésű, magyarországi politikai helyzettel foglalkozó jelentése gyakorlatilag javaslatot tesz az ország megszállására. A javaslatok és kezdeményezések fejezetben tizenegyedikként (XI) kap említést a „zsidókérdés": „Szükséges, hogy előzetes megállapodás szerinti terv alapján azonnal kézbe vegyük a zsidókérdést."

Hogy ez mit jelentett, arról a magyar háborús bűnösök elleni perben tett tanúvallomásokból nyerhetünk képet. Itt Otto Winkelmann, az SS és biztonsági rendőrség felsőbb vezetője kijelentette, hogy Németország számára kulcskérdés volt, hogy Magyarországot biztos tranzitterületté tegye: meglegyen a román olajhoz való hozzáférés és a kapcsolat a balkáni német csapatokkal. „Ezért úgy gondolom, hogy a zsidóellenes rendelkezések nem valósultak volna meg, ha a magyar kormány ellenezte volna őket" – mondta Himmler személyes képviselője.

Veesenmayer a népbíróság előtt kijelentette, hogy Eichmann azonnal közölte a magyar hatóságokkal, hogy a zsidókat távolítsák el Magyarországról: „Mindenesetre a gettók felállítása a németeknek nem követelése, hanem csupán kívánsága volt, s ha a magyarok ennek a kívánságnak nem tettek volna eleget, annak semminemű további következménye nem lett volna. Erre elegendő bizonyíték, hogy miután Horthy a sarkára állt, a budapesti zsidók deportálására nem került sor." Winkelmann és Veesenmayer minden bizonnyal igyekeztek elhárítani a felelősséget magukról, de tanúvallomásuk igazát bizonyítja, hogy az Antonescu uralma alatti Romániában nem került sor román állampolgárok haláltáborokba való deportálására.

Bőséges irodalma van annak, hogy Horthy és más vezetők tudtak-e és mikor a haláltáborokról. Ehhez érdemes hozzátenni azt, hogy a kormányzó egyik bizalmasa, Ujszászy István vezérőrnagy, előbb a VKF 2, majd az Államvédelmi... Állambiztonsági Központ vezetője mentette meg Áháron Rokéachot, a belzi csodarabbit és testvérét, Mordehájt. Vélhetően azért, mert tudta, hogy mi várna rájuk. 1944 januárjáig bujtatták őket, majd Románián át Törökországba menekültek Ujszászy segítségével.

Végezetül két kisebb elírásra szeretném felhívni a figyelmet. A cikkben említett, 1944. május 4–5-i bécsi „menetrend-konferencián" a Magyar Államvasutak részéről nem vett részt senki. A két magyar résztvevő az Ungváry Krisztián által említett Ferency László csendőr alezredes és Lullay Leó csendőr százados voltak. A másik talán apró pontosítást igénylő tény, hogy a krumhübeli konferencián részt vevő Eberhard von Thadden ugyan valóban volt az SS állományában, s a Waffen-SS tagjaként harcolt is a keleti fronton, de ezen a rendezvényen a külügyminisztérium zsidó ügyekért felelős osztályvezetőjeként tartott előadást.

Földesi István, Egyesült Államok

Tengeri csaták és templomosok

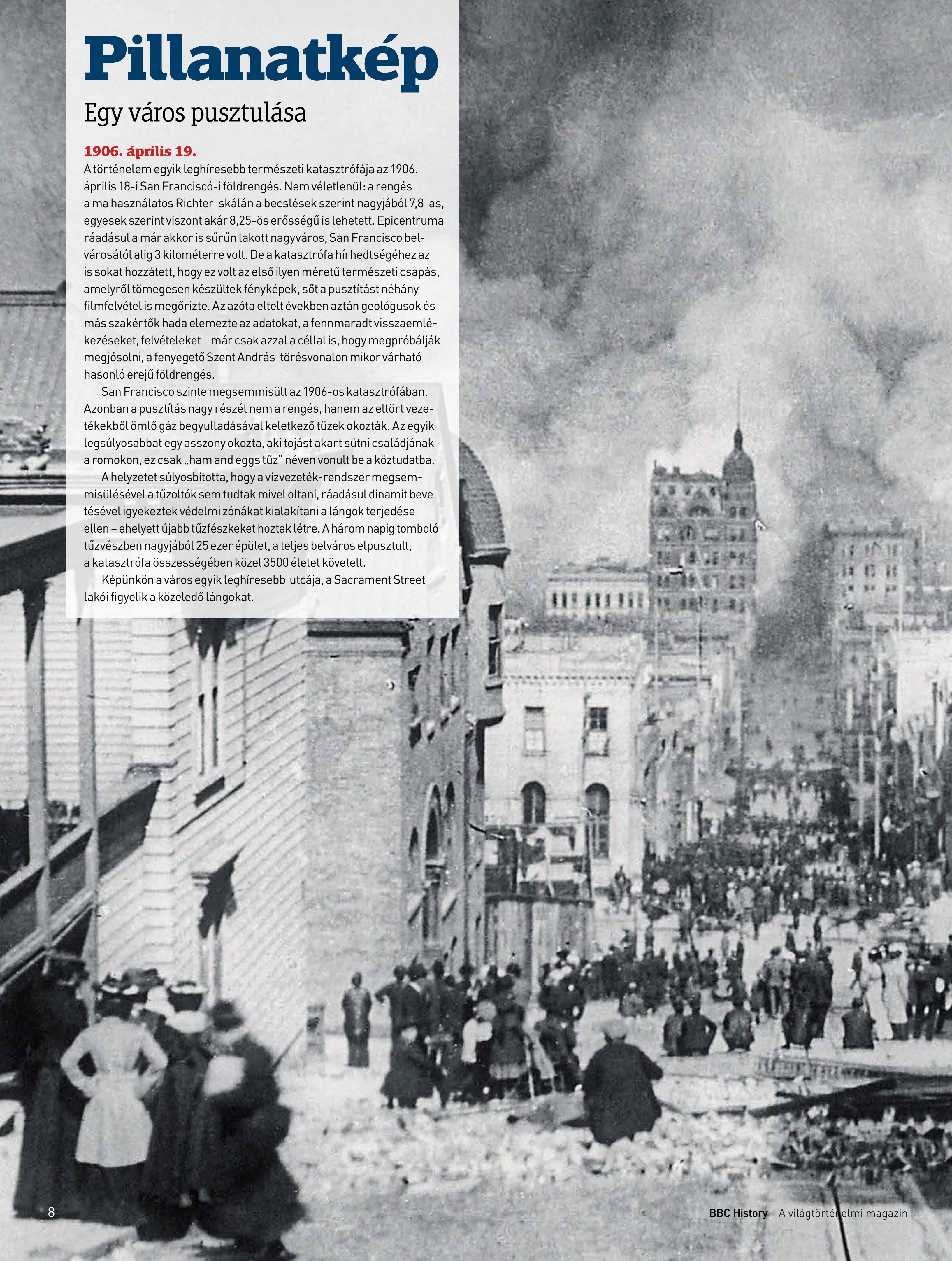
Örömmel olvastam a márciusi számban „A világ legszörnyűbb utazása" című cikküket (50–56. oldal). Eddig nem túl sokat lehetett idehaza hallani erről a témáról. Engedjenek meg egy kiegészítést és egy helyesbítési javaslatot.

1. A Nagy-Britanniából és Kanadából szállított hadianyagon (5 ezer páncélos, 7,4 ezer repülő, 743 millió lőszer stb. kívül az Egyesült Államok több mint 163 millió tonna hadianyagot szállított. Ennek 25 százaléka az Északi-tengeren, 50 százaléka a Csendes-óceánon (Vlagyivosztok) és 25 százaléka Perzsián keresztül jutott el a SZU-ba. (Brian B. Schofield: *The Artic Convoys*, nekem a német kiadás van meg, *Geleitzugschlachten in der Hölle des Nordmeeres* [Heyne, 1983], X. és XI. melléklet.)

2. Az 56. oldalon lévő kép aláírásában az szerepel, hogy a *Friedrich Eckholdt* német cirkálót süllyesztették el. Ez a hajó romboló volt. Nagy különbség!

„Naptárlapok" rovatukban írnak az utolsó templomos nagymester haláláról. Függetlenül attól, hogy a torinói lepel mikor keletkezett és kinek a testéről származik a lenyomat, nehezen képzelhető, hogy egy máglyán megégetett ember – ha maradványairól egyáltalán lehet mint holttestről beszélni – ilyen lenyomatot hagyjon, hiszen a leplen egy halott, de ép emberi test látható.

Rudan Ferenc, Budapest

Pillanatkép

Egy város pusztulása

1906. április 19.

A történelem egyik leghíresebb természeti katasztrófája az 1906. április 18-i San Franciscó-i földrengés. Nem véletlenül: a rengés a ma használatos Richter-skálán a becslések szerint nagyjából 7,8-as, egyesek szerint viszont akár 8,25-ös erősségű is lehetett. Epicentruma ráadásul a már akkor is sűrűn lakott nagyváros, San Francisco belvárosától alig 3 kilométerre volt. De a katasztrófa hírhedtségéhez az is sokat hozzátett, hogy ez volt az első ilyen méretű természeti csapás, amelyről tömegesen készültek fényképek, sőt a pusztítást néhány filmfelvétel is megőrizte. Az azóta eltelt években aztán geológusok és más szakértők hada elemezte az adatokat, a fennmaradt visszaemlékezéseket, felvételeket – már csak azzal a céllal is, hogy megpróbálják megjósolni, a fenyegető Szent András-törésvonalon mikor várható hasonló erejű földrengés.

San Francisco szinte megsemmisült az 1906-os katasztrófában. Azonban a pusztítás nagy részét nem a rengés, hanem az eltört vezetékekből ömlő gáz begyulladásával keletkező tüzek okozták. Az egyik legsúlyosabbat egy asszony okozta, aki tojást akart sütni családjának a romokon, ez csak „ham and eggs tűz" néven vonult be a köztudatba.

A helyzetet súlyosbította, hogy a vízvezeték-rendszer megsemmisülésével a tűzoltók sem tudtak mivel oltani, ráadásul dinamit bevetésével igyekeztek védelmi zónákat kialakítani a lángok terjedése ellen – ehelyett újabb tűzfészkeket hoztak létre. A három napig tomboló tűzvészben nagyjából 25 ezer épület, a teljes belváros elpusztult, a katasztrófa összességében közel 3500 életet követelt.

Képünkön a város egyik leghíresebb utcája, a Sacrament Street lakói figyelik a közeledő lángokat.

CULTIRIS / SCIENCE PHOTO LIBRARY

Naptárlapok

Áprilisban történt

Egy kifordított per

1924. április 1.

Kilencven éve hozta meg a bíróság ítéletét a Hitler és társai ellen az 1923 novemberében megkísérelt hatalomátvétel, a „sörpuccs" nyomán indított perben. A későbbi diktátorral egy eljárásban felelt tetteiért Erich Ludendorff, a német hadsereg egykori első világháborús vezérkari főnöke, az NSDAP és az SA számos vezetője, valamint a puccsban szerepet vállaló, a nácikkal szimpatizáló müncheni tisztségviselők is. Ugyan a vádlottak egy részét, köztük Hitlert is bűnösnek találta a bíróság, a puccs kitervelői és végrehajtói szinte teljes győzelemként ünnepelték az ítéletet.

Ludendorff és Hitler a per vádlottjairól készült képen

Pedig az eljárás akár véget is vethetett volna Hitler politikai karrierjének. A puccs előtt még csak inkább helyi, bajorországi szinten ismert pártvezérnek ugyanis nem kevesebbel, mint a hazaárulás vádjával kellett szembenéznie. Ezért persze a saját későbbi rezsimjében rövid úton kivégzés járt volna, de a weimari rendszerben is életfogytig tartó börtön volt a büntetés felső határa – az osztrák származású Hitler esetében ráadásul a kiutasítás lehetősége is felmerült.

Azonban főleg Bajorországban, de a szövetségi vezetésben is sokan szimpatizáltak az NSDAP képviselte nézetekkel. Ezért a kormány előbb engedélyt adott, hogy a pert Münchenben rendezzék meg, majd egy Georg Neithardt nevű, radikális jobboldali nézeteiről ismert bírót neveztek ki a bíróság elnökének. A nagyszabású, 24 napig tartó tárgyalás – a vád és a védelem összesen közel 400 tanút idézett be – már csak Ludendorff érintettsége miatt is óriási német, sőt nemzetközi sajtóvisszhangot kapott.

Hitler pedig a főbíró szimpátiáját megérezve – aki hagyta, hogy hosszú, a konkrét kérdésekhez nem kapcsolódó szónoklatokat tartson, a vád tanúinak szavahihetőségét pedig rendszeresen megkérdőjelezte – egyre merészebben viselkedett, és meglátta a lehetőséget, hogy hatalmas nyilvánosság előtt faragjon magából mártírt, miközben nézeteit is minden addiginál szélesebb körben népszerűsítheti.

Hitler a per végére vádlottból már szinte vádlóvá lépett elő, az első világháború végén forradalmat kirobbantókat, a köztársaság vezetőit szidalmazta, és kijelentette, hogy őket nem e bíróság, hanem a történelem örök ítélőszéke hivatott megítélni. „Egy vezetésre született embert nem kell kényszeríteni. [...] Az embernek, aki úgy érzi, a sors akarata, hogy vezesse népét, nincs joga azt mondani: »Ha akartok engem és hívtok, akkor beleegyezem.« Nem! Kötelessége, hogy előre lépjen" – szónokolta az utolsó szó jogán.

Ludendorffot felmentették, Hitler és a többi elítélt a lehetséges legenyhébb büntetést, öt év börtönt kapott. A landsbergi fegyházban látogatókat fogadhatott, özönlöttek hozzá a levelek, miközben ő a *Mein Kampf* sorait diktálta. Alig fél évvel később a bajor legfelsőbb bíróság eltörölte büntetésének hátralevő részét. Ugyan ekkorra a köztársaság némileg megszilárdult, az 1929-ben lecsapó válság idején Hitler és az NSDAP a per során szerzett országos ismertséget is felhasználta, hogy Németország egyik vezető politikai erejeként léphessen fel.

A felkelésbe torkolló keresztes hadjárat

1514. április 9.

Hagyjuk, hogy valóban lett volna-e esélye Bakócz Tamásnak nem olasz érsekként a pápai trónra: tény, hogy hazánk szülöttei közül kevesen jutottak el addig, hogy egy pápaválasztás esélyesének tarthassák magukat. Amikor II. Gyula pápa 1513 februárjában meghalt, Bakócz a Pápai Állam egyik kormányzójaként Rómában élt, vagyona és befolyása révén számos támogatót tudhatott maga mögött. Végül a zömmel itáliai származású főpapok inkább Giovanni de Medici mellett döntöttek. Az új pápát X. Leó néven, 1513 márciusában iktatták be.

Bakócz azonban nem akart lemondani fő céljának megvalósításáról, és az új Medici pápa betegeskedéseiről szóló hírek miatt úgy gon-

Dózsa György izzó trónusra ültetése egy későbbi metszeten

Nem annyira szívélyes megegyezés

1904. április 8.

Franciaország és Anglia között évszázadokon keresztül feszült, gyakran háborús volt a viszony. A két ország általában az ellentétes oldalon találta magát az európai hegemóniáért vívott háborúkban, Napóleon idején pedig élethalálharcot is vívott egymással. De a 19. század végén sem volt éppen baráti a viszony: a gyarmatosítható területek fogyásával a két imperialista hatalom többször is összetűzésbe keveredett, 1898-ban például a fashodai incidens alkalmával a hadüzenethez is nagyon közel állt a két kormány.

Mindössze hat évvel később mégis megszületett az *Entente Cordiale*, azaz a „szívélyes megegyezés", amelyet 110 éve, április 8-án, Londonban írt alá Landsdowne brit külügyminiszter és Paul Cambdon francia nagykövet. Az egyezményben a két állam rendezte az addig felmerült ellentéteket, megállapodtak a jövőbeli gyarmati konfliktusok békés rendezéséről, valamint kölcsönös katonai segítségnyújtásról is megegyeztek.

Persze nem igazán az őszinte felebaráti szeretet vezérelte a két ország politikusait, hanem az egyesült, és hihetetlen ütemű gazdasági fejlődést produkáló Németország jelentette fenyegetés. A gyarmatokért folyó versenyből kimaradt németek ugyanis a Monarchiával és Olaszországgal kötött Hármasszövetség (amely 1884-ben Románia csatlakozásával négyes szövetséggé alakult) élén egyre hevesebben követelték a „világ" újraosztását, ráadásul a brit érdekeket közvetlenül is fenyegető flottaépítési programba is kezdtek.

Francia és brit cserkész pózol a két nemzet szövetségét ünnepelve

Litván Dániel összeállítása

dolta, nem sokáig kell várnia, amíg új esélyt kaphat. Leó viszont szerette volna eltávolítani Rómából befolyásos ellenfelét, és erre tökéletes alkalmat kínált Bakócznak a pápaválasztás előtt tett ígérete, hogy az egyház fejeként keresztes hadjáratot szervez a törökök ellen.

Persze egy ilyen akciót nem csak az egyházon belüli politikai játszmák tettek indokolttá. Mátyás király halála, a híres „fekete sereg" szétszéledése után a Magyar Királyság rohamosan gyengült, és II. Ulászló uralkodása alatt az Oszmán Birodalom aggasztó előrenyomulásba kezdett a déli határvidéken.

Szükség tehát lett volna egy ellencsapásra, de sem Bakócz – aki tudta, hogy a hadjárat megszervezésére kapott megbízásával „felfele buktatták" –, sem a Mátyás után a tényleges hatalmat újra magához ragadó főnemesség nem állt valódi lelkesedéssel az ügy mögé. Az érsek azt még elérte, hogy a szultánnal három évre kötött békét idő előtt felmondják, majd 500 éve, 1514. április 9-én Budán, a Szent Zsigmond-templomban ünnepélyesen kihirdette a hadjáratra felhívó pápai bullát. A sereg élére végül Dózsa Györgyöt, a végvári harcokban magát kitüntető székely hadnagyot nevezték ki.

A történet folytatását ismerjük: a toborzás óriási sikerrel zajlott, viszont a nemesek nem nézték jó szemmel, hogy a parasztok hatalmas tömege fegyverrel a kézben, ráadásul a tavaszi munkáktól „igazoltan" távol maradva gyülekezik. A sereg ellátása sem volt megszervezve, ez pedig fosztogatásokhoz, zavargásokhoz vezetett, májusban Bakócz le is állította a toborzást. De ekkor már késő volt, a Dózsa-féle „parasztháború" pedig nemhogy a törököket, inkább a Magyar Királyság egyébként is megfogyatkozott erejét gyengítette.

A véres kudarc Bakócz udvari befolyására is csapást mért, II. Ulászló 1516-os halála után lassan kiszorult a politikából, 1519-ben ráadásul agyvérzése is volt. 1522-ben halt meg, teste az esztergomi bazilika általa épített Bakócz-kápolnájában nyugszik.

A két hagyományos ellenfelet tehát a közös veszély hozta egy fedél alá, és a megegyezés kényszerének hatására Franciaország hajlandó volt elismerni az egyiptomi brit uralmat, cserébe London elfogadta a franciák marokkói befolyását. A francia diplomácia ezután hozzálátott, hogy a Párizzsal régóta jó viszonyt ápoló, de ekkoriban Berlinnel kacérkodó Szentpétervárt is bevonja a szövetségbe. Ez meg is történt: Oroszország 1907-ben csatlakozott, bár – ahogy a későbbi szövetséges államok – nem az eredeti *Entente* szerződéshez, hanem külön megállapodások keretében. Így tulajdonképpen nem teljesen pontos, hogy az első világháború „egyik oldalát" antantként emlegetjük, de ez nem változtat a tényen, hogy az 1904-ben létrejött szövetség lett az alapja a központi hatalmak ellen győztes háborút vívó tömörülésnek.

A Szent Korona Bécsben

1784. április 14.

II. József 1786-ban, Jean Baptiste Bellemans festményén

Jól tudjuk, hogy a „kalapos király", azaz II. József soha nem koronáztatta magát magyar királlyá. Ez részben abszolutisztikus törekvéseit jelző, a magyar nemesség hagyományainak semmibe vételét mutató szimbolikus gesztus volt, másrészt viszont nagyon is gyakorlatias döntés. A hagyományoknak megfelelő koronázás feltétele lett volna ugyanis a koronázási fogadalom is, amely számos tekintetben megkötötte volna a gyors és kíméletlen reformokat tervező uralkodó kezét.

Ha ez nem lett volna elég a magyar rendek felbosszantására, a császár és király ráadásul minden hagyományt lábbal tiporva, 230 évvel ezelőtt, egy magyarországi látogatást követően parancsot adott a Szent Korona Bécsbe szállítására, amely végül április 14-én meg is érkezett az osztrák fővárosba.

Az esemény egyben a központosító reformok nyitányát is jelentette: egy hónappal később II. József Magyarországon a német államnyelv használatát bevezető rendeletet adott ki, nem sokkal ezután pedig eltörölte a magyar szeparatizmus bástyájának számító vármegyerendszert is.

Hangzatos céljai ellenére József minden helyi érdeket és érzékenységet figyelmen kívül hagyó intézkedéseivel nem sokra jutott, 1790-re, súlyos betegen be is látta kudarcát. Az elszállításhoz hasonlóan szimbolikus jelentőségű, hogy két nappal halála előtt, 1790. február 18-án utasítást adott a Korona visszajuttatására. Az ereklyét diadalmenetben, Pozsonyon, Győrön és Esztergomon át vitték Budára, József utódját, II. Lipótot pedig még abban az évben, november 15-én annak rendje és módja szerint meg is koronázták vele.

Lázadás a *Bountyn*

1789. április 28.

A Brit Birodalom világtengerek feletti uralmát a tehetséges hajósok, a kiváló hajók és még számos más tényező mellett a vasfegyelem tette lehetővé. Az egyszerű matrózok, de a tisztek egy része is hagyományosan a társadalom legalsó rétegeiből került ki, és a sok hónapos, veszélyekkel teli úton a finomkodásra amúgy sem hajlamos legénység túlélését és a küldetés teljesítését kizárólag a legkeményebb büntetésektől sem visszariadó szigor biztosíthatta.

A kapitány gyengeségének legkisebb jele is a fegyelem megbomlásához, végső esetben lázadáshoz is vezethetett. A leghíresebb ezek közül a Londonból 1787 decemberében kihajózó, háromárbocos, 220 tonnás *Bounty* fedélzetén tört ki. William Bligh kapitány és legénysége azt a feladatot kapta, hogy a polinéziai őslakosok által sikeresen termelt, tápláló kenyérgyümölcsöt szállítson a karibi szigetvilágba, hogy ott meghonosítva olcsó élelemforrást biztosítson az ültetvények munkásainak.

A hajó a Horn-fokot megkerülve jutott volna a Csendes-óceánra, de a viharos tenger miatt Bligh a visszafordulás mellett döntött, majd Tahitin kikötve várta volna ki a kedvezőbb körülményeket. Noha az eseményeket feldolgozó könyvek és filmek többsége kegyetlen, érzéketlen figurának festi le a kapitányt, Bligh valószínűleg nem volt kirívóan durva felettes, bár hajlamos volt tisztjeivel még a legénység füle hallatára is megalázó hangnemben beszélni. Valószínűleg azonban nem is szigorúsága, hanem pont a visszafordulás és az 1788 októberétől a következő év áprilisáig tartó Tahiti „üdülés" hozta meg a legénység és az első tiszt, Christian Fletcher kedvét a lázadáshoz.

A zendülők 225 éve, 1789. április 28-án, álmában támadtak a kapitányra, akit néhány hívével együtt egy csónakban tettek ki a nyílt tengerre, gyakorlatilag a biztos halálra ítélve. Akármilyen ember is volt, Bligh mindenesetre bebizonyította, hogy kiváló hajós, ugyanis navigációs eszközök nélkül, 47 nap alatt Timor szigetére vezette a csónakot, majd visszatért Londonba.

Jelentése alapján expedíció indult a lázadók felkutatására és megbüntetésére, a Tahitin maradtakat 1791-ben meg is találták, hármat közülük fel is kötöttek. Fletcher és a *Bounty* ekkor azonban már messze járt, a csendes-óceáni Pitcairn-szigetre hajóztak, ahol letelepedtek. Igaz, magát Fletchert 1793-ban a bennszülöttek egy összecsapás során megölték, de az egykori lázadók utódai ma is a szigeten élnek.

Bligh kapitányt és a legénység hozzá hű tagjait a nyílt óceánon hagyták sorsára

FÓKUSZBAN

Tényleg embereket áldoztak az aztékok

Egy mexikói ásatáson talált maradványok vizsgálata megerősíti azt a feltevést, hogy az aztékok rendszeresen lefejezték, megégették és megfőzték áldozataikat. **David Keys** tudósítása

A LEGÚJABB BIZONYÍTÉKOK szerint igenis van alapjuk azoknak a borzalmas meséknek, amelyekkel az európai hódítók rémítgették honfitársaikat és igazolták a gyarmatosítást, a bennszülöttekkel való kegyetlen bánásmódot, s amelyek arról szóltak, hogy az azték kultúrában mindennaposnak számítottak a szörnyű emberáldozatok.

Mexikói szakemberek tüzetesen megvizsgálták azokat a csontleleteket, amelyeket 138, a 14. és a 16. század eleje közötti időszakban feláldozott ember maradványaiként azonosítottak. Az áldozatokat szinte bizonyosan a mai Mexikóváros helyén, egy szigeten emelt főváros, Tenochtitlán központi piramisa *(teocalli)* legtetején lévő szentélyekben végezték ki. A csonttani analízis kiderítette,

GETTY IMAGES

VÉRÁLDOZAT
Diego Duran dominikánus szerzetes 1579-es kéziratában így örökítették meg a tenochtitlani templomban végzett rituális emberáldozatokat. A legújabb kutatások szerint az ilyen jelenetek nem álltak túl távol a valóságtól

AZ AZTÉKOK VILÁGA
Tenochtitlán, az azték *altepetl*, azaz városállam egy 16. századi, Hernán Cortés számára készített térképen. A későbbi historikusok fenntartásokkal kezelték az aztékok életéről tudósító korai spanyol beszámolókat

hogy sorsuk vetekszik a konkvisztádorok által lejegyzett leghátborzongatóbb leírásokkal: minden 10. áldozatnak még az épületkomplexumon belül eltávolították a húsát. Ezt támasztják alá a lábszárcsontokon, combcsontokon, gerincen, medencecsontokon, állkapcsokon és koponyákon talált vágásnyomok is.

A vizsgálatból kiderül, hogy a csontok nagy részét erős hőhatás érte: megégették vagy megfőzték. Nagyjából a maradványok 20 százalékán találtak égésre utaló jeleket.

A Gabino López Arenas által vezetett régészeti vizsgálat az eddigieknél jóval több tudományos adattal szolgál az emberáldozattal járó azték vallási rítusokról. Sőt az új eredmények minden bizonnyal arra ösztönzik majd a régészeket és történészeket, hogy újra górcső alá vegyék az azték emberáldozatokról tanúskodó írásos forrásokat, amelyek közül sok az első spanyol hódítók nevéhez fűződik. Az ezekben található szörnyű vádakat egyes tudósok korábban fenntartásokkal kezelték, tekintettel arra, hogy a konkvisztádorok nyilván igyekeztek a lehető legkedvezőtlenebb fényben feltüntetni az aztékokat, „morális” indokkal ellátva a spanyol elnyomást és kizsákmányolást.

Az egyik legfontosabb forrásmunkának a Bernardino de Sahagún ferences szerzetesnek tulajdonított *Új-Spanyolország dolgainak általános története (Historia general de las cosas de la Nueva España)* című mű számít a 16. századból. E szerint az áldozatok többsége a legyőzött törzsekből származott, csatában ejtett foglyokat, de nőket és gyerekeket is feláldoztak az aztékok.

„A csonttani és egyéb bizonyítékok segítségével jobban megérthetjük az aztékok világát”

Az azték rituális naptárban szereplő ünnepségek szerves része volt a templomokban végrehajtott emberáldozat. Sahagún műve szerint a szerencsétleneket egy áldozati kőoltárra feszítették a piramisépítmény legfelső helyiségében. Mellkasukat kovakő késsel felhasították, szívüket kitépték, hogy a papok felajánlhassák a háború- és napistennek, Huitzilopochtlinak.

Néhány spanyol konkvisztádor szerint előfordult, hogy haláluk után le is fejezték az áldozatokat. Ez utóbbit Lopéz Arenas eredményei is alátámasztják: szinte valamennyi most megtalált holttestnek eltávolították a fejét.

Az elmúlt hónapokban lezajlott archeológiai vizsgálatok – köztük Mexikóváros területén végzett ásatások – azt a korábbi feltevést is megerősítik, mely szerint a templomkomplexumban felállított „koponyaállványokon” tették e maradványokat közszemlére. A legutóbbi feltárás során például három olyan emberi koponyát is találtak, amelyeken felaggatásukra alkalmas lyukakat vettek észre a tudósok.

Mexikó Nemzeti Antropológiai és Történeti Intézetének szóvivője a felfedezésekről így nyilatkozott: „López Arenas kutatásai – az áldozatok testével való bánásmód meghatározásával – új fényt vetnek az aztékok vallási és áldozati módszereire. A csonttani és egyéb bizonyítékok igen nagy jelentőségűek, és segítségükkel jobban megérthetjük az aztékok világát.” **H**

A TECHNIKA CSODÁJA

Életre kelnek a bannockburni csata harcosai

A NEVEZETES BANNOCKBURNI CSATA résztvevőinek sorsát elevenítik fel egy háromdimenziós animációban.

A skóciai Stirling közelében található, tavasztól őszig nyitva tartó Bannockburni Csata Látogatóközpont ez év március 1-jén nyitotta meg újra kapuit az érdeklődők előtt, azzal a nem titkolt céllal, hogy emlékezetessé tegye az 1314. június 23–24-én lezajlott, a skótok angolok elleni látványos győzelmével véget ért küzdelem 700. évfordulóját. A Skót Nemzeti Vagyonkezelő Alapítvány által támogatott projekt keretében a látogatóközpont egy virtuális csatában szemlélteti, milyen lehetett az összecsapás a küzdő felek szemszögéből.

Mind II. Eduárd angol, mind pedig I. Róbert skót király seregéből kiválasztottak néhány valóságos személyt, és hat önként jelentkező arcvonásainak háromdimenziós letapogatásával, valamint digitális mozgásrögzítéssel *(motion capture)* a színészek mozdulatait ültették át az animált karakterekre, így rekonstruálva a velük történteket. A történelmi személyeket a kortárs visszaemlékezések alapján „keltették életre”, így Dafydd ap Cynwrig walesi íjászt, valamint Sir James Douglas skót lovagot is, aki I. Róbert egyik hadát vezette.

A Skót Nemzeti Vagyonkezelő Alap projektvezetője, David McAllister szerint „ez az első alkalom, hogy digitális mozgásrögzítést a látogatók lenyűgözésére alkalmaznak valahol. A látogatóközpont valódi, háromdimenziós középkori élménnyel várja az érdeklődőket, s tanítva szórakoztatja majd őket.” **H** *Matt Elton*

A bannockburni csata „újrajátszását” ígérő projekt egyik résztvevője és digitális „alakmása”

BRIDGEMAN ART LIBRARY/NATION AL TRUST FOR SCO TLAND

TALLÓZÓ

Alakoskodó magyarok

A *Történelmi Szemle* legutóbbi, 2013/4. számában, posztumusz megjelent írásában *Szabó Péter* néhány konkrét példán szemlélteti a kora újkori magyar ünnepségeken előforduló jelmezek és maszkok művelődéstörténeti jelentőségét.

Nem csupán az elit, hanem a nép kezdeményezésére vagy annak részvételével megtartott „jelmezes alakoskodásokra” is ki kell terjesztenie figyelmét a kutatónak, ha átfogóbb képet kíván alkotni az adott korszakról. A késő középkori és kora újkori Európában, s benne Magyarországon az ünnepi reprezentáció ugyanis már nem egyedül a társadalom legfelsőbb szintjein zajlik – ellentétben a hatalom által diktált egyoldalú, „reprezentatív nyilvánosság” habermasi fogalmával –, hanem az alsóbb néprétegek is tevőleges szerepet vállalnak benne, ennek bizonyítékai többek között a farsangi mulatságok. A maszkokkal és jelmezekkel színesített ünnepségeken pedig egyre hangsúlyosabban vannak jelen és válnak néha főszereplőkké is a polgárság képviselői. *Szabó Péter* az ELTE docenseként jegyzett utolsó tanulmányában bő művelődéstörténeti felvezetőt követően öt, eddig még nem elemzett, részben kiadatlan forrást mutat be két évszázad magyar történelméből, amelyek néhány ünnepi viselet jellegzetességeit emelik ki.

A bécsi, prágai udvarok a reneszánsz jelmezes rítusait, sőt azok fő ceremóniamesterét is gyakran Itália földjéről kölcsönözték: a manierista festő, Giuseppe Arcimboldo például több ünnepély rendezőjeként is közreműködött. Kevéssé ismert azonban, hogy Stephanus Pighius brüsszeli könyvtáros is rendezett a bécsi udvarban hasonló szemléletű, antik mitológiai elemekkel és kozmológiai ismeretekkel teletűzdelt jelmezes bált, méghozzá „az ifjú princeps”, Rudolf főherceg, II. Miksa császár fiának főszereplésével. Erről maga az ünnepség rendezője számol be egy Justus Lipsius németalföldi tudóshoz intézett levelében, 1572 őszén. Az általa megálmodott szimbolikus jelmezeket más humanista gondolkodók mellett a nagyszombati születésű Zsámboki János udvari történetíró nézetei ihlették. Az ókori Rómában az ifjúság és a lovagok seregszemléjeként – a császár kijelölt utódával, a *princeps iuventutis*szal a középpontban – rendezett júliusi *transvectio* bécsi adaptációjában a tisztesség és erény megszemélyesített alakjai, Castor és Pollux, valamint asztrológiai alakok is felvonultak.

A Habsburg-udvarban celebrált legfontosabb ünnepségeket írja le a Zeremonialprotkolle, az 1651-es udvartartási reform nyomán jegyzőkönyvbe foglalt szertartásokról készült iratköteg. A dokumentumok évente ismétlődő állami eseményekről, diplomáciai alkalmakról, az uralkodócsalád életéhez kötődő eseményekről, valamint az udvari élet kitüntetett pillanatairól is beszámolnak. 1667. február 17-én például a bécsi Burgban egy farsangi játékot tartottak, amely a kor éledező nemzetkarakterológiai érdeklődését is tükrözte, hiszen jellegzetes „népviseletekbe” öltöztetett figurákat is felvonultatott. A jegyzékből kiderül, hogy a farsangon felvonuló „magyar férfit” Bádeni Lipót őrgróf alakította, a „magyar nőt” pedig Eleonora von Trautmansdorff, de a „török hölgy” szerepét is egy magyar méltóságra, Nádasdy Krisztina Erzsébetre, az országbíró feleségére osztották. A bécsi farsangi bált egyébként abban az évben is megtartották – a szimbolikus magyar alakokkal együtt –, amikor az udvar és a magyar főnemesek egy csoportja közötti feszültség a Wesselényi-féle szervezkedés leleplezése révén kitudódott.

Brandenburgi Katalin (1604–1649), Bethlen Gábor második felesége

A farsangi alakoskodás természetesen nem csupán a királyok kiváltsága volt: egy korabeli forrás szerint a 17. század második felében, Forgách Ádám országbíró egyik nógrádi kastélyában is szerveztek jelmezes vigasságot, amelyen egy menyegzőt „játszottak el” a szereplők. Az udvari színjátszástól elkülöníthető alakoskodás a megjeleníteni kívánt alakok bemutatására, az öltözetek és maszkok által átváltoztatott emberekre koncentrált, akik pontosan leképezték az udvartartás társadalmi szerkezetét, kezdve a katonai és gazdasági vezetőkkel, le egészen a szolgákig. Az udvarokban honos nemzetkarakterológiai ábrázolás helyett tehát a vidéki főúri ünnepségek a társadalom keresztmetszetét igyekeztek megrajzolni.

A bécsi farsangi bált abban az évben is megtartották – a szimbolikus magyar alakokkal együtt –, amikor a Wesselényi-féle szervezkedés kitudódott

E kettő ötvözésére is akad azonban példa a magyar főúri tradícióban, méghozzá a bevonulás jellegű ünnepségeken. Erről tanúskodik a herceg Esterházy Pál Antal 1752. július 17-i nápolyi bevonulásáról készített röplap. A porosz örökösödési háborúban lovassági tábornokként harcoló herceg a bécsi udvar követeként látogatott az itáliai királyságba. Fogadásán a nápolyi király és miniszterei az első csoportban meneteltek, majd az ő beosztottaikat és cselédeiket követve feltűntek az Esterházy kíséretét alkotó urak és szolgák, illetve maga a herceg is, gondosan megkomponált koreográfia szerint. A kosztümökhöz fűzött kommentárokból kiderül, hogy magyar, német, török és spanyol ruhadarabokat is felöltöttek a résztvevők, akik a legkülönbözőbb rétegekből verbuválódtak.

Az erdélyi viseletkultúra változásáról, és annak politikai vetületéről árulkodik a tanulmány egy további példája: Bethlen Gábor fejedelem felesége, a későbbi fejedelemasszony Brandenburgi Katalin „jelmezértékű ruházkodása”. A Berlinből hozott udvartartás mellett francia ízlés szerinti női viseletet meghonosítani igyekvő Katalin a későbbi prédikátorokon túl kortárs ellenlábasai megbotránkozását is felkeltette mélyen dekoltált öltözékével, miként ezt a személyének lejáratásától sem visszariadó I. Rákóczi György török követe, Körösy István is feljegyezte.

A kora újkori Magyarországon tehát – a korábbi századok előképei nyomán – olyan jelmezek és maszkok tűntek fel, amelyek egyedi jellegzetességekkel és társadalmi, kulturális, hatalmi jelképekkel tűzdelve ültették át az egykorú európai ceremóniák szokásait, leírásukkal a művészet- és kultúrtörténet művelőinek kiemelkedő forrásanyagát nyújtva. ■

WIKIMEDIA

ÉVFORDULÓ

Győzött a szegfűs forradalom

Salazar-híd volt, Április 25-e híd lett

A HÍD NEVE akár jelképezheti is Portugália huszadik századi történelmének cezúráját. Lisszabon modern kori büszkeségét, a két és negyed kilométer hosszú Tajo-hídat 1966-ban az ország akkori teljhatalmú urának nevével Salazar hídként avatták fel – 1974-től Április 25-e hídnak nevezik. Arról a napról, amely véget vetett Salazar diktatúrájának. Felettébb érzékletes névcsere volt…

Az előzmény vázolásához 1926-ig érdemes visszatekinteni, amikoris fasiszta típusú diktatúra épült ki. A gazdaság konszolidálásában nagy szerepe volt az egykori coimbrai közgazdászprofesszorból pénzügyminiszterré lett António de Oliveira Salazarnak, aki 1932-től kormányfőként teljhatalomra tett szert, s a következő évben bevezette az Estado Novót, az Új Államot – haláláig ténylegesen az ország diktátora lett. A spanyol polgárháború alatt nyíltan támogatta a falangistákat, 20 ezer fős önkéntes légiót küldött Francónak, s az országba menekült köztársaságiakat kiszolgáltatta a tábornoknak.

1939-ben barátsági és megnemtámadási szerződést kötött Spanyolországgal, s kitűnő kapcsolatokat épített ki Olaszországgal és Németországgal; sőt a náciknak megfigyelőállomásokat biztosított, Lisszabon a német kémszolgálat egyik központjává vált. Ugyanakkor a szövetséges hatalmak közül kielégítő viszonyt épített ki hagyományos szövetségesével, Nagy-Britanniával is. Az Ibériai-félsziget kikerült a stratégiailag fontos területek között, gyarmatai is távol estek a hadszíntérektől, és jelentéktelen haderejére sem tartott számot egyik oldal sem – ezeknek köszönhetően Portugália megőrizhette semlegességét a második világháborúban.

Salazar ügyesen játszott a semlegességgel, s ez a háború után is jól kamatozott neki. 1943-tól, a hadi helyzet megfordulásától egyre nagyobb kedvezményeket tett a szövetségeseknek, így rendelkezésükre bocsátotta tengeri katonai bázisait. Jól sikerült irányváltásának és hangos antikommunizmusának köszönhetően fasisztoid berendezkedése ellenére az ország a nyugati világ teljes jogú tagja lehetett: 1948-ban csatlakozott a Marshall-tervhez, 1949-ben a NATO alapító tagja lett, és 1956-ban felvették az ENSZ-be is. Mindez akkor történt, amikor a nagy gyarmattartó hatalmak – jobbára békés úton, mint Nagy-Britannia, vagy súlyos háborúk árán – kezdtek elszakadni kolóniáiktól. Salazarnak esze ágában sem volt lemondani az anyaország területénél hússzorta nagyobb afrikai gyarmatbirodalmáról, amelyet a „klasszikus idők" módszereivel zsákmányolt ki. Például érvényben hagyta az úgynevezett tengerentúli organikus törvényt, amely szerint a legfontosabb cél a gyarmatok erőforrásainak teljes kiaknázása az anyaország hasznára. Ugyancsak érintetlenül hagyta a „Bennszülött Munkatörvénykönyvet", amely intézményesítette a kényszermunkát, és rabszolgasorban tartotta a gyarmati lakosságot. A két legnagyobb gyarmatra, Angolába és Mozambikba 600, illetve 200 ezer portugál telepest küldtek, egyrészt a munka felügyeletére, másrészt azért, hogy megpróbálják asszimilálni a gyarmati lakosságot, mert úgy még szorosabban kötődnének az anyaországhoz.

A nyugati világ akkor is részének tekintette Portugáliát, amikor már csak egyedül az folytatta gyarmati háborúit: az amúgy is mélyen a nyugat-európai átlag alatt produkáló portugál gazdaság költségvetésének 40 százalékát fordította a háborúkra, amelyekben 140 ezer katonát vetett be.

Salazar 1968-ban egy szerencsétlen háztartási baleset következményeként agyvérzést kapott. Utóda, az ugyancsak egyetemi múltból előrelépő Marcello Caetano valamennyit igazított a rendszeren, beengedte a pártokat a politikába, lazított a cenzúrán is, de a rendszerrel szembeni belső ellenállás nem csökkent, ezért visszatért a diktatúra fél évszázados módszereihez.

A gyarmatok tekintetében kénytelen volt előrelépni. 1969 tavaszán körutat tett az afrikai gyarmatokon, ami akkor nagy szó volt, ugyanis 1910 óta egyetlen miniszterelnök sem tisztelte meg személyével Portugál Guineát, Angolát és Mozambikot. Az irányváltásra egyébként erős nemzetközi nyomás késztette: Svédország egy 1968. novemberi ENSZ-határozat alapján anyagi támogatásban részesítette a portugál gyarmatokon tevékenykedő nemzeti-felszabadító mozgalmakat. A folyamatot nem lehetett megállítani: 1972-ben Angola és Mozambik lett független, a következő évben a Bissau-Guineai Köztársaságot kiáltották ki.

Miként a diktatúrát is a hadsereg alapozta meg, majdnem fél évszázad után a megdöntése is a katonaság érdeme. A gyarmatok elvesztése a régi rendszerhez kötődő katonák és a demokratizálás hívei között erőteljes mozgolódást gyorsított fel.

A kormány 1974. március 9-én „fegyelmi problémákra" hivatkozva harckészültségbe helyezte a fegyveres erőket, de ez már nem tudta megakadályozni a bomlást. Az április 25-i „szegfűs forradalmat" egy jól sikerült katonai pucscsal a portugál hadsereg tábornoki szint alatti tisztjei, az úgynevezett „áprilisi kapitányok" hajtották végre – gyakorlatilag emberáldozat nélkül; úgy tudni, mindössze négyen veszítették életüket. A forradalom szinte semmilyen ellenállásba nem ütközött, s az általános népünnepély nyomán Caetano azonnal leköszönt, átadta a hatalmat António de Spinola tábornoknak, aki héttagú junta élén maga mögé állította a fegyveres erőket, sőt a titkosrendőrséget is megadásra kényszerítette.

Viszonylag rövid idő alatt konszolidálódott az ország. Volt ugyan kísérlet kommunista dominanciájú kormány létrehozására – Otelo Saraiva de Carvalho százados, a forradalom egyik kulcsszereplőjének irányításával –, de az ország rövidesen a nyugati világ valóban minden tekintetben egyenjogú tagjává lett, s a két ibériai állam 1986-ban csatlakozott az Európai Közösséghez. ■

WIKIMEDIA

TÖRTÉNELMI LECKÉK

Hagyja békén a politika a történelmi emlékezetet!

Az első világháborúról való brit megemlékezés kapcsán kitört mai vita rávilágít, miként használták a politikusok már a múltban is önös céljaikra a történelmet, fejti ki **Ted Vallance**

A BRIT konzervatív–liberális koalíciós kormány mintegy 50 millió fontot (csaknem 19 milliárd forintot) szándékozik költeni az első világháború kitörésének centenáriumával kapcsolatos eseményekre. Michael Gove oktatási miniszter a 100 éve lezajlott eseményeket „egyedülállóan borzalmas háborúnak” nevezte. Ám brit szempontból nézve – ha csak a vérveszteséget tekintjük – a 17. századi polgárháborúk az összlakosságot sokkal nagyobb arányban tizedelték meg. Ennek ellenére ezekről az eseményekről jóval kevesebbet beszélünk, és alig-alig emlékezünk meg róluk – ennek magyarázata pedig a jelenkor szelektív politikai emlékezetével is összefügg.

Búr családok a zulufüldi Eshowe koncentrációs táborban, 1900-ban

Az angol polgárháború és Cromwell diktatúrája után, a Stuart-restauráció kezdetén, 1660-ban fogadták el az *Act of Indemnity and Oblivion*t (A jóvátételről és amnesztiáról szóló törvényt), amellyel II. Károly nem csupán az 1640-es évek sebeit kívánta begyógyítani, miközben közkegyelmet hirdetett apja, I. Károly gyilkosainak, hanem „elfojtani mindenféle emlékezést” a nyomasztó eseményekre. Bár I. Károly 1649-es kivégzésének napját (január 30.) böjti nappá tették, a prédikátorok ódzkodtak a királygyilkosság tényének felemlegetésétől.

Sem a polgárháború fordulatai, sem annak pusztító volta nem ad magyarázatot erre a visszafogottságra. Végül is a 15. századi rózsák háborújának ugyancsak hosszan elnyúló konfliktusai Shakespeare korától napjainkig a historizáló művek középpontjába kerültek. Az angol forradalom mellőzése mögött politikai motívumok húzódnak: a monarchikus narratíva köré épített historiográfiai hagyományok hosszú ideig küszködtek a köztársasági „közjáték” integrálásával.

A közösségi emlékezet természetesen nem áll egyenes arányban az adott esemény történeti jelentőségével, s nem is az elszenvedett veszteségekre való ösztönös, érzelmi reakció folyománya. Épp ellenkezőleg: a megemlékezés mélységesen politikai gesztus, amelyet a legkülönbözőbb ideológiai érdekek szolgálatába lehet állítani.

Ez világosan kitűnt abból a vitából, amelyet a királyi pénzverde által kibocsátott, Lord Kitchener előtt tisztelgő emlékérem robbantott ki. Nyilvános petíciókban támadták, hogy a 19–20. századi brit gyarmati konfliktusok keménykezű felszámolójaként ismert katonatisztre esett a választás, aki Egyiptomtól Dél-Afrikán át Indiáig „őrizte” a birodalom rendjét, mondván: ezzel egy „halálkufár” előtt emelnek kalapot. Az ellenzők zöme nem csupán az 1914–1916 közötti hadügyminiszteri tevékenységét emlegette, de a szudáni Mahdí-felkelés leverésekor és a második búr háborúban (1900–1902) elkövetett, a személyéhez köthető kegyetlenkedéseket is.

„A koncentrációs táborok szörnyűségeit a búrok leszármazottai egy olyasfajta afrikáner mítoszba olvasztották, amely igyekezett megakadályozni a történtek kritikai elemzését”

Az utóbbiban – amelynek során első ízben állítottak fel modern értelemben vett koncentrációs táborokat – hozzávetőleg 26 ezer ember vesztette életét a táborokban, főként a búr harcosok családtagjai. Ugyanakkor – mint arra a történész Elizabeth van Heyningen is rámutatott – a koncentrációs táborok szörnyűségeit a búrok leszármazottai egy olyasfajta afrikáner mítoszba olvasztották, amely nem vett tudomást a nem fehér lakosság szenvedéseiről, és igyekezett megakadályozni a történtek szakmai-kritikai elemzését.

A Herbert Kitchener tábornagyról való megemlékezés kapcsán tapasztalható eltérő irányú narratívák ráébresztenek minket arra, hogy a politikacsinálók kezében a történelem igencsak könnyen formálható. Az oktatási miniszter mai interpretációja, mely szerint Nagy-Britannia bekapcsolódása az első világháborúba „szabadságszeretetünk különleges hagyományaiba” illeszkedik, azon tiszteletre méltó brit tradíciót gazdagítja, melynek keretében a nemzeti identitás egy bizonyos víziójának jármába fogják a lezajlott történelmi eseményeket.

A háború mérhetetlen emberveszteségének gyásza nem szabad hogy befolyásolja annak elfogulatlan és kiegyensúlyozott történettudományi értékelését – a kételyekkel is számot vető megközelítés nélkül ugyanis a történészek tudtukon kívül egy politikai érvrendszer sakkfigurái lesznek. H

Ted Vallance a Roehamptoni Egyetem kora újkori történeti tanszékének docense

MÚZEUM

Az Uffizi magyar festő-önarcképei Budapesten

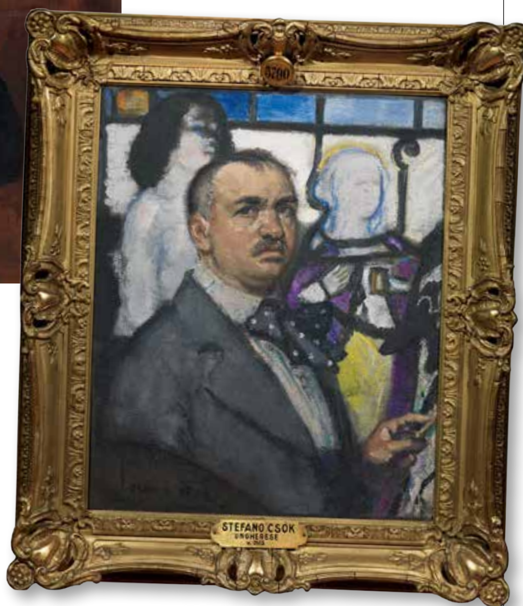

Nemes Eliza: Önarckép, 1878, olaj, vászon, Firenze, Uffizi Képtár (A fotót *az olasz Ministero dei beni e delle attività culturali e del turismo szíves* engedélyével közöljük)

RENDHAGYÓ kiállítás nyílt nemrég a Budapesti Történeti Múzeumban: a *Festők a tükörben – magyar önarcképek az Uffizi Képtárból* című tárlat a Várban, a BTM földszinti kiállító termében látható ez év június 20-ig. Az Uffizi magyar gyűjteményének gyarapodását, a két múzeum közötti együttműködést és a tárlaton szereplő festményeket *Fehér Ildikó* mutatja be.

A kiállítás újdonsága, hogy 24 olyan magyar festménnyel találkozhat a hazai nagyközönség az Uffizi Képtár gyűjteményéből, amelyek nagy része teljesen ismeretlen még a szakemberek számára is, mint például Markó Károly egyetlen önarcképe vagy Nemes Eliza gyönyörű portréja. A firenzei magyar gyűjtemény zegzugos története igazi kultúrtörténeti csemege, hiszen a gyűjteménybe a legjelentősebb művészeink – például Csók István vagy Szinyei Merse Pál – kiváló portréin kívül olykor egy-egy hamis kép vagy éppen egy családdal odajuttatott önjelölt piktor munkája is bekerült annak idején. A tárlat jelentőségét jelzi, hogy az idei budapesti Tavaszi Fesztivál hivatalos megnyitóünnepségének is ez a kiállítás adott helyet.

A firenzei Uffizi képtár őrzi a világ legnagyobb, több mint 1650 darabból álló művész-önarckép gyűjteményét. A gyűjteményt 1664-ben Leopoldo de' Medici alapította meg, utódai évszázadokon át folytatták a gyarapítást, és ennek köszönhetően ma itt találhatóak a leghíresebb európai és Európán kívüli festők önarcképei Raffaellótól kezdve a jelenkorig. Magyar festők munkái 1872-től vannak jelen a világhírű képtárban: jelenleg 21 művész 24 alkotása, amely alkotók közül néhány művész éppen attól vált híressé idehaza, hogy portréját megrendelte vagy éppen elfogadta a firenzei képtár. Az említett 24 képet 2013 októberében és novemberében az Uffizi nagy sikerrel mutatta be önálló kiállításán az olasz közönségnek, a 2013-ban megrendezett magyar–olasz kulturális évad egyik legjelentősebb eseményeként. A kiemelt figyelmet az is indokolta, hogy az Uffizi évszázados történetében ez volt az első, a magyar festészet tematikájával foglalkozó kiállítás.

A Budapesti Történeti Múzeum felvállalta azt a kezdeményezést, hogy a hazai nagyközönség számára is elhozza és bemutatja ezt a különleges gyűjteményt. A budapesti tárlat látványos módon avatja be a nézőt az alkotók és önarcképeik megismerésébe: egyrészt az Uffizi festő-önarcképei mellé ugyanannak a művésznek egy-egy reprezentatív, hazai gyűjteményben lévő alkotását is rendeli – ez utóbbi műalkotások nagy részét a Magyar Nemzeti Galéria és a Budapesti Történeti Múzeum saját kincsei közül válogatták a kurátorok. Másrészt pedig egy-egy önarckép Firenzébe kerülésének eredeti dokumentumait, leveleit és fotóit is bemutatják, mivel szinte mindegyik festmény különböző úton-módon jutott be az Uffizibe, valamennyinek saját, önálló története van.

Csók István: Önarckép, 1912, olaj, vászon, Firenze, Uffizi Képtár (A fotót az olasz *Ministero dei beni e delle attività culturali e del turismo* szíves engedélyével közöljük)

Évszázadok óta a Galleria degli Uffizi gyűjteményébe való bekerülés lehetősége – egy felajánlás vagy egy felkérés – egyet jelent a megkérdőjelezhetetlen világhírrel, elismeréssel és halhatatlansággal, amelyből elvileg csak a kiváltságos és kiemelkedő tehetségek részesülhettek. „…Az Uffizi Galéria: a régmúlt és a jelen kor kiváló művészeinek Pantheonja" – írta a magyar akadémikus festészet legtekintélyesebb alakja, Benczúr Gyula 1888-ban, amikor a firenzei képtár vezetőjétől felkérést kapott portréjának elkészítésére. Más szavakkal, de hasonlóan fogalmazott Lakner László azon az ünnepségen, melyet 2000 októberében rendeztek az Uffiziben *Önarcképé*nek befogadása alkalmából: „…Mától kezdve engem már soha nem fognak elfelejteni, mivel az önarcképem a világ egyedülálló műgyűjteményének részévé vált…".

A budapesti kiállítás alkalmából az Uffizi Képtár vezetői felajánlották azt a lehetőséget, hogy a gyűjtemény két új modern magyar festménnyel gyarapodjon: olyan alkotók munkáival, akik reprezentatív módon képviselik a hazai kortárs festészetet. A művészek kiválasztásával a képtár főigazgatója, Antonio Natali a Magyar Nemzeti Galéria művészettörténész szakembereit bízta meg. Az ő döntésük alapján Keserű Ilona és Fehér László egy-egy önarcképével gazdagodik az Uffizi gyűjteménye, amely műveket – Firenzébe szállításuk előtt – szintén megtekinthetik a hazai tárlat látogatói.

Fehér Ildikó

A szerző művészettörténész, a Magyar Képzőművészeti Egyetem tanára

Amerikai csapatok a lerombolt Bensheim utcáin, Németország, Hessen tartomány, 1945. Egy nemrég megjelent tanulmány felderíti az amerikai katonák világháborús fosztogatásainak okait és következményeit

MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ

Kiderült, miért fosztogattak az amerikaiak Németországban

NOSZTALGIA, HASZON, bosszú – többek között ezek voltak a második világháború utolsó hónapjaiban német civilek vagyonát fosztogató amerikai katonák motivációi egy új tanulmány szerint.

Az Ohiói Egyetem kutatója, Seth Givens a *War in History* folyóiratban publikált szakcikkében írott és szóbeli visszaemlékezések alapján négy fő okot nevez meg azzal kapcsolatban, miért tették rá a kezüket az amerikai katonák a polgári lakosság vagyontárgyaira. Az első ok a szükség volt: a közkatonák olyan dolgokat szereztek maguknak, amelyeket más forrásból nem kaptak meg, például ruhákat és szemüveget. Más tárgyakat egyszerűen szuvenírként vettek magukhoz, míg a vállalkozóbb kedvűek rájöttek, jó pénzt ér, ha bizonyos javakat a frontvonalak mögött szolgáló bajtársaiknak passzolnak tovább.

Végül, de nem utolsósorban egyfajta kollektív büntetés jegyében kívántak „igazságot szolgáltatni" maguknak a német polgárokon – például azért, mert kiszakították őket megszokott, békés életükből –, ez vezetett az úgynevezett „megtorló fosztogatáshoz".

A tanulmány sorra veszi a zabrálás politikai következményeit is. Bár semmiféle felmérés nem született a fosztogatás pontos mértékéről, annyi bizonyos, hogy Dwight D. Eisenhower (az expedíciós erők főparancsnoka) tartott tőle, hogy igencsak megnehezítheti a háború utáni újjáépítést a katonák nem megfelelő viselkedése.

A kutató e megfontolásokat így összegezte a *BBC History* magazinnak: „Az ellenséges területek kifosztása könnyen felháboríthatta a németeket, nehezítve a háború utáni demokratikus átmenetet, lerombolva a szövetséges megszállók ázsióját jóval azelőtt, hogy az ellenőrzési zónák létrejöttek volna. A katonák évszázadokon át abból éltek, amit harc közben össze tudtak szedni. A második világháború bizonyos tekintetben véget vetett ennek – éppen a háború következményeinek politikai rendezésére irányuló erőfeszítések miatt."

Ezek az erőfeszítések azonban nem minden esetben jártak sikerrel 1945 folyamán, derül ki a vizsgálatból. Bár Eisenhower közvetlen alárendeltjei kiadták a fosztogatásokat tiltó parancsot, nem vették figyelembe azt a tényt, hogy a parancs végrehajtásáért felelős tisztek embereikhez hasonlóan bizony maguk is részesedtek a zsákmányból.

Gary Sheffield hadtörténész, a Wolverhamptoni Egyetem professzora a tanulmányt értékelve kijelentette: „A cikkben foglalt állítások hitelt érdemlőek. A háborúnak mindig is része volt a fosztogatás, és számos bizonyíték van arra, hogy a brit második hadsereg katonái ugyanazt tették, mint amerikai szövetségeseik, miközben német földön nyomultak előre 1945-ben. Ugyanakkor az is igaz, hogy időnként civilek által elkövetett rablásokat varrtak a katonák nyakába" – tette hozzá Gary Sheffield. H *Matt Elton*

A HÓNAP HÍREI

Kék szemű volt a kőkori ember

A középső kőkorszakból (mezolitikum) származó emberi maradványok genetikai analíziséből nemrég kiderült, hogy a mintegy 7 ezer éve élt vadászó-gyűjtögető ősünknek kék volt a szeme, a haja és a bőre pedig sötét. A barcelonai Evolúciós Biológiai Kutatóintézet munkatársai által végzett és a *Nature* tudományos folyóiratban közzétett vizsgálat eredményei egy 2006-ban, Spanyolországban talált csontváz fogaiból nyert örökítőanyag elemzésén alapulnak. A tanulmány komoly vitát váltott ki, miután sok tudós szerint Európa akkori lakói alapvetően világos bőrűek voltak.

Megkerült Nagy Alfréd egy csontja?

Szakértők szerint lehetséges, hogy az 1999-ben a winchesteri Hyde Abbey bencés kolostorban feltárt és eddig a város múzeumában őrzött csontdarab Nagy Alfréd wessexi király vagy fia, I. Eduárd medencecsontjából származik. Pénzhiány miatt a DNS-analízist csak mostanában végezték el, nem sokkal azt követően, hogy egy winchesteri ásatásból nemrégiben egy 400 évvel Nagy Alfréd kora után elhunyt személy maradványai kerültek elő.

Elhunyt az utolsó „harcoló" japán katona

91 éves korában meghalt az a japán katona, aki a második világháború befejezését követően még 29 évig nem volt hajlandó elhagyni Fülöp-szigeteki állomáshelyét. Onoda Hiró 1974-ig bujkált és partizánakciókat hajtott végre a Lubang sziget dzsungelében, mert senkinek nem volt hajlandó elhinni, hogy a világháború véget ért – mindaddig, amíg egy hivatalos delegáció (soraiban egykori parancsnokával) „fel nem mentette" a szolgálatteljesítés alól. Hazájában hősnek kijáró fogadtatásban részesítették a túlélőt.

TOP FOTO/CSI C

Fizessen elő Ön is Magyarország legnépszerűbb történelmi magazinjára!

Ajándéknak is nagyszerű a BBC History világtörténelmi magazin!

Érdemes előfizetnie, mert:

- akár **2 számot** is **ajándékba** adunk
- **házhoz visszük** a magazint
- **biztosan nem marad le** egyetlen lapszámról sem

Egyéves előfizetés (12 lapszám):
9540 Ft helyett **7950 Ft,**
2 SZÁMOT AJÁNDÉKBA ADUNK!

Féléves előfizetés (6 lapszám):
4770 Ft helyett **4290 Ft**

EGY ÉVRE ~~9540 Ft~~ **7950 Ft**

3 EGYSZERŰ MEGRENDELÉSI LEHETŐSÉG:

Interneten
www.kossuth.hu
www.bbchistory.hu

Telefonon
(06-1) 225-8400
(06-1) 782-1710

Postán
1327 Budapest, Pf 55

Atomerőművek: ismét a meg

Sok az ellenérv, Nagy-Britannia mégis nukleáris kapacitásainak bővítését tervezi a következő évtizedben, francia és kínai cégek részvételével. **Chris Bowlby** az ország korábbi – az elvárásokat messze nem beteljesítő – atomerőmű-építési kísérleteit tekinti át

REX FEATURES

A brit kormány tavaly ősszel hagyta jóvá az új atomerőmű-beruházást – az elsőt „e nemzedékben". A Délnyugat-Angliában, a somerseti Hinkley Point-ban tervezett nukleáris létesítmény visszafordítja az elmúlt évtizedekben megfigyelhető tendenciát: a költségek, a politikai félelmek és a közvéleményben tapasztalható ellenérzések miatti fokozatos elfordulást a nukleáris energiától. Mi maradt hát az atomenergiával kapcsolatos elvárásokból a technológia első fellendülése, a második világháború utáni évtizedek korából?

A világ első polgári célokra használt, ipari nukleáris létesítményét II. Erzsébet királynő adta át a cumbriai Calder Hallban, 1956-ban, szoros összefüggésben a brit nukleáris arzenálhoz szükséges plutóniumgyártással. Még ugyanabban az évben a szuezi válság megmutatta, hogy a közel-keleti olajkészletekhez való hozzáférés bizony kiszámíthatatlanná válhat, s ez stratégiai jelentőséggel ruházta fel a nukleáris energiát.

Az „új atomkor"-nak titulált jövő széles körű társadalmi és gazdasági előnyökkel kecsegtetett – többek között olcsóbb elektromos árammal. A közvélemény-formálók előszeretettel ismételgették az Egyesült Államok Atomenergia Bizottságát vezető Lewis Strauss kijelentését: „Nem túlzás, ha arra számítunk, hogy a gyerekeinknek már… olyan olcsó áramuk lesz, hogy mérni sem érdemes." Fred Lee pedig, aki az 1960-as évek közepén volt az ország energiaügyi minisztere, a brit Alsóházban azt mondta: „Biztos vagyok benne, hogy megütöttük a főnyereményt!" Abban is igencsak reménykedtek, hogy a brit nukleáris energia az exportot is felpörgeti majd.

Kevesen voltak, akik a kétségeiket hangoztatták. De mekkora lehetett valójában a fejlesztések támogatottsága? Nem árt, ha emlékeztetünk arra – fejti ki Jonathan Hogg történész, a Liverpooli Egyetem tanára –, hogy „az embereknek nem igazán kínáltak választási lehetőséget". A Calder Hall-i beruházást az atomfegyver-programhoz hasonló titkossággal kezelték, még a parlament sem látott bele a részletekbe. Ugyanakkor a közvéleményben is tetten érhető volt egyfajta „kettősség": az 1948-as Gallup-felmérés szerint az egyetértőkhöz képest 10 százalékkal többen gondolták azt, hogy „az atomenergia felhasználása" többet árt, mint használ.

1962 és 1971 között kilenc darab Magnox-típusú, ma már elavult, brit tervezésű atomerőmű kezdte meg a működését. A munkáspárti Wilson-kormány az 1960-as, '70-es években a technológiai fejlődés politikai vízióját az atomerőmű-építésekhez kötötte. Tony Benn – az átalakuló minisztériumi struktúrában előbb technológiai, majd energiaügyi miniszter – a külön utas brit atomenergia-ipar élharcosa volt. Később azonban a kormányon és az ágazaton belül is éles vitákba bonyolódott annak kapcsán, hogy milyen típusú reaktorokat érdemes meghonosítani a szigetországban.

Az 1970-es években az atomenergia árnyoldalairól is egyre több szó esett. Nőtt a félelem a nukleáris hulladékok sorsával kapcsolatban. A külföldről származó atomhulladék brit földön való elhelyezésére vonatkozó terveket a *Daily Mail* például ezzel a szalagcímmel kommentálta: „Nagy-Britannia a világ atomszemetese lesz".

A nukleáris balesetekkel kapcsolatos aggodalmak is megjelentek. A korábbi esetek részleteit – például az 1950-es években a windscale-i erőműben történt tüzet – később sem hozták teljes egészében nyilvánosságra. 1977-ben azonban az időközben „atomszkeptikussá" vedlett Tony Benn biztonsági kockázatokat elemző ellenőri jelentéseket tett közzé. A külföldi balesetek – például az amerikai Three Miles Island-i baleset 1979-ben, vagy az 1986-os csernobili katasztrófa – csak tovább gerjesztették a félelmeket.

Az atomenergia megítélése a brit közéletben folyamatosan mérleghintázott: sosem támadták annyira hevesen, de soha nem is támogatták lelkesen

De hiába „uralkodott" atomellenes hangulat az 1980-as évek Nagy-Britanniájában, Jonathan Hogg szerint „ez semmiféle politikai következménnyel nem járt". A Munkáspárt a politikáját akkoriban meghatározó vezetők, Michael Foot és Neil Kinnock révén az egyoldalú nukleáris leszerelés irányvonalát követve komoly támadási felületet kínált ellenfeleinek, akik Hogg szavaival „az atomellenességet hazafiatlannak bélyegezték". Az 1980-as évek konzervatív kabinetjei a szénbányászok elleni játszmában használták adukként a nukleáris energiát. Ugyanakkor az iparág privatizálására irányuló lépések fellebbentették a fátylat arról, milyen hosszú távú költségei vannak az atomenergiának. A régebbi típusú Magnox-erőművek privatizálását 1989-ben a magas járulékos költségek miatt fel is adták.

Az atomenergia megítélése tehát a brit közéletben folyamatosan mérleghintázott: sosem támadták annyira hevesen, de soha nem is támogatták igazán lelkesen. Nem vált elsődleges energiaforrássá (ahogy bevezetői annak idején

osztó érvek

BALRA: **Tiltakozók a délnyugat-angliai Hinkley Pointban tervezett atomerőmű helyszínén, 2012-ben**
FENT: **Az első „atomkor”: II. Erzsébet királynő meglátogatja a cumbriai Calder Hallban épített nukleáris erőművet**
ALATTA: **Munkások tartanak a sugárszennyezéssel sújtott zónába az 1986-os csernobili katasztrófa idején. A robbanás – ahogy a 2011-es fukusimai baleset is – komoly félelmeket keltett az atomerőművek veszélyeivel kapcsolatban**

CORBIS

megjósolták): az 1990-es évek közepén érte el csúcspontját, amikor a brit energiatermelés valamivel több mint 25 százalékát produkálta az atomenergia.

Megosztott Európa

Feltűnő a különbség a szomszédos Franciaországgal, ahol az atomerőművek biztosítják az ország energiatermelésének zömét. Gabrielle Hecht, a Michigani Egyetem professzora szerint a háború utáni Franciaország új, „sugárzó korszak"-ának megteremtését többek között az atomprogramtól várta, amely „a francia nemzeti identitást a technológia nyelvén" fogalmazta újra. Tudósok és újságírók egymást túllicitálva üdvözölték „a modern várakként funkcionáló" atomerőműveket, amelyek tekintélyt kölcsönöznek a franciáknak, és „lehetetlenné teszik az ország atommentességét".

Nagy-Britanniában azonban a Blair-kormány egy 2003-ban közzétett hivatalos kiadványban az atomenergiát gazdasági értelemben „haszontalannak" minősítette, jelezve, hogy nagyobb hangsúlyt kellene fektetni az energiahatékonyságra és a megújuló energiára, s az elavult atomerőművek fokozatos leállítása mellett nem szabad újabb nukleáris erőműveket létesíteni. Kétségbeesett tervek születtek arra nézve, miként helyettesíthetnék az atomenergiát, hogy ne kelljen „leoltani a lámpát". Sokan a fosszilis tüzelőanyag-készletek kifogyásával riogattak; a gázerőművek hátulütőire – az amerikai palagáz-forradalom ellenére – szintén rámutattak.

A klímaváltozás megfékezése érdekében létrehívott szén-dioxid-kibocsátási kvóták pedig komoly hatással jártak a széntüzelésű erőművek gazdaságosságára, miközben a megújuló energia előállítása egyelőre nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Nem véletlen, hogy az atomenergia békés felhasználása mellett ma újra sokan kardoskodnak – például olyan, korábban atomellenes környezetvédők, akik szerint a széntüzelés kiváltására nélkülözhetetlen a nukleáris termelés.

Európa vezető hatalmai tehát gyökeresen eltérő stratégiát követnek: mialatt Németország hátat fordít az atomenergiának, Nagy-Britanniában újraélednek az ezzel kapcsolatos ambíciók. Ez azonban már össze sem hasonlítható az 1950-es évek hazafias felbuzdulásával. Egy nemrégiben született parlamenti jelentés szerint „az Egyesült Királyság nukleáris készletei kifogyóban vannak". A legújabb tervek szerint mind a szaktudást, mind a beruházásokhoz szükséges tőkét külföldről fogják beszerezni: a 2023-ra megépülő atomerőmű generálkivitelezője a francia állami energiakonszern, az EDF lesz, a fő befektető pedig a kínai CGN. A jövő kérdése, hogy az EDF megszeretteti-e majd a britekkel annyira az atomenergiát, amennyire a franciák kedvelik.

A legnagyobb kérdés azonban az, miként befolyásolja mindez az energiaárakat. Ezen a területen mintha semmi sem változott volna az '50-es évek óta. A kormány – és maga David Cameron kormányfő – magabiztosan kijelentette, hogy hosszú távon mindez alacsonyabb villanyszámlákat jelent. Ám ahelyett, hogy az állítólag majdan az ország energiaellátásának 7 százalékát fedező Hinkley Point-i erőmű olyan olcsó energiát termelne, hogy már „mérni sem érdemes", a befektetés gazdaságossága érdekében a brit kormány szerződésben garantálta a mai piaci áraknál jóval magasabb átvételi árat. **H**

Chris Bowlby történész, a *BBC* rádió munkatársa

Fordította Győrffy Iván

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM

Visszanéző

Egy főhercegné szemével

1898

Ezt a Cziffer és Német-Gurab (a ma Szlovákiában, Nagyszombat közelében található Cífer és Magyargurab falvak) hímzőnőit ábrázoló felvételt Izabella főhercegné készítette a századforduló előtt. Az Isabella Hedwig Franziska Natalia von Croÿ-Dülmen néven Dülmenben, 1856-ban született arisztokrata Habsburg–Tescheni Frigyes főherceggel kötött házassága révén került a Monarchiába.

A fotográfia iránti vonzódásáról e számunk *Fényképező arisztokraták* című írásában részletesebben is megemlékezünk, emellett kiváló teniszjátékosnak számított, és példásan nevelte kilenc gyermekét is. Ezenfelül volt ideje különböző, szociális érzékenységét is jól jelző jótékonysági programokra: majorsági iskolákat alapított, az uradalmon élő lányoknak és asszonyoknak pedig kézműves egyletek létrehozásával igyekezett munkalehetőséget biztosítani. Ennek kapcsán készült e felvétel is.

A háború idején férje a császári és királyi haderő főparancsnokaként tevékenykedett egészen Ferenc József haláláig, ekkor helyettes főparancsnokká minősítették vissza, a békekötés után pedig birtokainak nagy részét elvesztve Magyaróváron telepedett le családjával. Izabella a viszontagságos évek után már nem fényképezett többet, ehelyett fiát, Albert Ferencet igyekezett a magyar trónra juttatni, bár erre vajmi kevés valós esély mutatkozott. 1931-ben, Budapesten hunyt el.

Erdélyiség

Két ország és két világháború

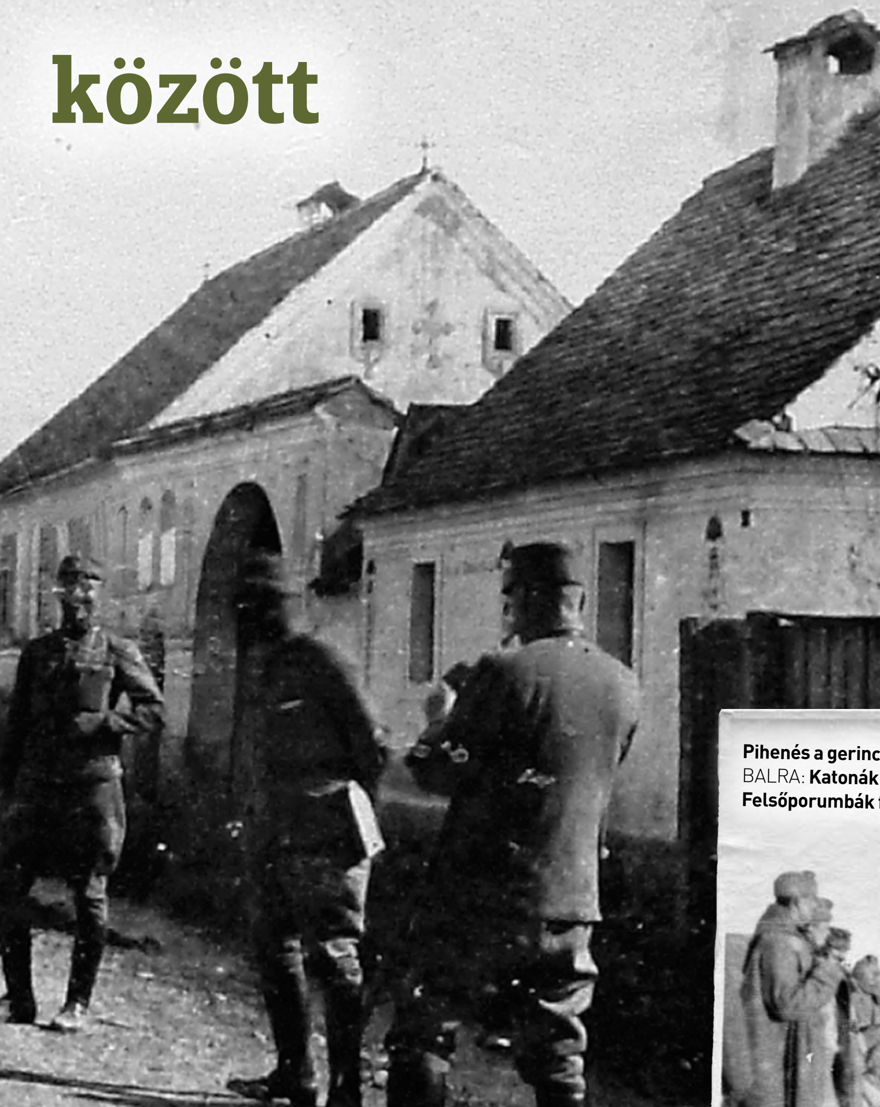

A két centrumtól, Budapesttől és Bukaresttől való „egyenlő távolság" a két világháború között a változó határok ellenére egy közös, az anyaországi hagyományoktól eltérő erdélyiség kialakulásának kedvezett. **Egry Gábor** kifejti, milyen történelmi tapasztalatok és társadalmi sajátosságok alapozták meg ezt az eszmét, s miért kellett elbuknia

ERDÉLY SOKAK SZÁMÁRA kicsit titokzatos, kicsit egzotikus vidék, ahol egy másik, máshol már elmúlt, de azért csábító, esetleg igazibb világot lelhetnek fel. Földrajzi jellegzetességeit tekintve nagyon különbözik mind az Alföldtől, mind a Kárpátoktól délre fekvő síkságtól és keletre található dombos vidéktől. A minden oldalról hegyek övezte, belül több medencére bomló, a külvilággal csak folyóvölgyeken (Maros, Sebes-Körös, Szamos, Olt, Tatros) át érintkező vidéket középkori emlékei, várai, erődtemplomai és színes népi világa is különlegessé teszik a látogatók szemében.

Ez a kívülről érkezve kétségtelenül egyedi ízű, olykor valóban varázsos vidék valamikor három nemzetépítés (magyar, román, német, illetve erdélyi szász) metszéspontjában helyezkedett el, ezek közül kettő ráadásul kizárólagos birtokosának tekintette magát. Magyar vagy román legyen-e Erdély? – így szólt sokak kérdése a 19. század vége felé, miközben a budapesti képviselőházban hosszú beszédek ecsetelték a magyarságot román részről fenyegető veszélyeket, Bukarestben pedig az elnyomott erdélyi testvéreket ünnepelték hősies küzdelmükért. Mi lesz, ha Erdélyt elveszik? – kérdezte Ady, s amikor háborútól félt, talán sejthette, hogy néhány év múlva a Kárpátok keleti

között

san akár új, erdélyi nemzetek megszületésének lehetőségét is magában rejtette.

Amennyiben azt szeretnénk áttekinteni, hogy miért és miként jött létre ez a regionalista elképzelés, és milyen társadalmi gyökerei lehettek, válasszuk kiindulópontnak Erdély periferikus helyzetét. A tartomány nem csupán földrajzi értelemben feküdt előbb Magyarország, majd Nagy-Románia peremén (bár az utóbbi esetében ez csak nyugati zónájára volt teljes mértékben igaz), hanem szimbolikusan és társadalmi viszonyait tekintve is. Ez nem csupán a rendiség intézményeit, a jobbágyi földbirtoklást (például az úrbérrendezés hiányát), a jobbágyfelszabadítás módját vagy a cenzusos választójog szabályozását jelentette, és több volt a világosan megmutatkozó fejlettségbeli különbségeknél is. Magyarország felől nézve Erdély legfontosabb jellemzője az Alföldtől való távolsága volt, és nem elsősorban fizikai értelemben. A gyakori érintkezés hiánya, az eltérő szokások és az Erdélyről mint sajátos történelmű, egyedi földrajzi világú fejedelemségről élő képzetek együtt olyan keretet jelentettek, melyben az erdélyiek képe kicsit elmaradott, kicsit falusias, kicsit egzotikus lehetett – mindenképpen más, mint ahogy például a zalai magyarokra s a kolozsvári rokonaira hasonlóképpen emlékező Keresztury Dezsőnél olvashatjuk. Ez az érezhető különbség teret adott a nemzeti autenticitásnak a külön történelemmel – a magyar államiság átmentésének tézisével – alátámasztott megjelenítésére is. Az erdélyieket sokan – például Eötvös József vagy Jókai

Pihenés a gerincen: a Monarchia katonái a Moscovul-nyergen, 1916 októberében
BALRA: **Katonák a Nagyszebentől délkeletre, a Fogarasi-havasok lábánál fekvő Felsőporumbák faluban**

lejtőin Ferenc József hűtlenné vált alattvalói magyar bakákat rohamoznak majd a lövészárokban, és a barát, Octavian Goga költő is új királyt talál magának: az „ellenségét".

Erdély kívülről és belülről

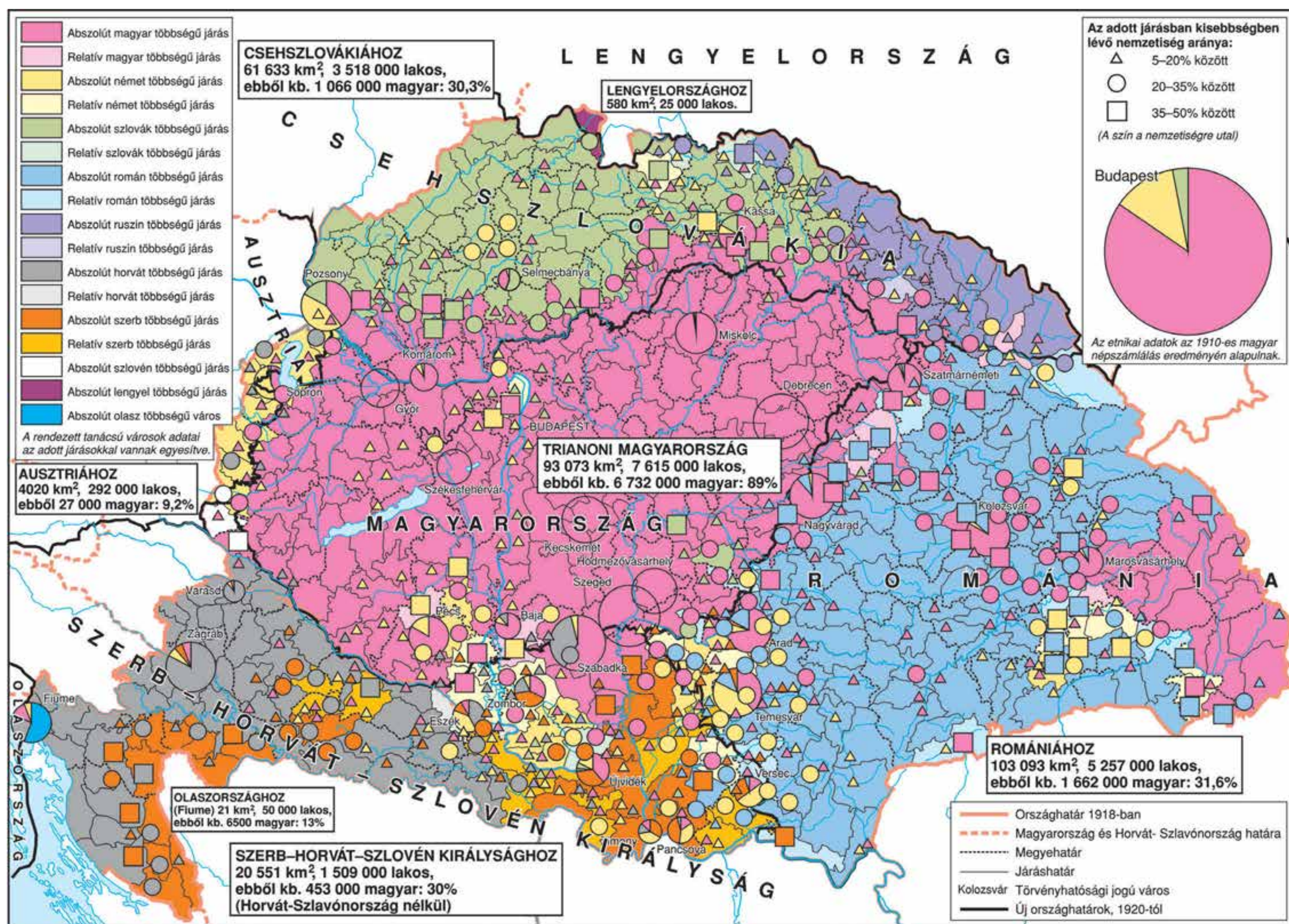
De még ekkor is azt kérdezte: mi lesz Erdéllyel? Nem a magyarral, hanem azzal, amit romantikusan kicsi, ismeretlen, sajátos lelkű világnak tartott? S már nem érte meg, hogy 1921-ben Kós Károly, Paál Árpád és Zágoni István, egy építész, egy jogász és egy újságíró, a polgári radikálisok egykori hívei, akik már 1918 előtt is társadalmi reformot szorgalmaztak éppen a magyarság megmentése érdekében, *Kiáltó szó* címmel leszámoljanak Magyarországgal, és meghirdessék a három nemzet saját Erdélyének programját, a *transzilvanizmust*. Nem értek célt ők sem, de amit indulatokat sem nélkülöző kiáltványuk láthatóvá tett, több volt mint divat, és több mint a magyar nacionalizmus cégtáblájának átfestése, a magyar uralom igénye, csupán álruhában. Erdélyiségük – és egyúttal maga az erdélyiség – olyan regionalizmust takart, ami szükségszerűen született meg a két nemzetépítés találkozásánál, és potenciáli-

is – tisztább, érintetlen, népi hagyományaikat megőrző csoportnak látták, akik a magyarság lényegét őrzik. Nem is beszélve a székelyekről, akik saját, lassan megszilárduló eredetmítoszuk szerint mindenkinél magyarabb magyarok voltak.

Az erdélyieket sokan tisztább, érintetlen, népi hagyományaikat megőrző csoportnak látták

Erdély képét Romániában is a periféria, az elmaradottság és nemzeti autenticitás kettőssége jellemezte. Bár ebben az esetben maga a régió fejlettebb volt, mint az első világháború előtti Román Királyság, Erdély románjai a társadalmi hierarchia alján foglaltak helyet, vagyis a társadalom és moder-

➤

A Trianon előtti Magyarország nemzetiségi térképe (A *Magyarország története* illusztrációja, Kossuth 2010.)

nitás peremén. Mindaz, ami Erdélyt fejlettebbé tette román szemmel, idegen volt: zsidó, német, magyar. Maga Nicolae Iorga, a talán leghíresebb román történész is ilyen szemmel látta Erdélyt és az Alföld keleti peremét, amikor 1905–1906-ban arra járt. Néhány kivételtől eltekintve (Brassó, Nagyszeben, Karánsebes) alig lelt románokat a városokban. De a falvakban élők közül is sokakról úgy látta, nemzeti öntudatuk megrendült, nem is igazi románok már – ezzel ismét csak a nemzet peremére helyezve őket. És mégis: Erdély a románság bölcsője volt a szemében, ahol Dél-Erdély vagy az Érchegység völgyeiben és hegyein a legtisztább románságot őrizték az egykori határőrök vagy éppen a Horea felkelésében és Avram Iancu katonáiként kitűnt mócok. Erdély így, ebben a formában volt egyszerre igazán román és idegen világ, de mindig távoli és ismeretlen.

Az „idegen” és az „igazán nemzeti” egyidejű érzése vagy felfedezése hozzájárult az erdélyi sajátosságok elismertetésére irányuló, Erdélyből kiinduló igényekhez is. Több nemzetiség együttélése olyan határhelyzetet teremtett, amelyben az erdélyi elitek saját nemzeti csoportjaik megerősítését a többiek fenyegetése miatt tartották elkerülhetetlennek. Ehhez alapvetőnek gondolták magyarok, románok és szászok nemzeti egységbe tömörítését – nem csupán politikai vagy emocionális értelemben. Egységes, a nemzeti közösség életének minden részletét átfogó szervezeti keretet kívántak létrehozni, mivel – hangzott a legfontosabb érv – a másik nemzet már túl van mindezen. Ahhoz, hogy versenyezni lehessen velük, utánozni is kell őket. Csak ezen a módon orvosolhatók a társadalmi bajok is, modernizálható a falu, emelhető a nemzet kulturális színvonala és gazdagíthatók a tagjai, mert mindez része volt a nemzetépítő programoknak is. A szászok vagy a románok esetében a politikai egység (legalább látszólag) adott volt – noha pártjaik belül nagyon is megosztottnak bizonyultak. A magyarok viszont már saját magukról kialakított sztereotípiáik szerint is széthúzásra termettek. De az első világháborút megelőzően létrejöttek az első egységes politikai szerveződések is, például a helyi '48-as, függetlenségi és munkapárti szervezeteket egyesítő Brassói Egységes Magyar Párt, vagy a Bethlen Istvánt és Apáthy Istvánt vezetői között tudó Erdélyi Szövetség.

Az Erdélyhez való viszony alapszerkezete 1918 után sem változott lényegesen, tartalma és főként tapasztalata azonban jelentős mértékben átalakult. Bár Erdély fő jellemzője korábban is a távolsága volt Magyarországtól és a Kárpátokon túli Romániától (Ókirályság vagy Regát), ez a távolság nem volt azonos mértékű. 1918-at követően Erdély mintegy elmozdult ezen a képzeletbeli tájon, távolabbra került Magyarországtól és közelebb Nagy-Románia központjához.

Az erdélyi elitek saját nemzeti csoportjaik megerősítését a többiek fenyegetése miatt tartották elkerülhetetlennek

Ez azonban inkább csak egyenlőbbé tette a két centrum távolságát Erdélytől, hiszen a határ vonala választásra kényszerítette az itt élőket Magyarország és Románia között (a békeszerződésben lehetővé tett állampolgársági opció egyúttal az átköltözést is kötelezővé tette), és a határon átjárni sem volt egyszerű. Ugyanakkor Erdélynek nemcsak a szokásai, hanem a jogrendje is sajátos maradt, a dualizmus kori (pl. a magyar kereskedelmi törvény), sőt az osztrák polgári törvénykönyv esetében neoabszolutizmus kori jogszabályok sokasága maradt

A betörő román csapatok elől menekülők az első világháború végén
LENT: Kós Károly

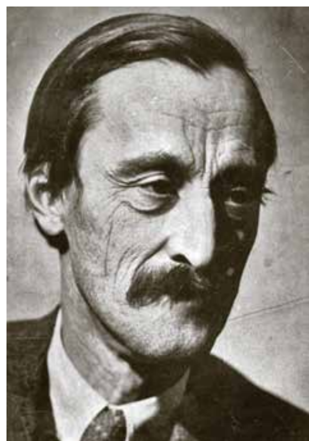
hogy ők szabadították fel Erdélyt a magyar uralom alól – érveltek az erdélyi románok képviselői.

Mindez, érdekes módon, megismétlődött Észak-Erdélyben 1940 szeptembere után. A közigazgatási állásokat sokszor elfoglaló úgynevezett „anyások" és „ejtőernyősök" érkezése hasonló reakciókat váltott ki; az erdélyiek közül is sokan úgy érezték, és ennek hangot is adtak, hogy megfosztják őket jogos jussuktól, és a magyarországiak még le is nézik őket. A címek és rangok rendszere és az ehhez kapcsolódó elvárások a nyilvános tisztelet kifejezésére szintén gyakori problémát jelentett a sokkal enyhébb román szokásokon szocializálódott erdélyieknek. Igaz, a magyar államigazgatás esetében nem a rossz teljesítmény, hanem a túlzott pedantéria okozott gondot, például sokkal hatékonyabban hajtották be a névegesen kisebb adót, mint a román adóhatóság tette azt a látszólag elviselhetetlen román közterhekkel. Bár gyarmatosítókról nem esett szó, a magyarországiak képe immár messze nem volt olyan kedvező, mint azt várhatnánk.

érvényben a második világháború végéig is, úgy, hogy ezeket már sehol másutt a világon nemigen alkalmazták.

Ami a korszak társadalmi folyamatait illeti, ezekkel is inkább csak egyenlő távolságba került Bukaresttől és Budapesttől. A magyar nemzetiségű és érzelmű, aktívan nemzetépítő középosztály számbeli csökkenése (kivándorlással, a hivatalokból, cégektől való elbocsátással) és anyagi erőforrásainak zsugorodása (földreform, egyházak, egyletek, gazdasági szervezetek vagyonának csökkentése) következtében ez a csoport szegényebb lett, és foglalkozási szerkezete is módosult Magyarországhoz képest. Szinte a semmiből jelent meg az új román középosztály és közalkalmazotti réteg, és a földreform a román parasztságot juttatta kedvezőbb helyzetbe. Csakhogy a közalkalmazottak jelentős része az Ókirályságból érkezett, nem helybeli volt, és a változások ellenére a városok továbbra sem látszottak románnak a kisebbségi lakosság nagy száma és látható hagyományai miatt. De a magyarok mégis kiszorulóban voltak a központból, a románok pedig úgy tűnt, lassan elfoglalják a főtereket.

Az erdélyi román politikusok egy része úgy tekintett Bukarest képviselőire, mint akik megfosztják őket jogaiktól

CULTIRIS / HM HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM / WIKIMEDIA

Csakhogy az új állam megtestesítőit már korántsem látták pusztán románnak, ugyanolyannak, mint erdélyi testvéreik. Mind a kisebbségek, mind az erdélyi román politikusok egy jelentős csoportja úgy tekintett Bukarest képviselőire, mint akik megfosztják őket jogaiktól, elharácsolják a vagyonukat, és féktelen korrupciójukkal, hozzá nem értésükkel mélybe lökik Erdélyt. A „regáti gyarmatosításról" beszéltek, a tartomány „balkanizálását" hangoztatták, és egyszerűen „betolakodónak" tekintették az ókirályságbelieket, erdélyi szövetségeseiket pedig „árulónak". Olykor már „Erdély apokalipszise" sejlett fel a jogtalanul elrekvirált lakások, az istállókba engedély nélkül bekötött lovak, a földreform körüli csalások, a hatóságok tehetetlensége és a féktelen korrupció miatt drámaian romló közbiztonság képeiből. Felszabadítás helyett rabságot hozott a Regát, hiába hangoztatják lépten-nyomon,

Találkozások Erdélyben és Erdélyen kívül

Igaz, ennek a jelenségnek erdélyi románok és erdélyi magyarok esetében is megvoltak a tapasztalati alapjai. Ami a románokat illeti, a két világháború között gyakran szembesülhettek azzal, hogy erdélyiek és regátiak találkozásai során értetlenség, idegenség, s ezzel a különbségek törnek felszínre. Ebben persze része volt az anyagi sérelmeknek, a gazdasági nehézségeknek is, legalábbis erre utal, hogy a rendőrség jelentései szerint a húszas évek elején erdélyi román parasztok a drágaság miatt dalaikban „a regátiak úristenét" kárhoztatták. De olyan apróságoknak is szerepük volt ebben, mint a kocsmák és kávéházak vasárnapi nyitva tartásának tilalma. Ezt az Ókirályságból eredő, Magyarországon lényegében ismeretlen rendelkezést nem is sikerült soha betartatni, és valahányszor kísérletet tett rá a csendőrség, azonnal a helyiek, románok és magyarok akár tettleges ellenállását váltotta ki.

A Regátból érkezők számára amúgy is sok meglepetést tartogatott Erdély. Akadt olyan craiovai fiatalember, akit Szinérváralján román csendőrök hurcoltak meg, szerinte hamis vádak alapján, és miközben a csendőrőrsön verték, magyarul kiabáltak vele. (Nem csoda, hogy úgy vélte, ebben a román többségű mezővárosban csak „elnemzetietlenített" románok éltek.) A Sziguranca, a román állambiztonság lugosi főnökét egy román tanító „puliszkazabálónak" nevezte, és haza is küldte a „regáti puliszkájához". A karánsebesi románok nem akarták lebontani Ferenc József szobrát. Mindezek csak jelen- ➤

téktelen eseményeknek tűntek, de mégis megmutatták, hogy románnak lenni mást jelenthetett a Kárpátok két oldalán.

Hasonlóképpen problémákkal telinek bizonyultak az erdélyiek magyarországi látogatásai is. Noha a revíziós propaganda azt sugallta, sőt tárgyai (pl. gyufásdobozok) és gyakorlatai (pl. a „Magyar hiszekegy" rendszeres felmondása) segítségével a mindennapokban is megjelenítette, hogy minden magyar mélyen együtt érez a kisebbségi magyarok szenvedéseivel, sőt szinte közösen szenvednek velük, a Magyarországra látogató erdélyiek (és csehszlovákiai magyarok) tapasztalatai ezt csak részben igazolták vissza. Különösen izgalmas, milyen sérelmeket hánytorgattak fel beszámolóikban (persze néhány pozitív tapasztalat, például udvarias vasúti kalauzok megemlítésével). Személyükben leggyakrabban azzal sértették meg őket, hogy rácsodálkoztak magyar nyelvtudásukra, értetlenül figyelték, hogy egyáltalán tudnak magyarul. Azzal is szembesültek, hogy a magyarországiak – például az orvosok – saját állásukat féltették tőlük, és inkább azt kívánták, menjenek vissza Romániába. Az is előfordult, hogy valaki megdöbbent azon, hogy az elmaradott Romániában egyáltalán van egyetemi orvosképzés. Mások viszont azt nem értették, miért nem akarnak egyszerűen asszimilálódni? Emellett gyakran szembesültek a magyar bürokrácia személytelenségével és érzéketlenségével, a hivatalok nem ritkán kezelték őket idegenként, noha magyarságuk miatt mást vártak volna.

I. Ferdinánd román király és Mária királyné Budapesten, jobbra a háttérben Iuliu Maniu
FENT: **Az Erdélyi Direktórium tagjai 1918 decemberében. Az első sorban középen Maniu**

Mindebből végül általános szinten három képzet kristályosodott ki. Először: a magyarországiak lényegében nem tudnak semmit az erdélyiekről, legfeljebb az elveszett területek és városok érdeklik őket, az emberek egyáltalán nem. Másodszor: a magyarországiak nemzeti érzése nagyon gyenge, amit többek között az is igazolt, hogy nemzeti ünnepeken inkább szórakozni vagy kirándulni mentek, a *Himnusz*t nem énekelték, sőt még a kalapjukat sem vették le. Harmadszor: Magyarországot az elképesztő társadalmi egyenlőtlenségek világának látták, szinte kasztrendszernek, ahol a társadalmi csoportokat átjárhatatlan határok választották el egymástól, és ahol a fent lévők maradéktalan tiszteletet követeltek, többek között a formák – például tekintetes, nagyságos, méltóságos, kegyelmes címek használata – szigorú betartásával. Mindezt pedig összevetették saját közösségükkel, amelyet az egyenlők világának tartottak. Olyan közegnek, ahol a státuszvesztés miatt a középosztály közel került a néphez, sőt akár arra is hajlandó volt, hogy saját érdekeit is feláldozza annak felemeléséért. Olyan világnak, amelyben a nemzet minden tagja egymásra utalt, és Magyarországtól eltérően nem várhat semmit az államtól, csak attól, ha önzetlenül dolgozik a közösségért, amely így megszervezheti önmagát. Így aztán a parasztság és a falu – a középosztály népszolgálata révén – kultúrájában és gazdaságilag is emelkedik, és új nemzet épül az osztályok nemzeti szolidaritásából.

Mint láttuk, a románok találkozásai sem vezettek egységhez, sokkal inkább az erdélyi–regáti választóvonal politikai intézményesüléséhez. A magát az erdélyiek képviselőjének tartó Román Nemzeti Párt és utóda, a regáti Parasztpárttal egyesült Nemzeti Parasztpárt szemében a regáti liberális elit nem felszabadító volt, hanem szabadságuk lerombolója. Hiszen az 1918 decemberében, Gyulafehérváron létrehozott Kormányzótanács Erdély románjainak akaratát testesítette meg, és Románia egységét csak fokozatosan hozta volna létre. Ehhez képest 1920-ban feloszlatták a tanácsot, majd a liberálisok 1922-ben a királykoronázással Gyulafehérvárt is szimbolikusan birtokba vették, 1923-ban pedig az erdélyiek – mindenekelőtt Iuliu Maniu és Alexandru Vaida-Voevod – által illegitimnek tartott központosító alkotmányt léptettek életbe.

Az erdélyiek arra hivatkoztak, hogy ők a szabadságvágy igazi megtestesítői, mint azt lázadásaik és felkeléseik is igazolják. A regáti uralomhoz képest még Magyarországon is szabadon politizálhattak, és ők örökítették át a román szabadságot. Gyulafehérvár és december 1-je ennek megtestesítője volt, amikor az erdélyi románok kinyilatkoztatták szabadságukat, és vezetésüket Maniu és a Nemzeti Párt kezébe tették, akik aztán a Nemzeti Parasztpárt megalakításával a regáti román parasztokat is felszabadíthatták. Ezzel szemben a regáti liberális elit a bizánci és török kamarillapolitikát, cselszövéseket, palotaforradalmakat

Gyakran szembesültek a magyar bürokrácia személytelenségével és érzéketlenségével

WIKIMEDIA

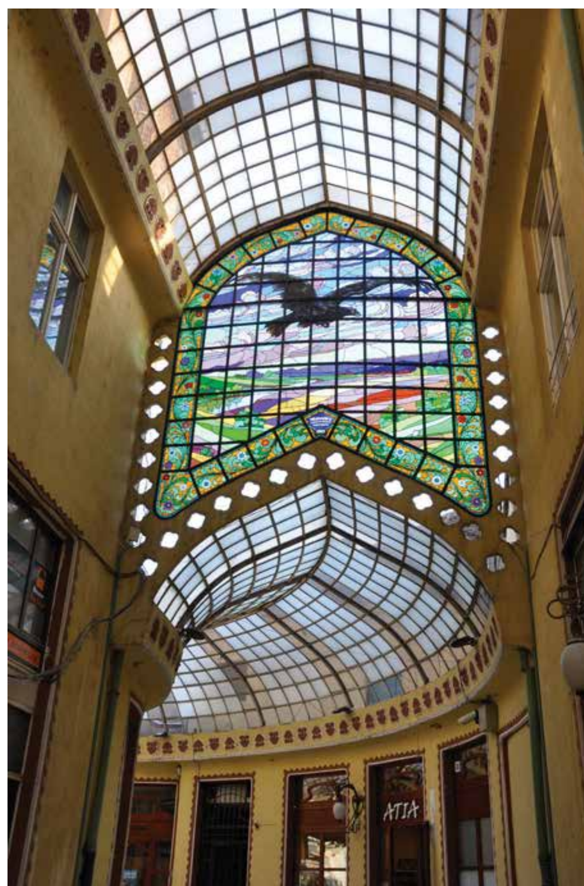
CULTIRIS

és nepotizmust testesíti meg. Olyannyira, hogy egy ponton mindezt a regátiak idegen etnikai eredetével is összefüggésbe hozták: minden rosszat a görögöktől, bolgároktól, oroszoktól és törököktől tanultak vagy örököltek. Ez aztán sikeresen mozgósíthatta – akár erőszakos akciókra is – az egyébként sokszor írástudatlan és így alulinformált választókat. Ők egy idő után már nem Romániához vagy a királyhoz, hanem Maniuhoz és a Nemzeti Párthoz voltak hűségesek, Gyulafehérvárban pedig nem a román egység, hanem az erdélyi román önállóság jelképét látták. Ahogy néha kifejtették: Gyulafehérváron (már 1928-ban, a párt újabb nagygyűlésén, ugyanott, ahol 1918-ban gyűlést tartottak, és ugyanúgy inszcenálva) kikiáltották az autonómiát, vagyis azt, hogy senki nem uralkodik felettük.

Erdélyiek egymás között

A kialakuló regionalista politikai törekvések mögött tehát nem csupán egy szűk csoport érdekei és világképe sejlik fel, hanem szélesebb körű társadalmi tapasztalat is, amely visszaigazolta a regionalista programokban megjelenített különbségeket. A politikai törekvések azonban hasonlóságaik ellenére sem vezettek közös, transzetnikus politikai mozgalomhoz, sőt még az ilyen irányú kulturális törekvések is inkább szórványosak maradtak. A harmincas évek elejére pedig a politikai szereplők belátták, hogy esély sem nagyon van a néhányuk által elképzelt közös magyar–román–szász Erdély megteremtésére.

Ebben komoly szerepet játszott, hogy kezdettől fogva nem ugyanazt látták erdélyiségnek a magyar és a román szereplők, ráadásul a magyar transzilvanisták nem is jutottak politikai kulcspozícióba, a magyar kisebbségi párton belül annak megalakulásától kezdve háttérbe szorultak a Budapest bizalmát is élvező, a társadalmi megújulás helyett a meglévő intézmények megőrzését szorgalmazó csoporttal szemben. A Kós, Paál, Zágoni és társaik által elképzelt Erdély eszméje, aminek történelme és hagyományai szerintük három egymáshoz hasonló, a régión kívüli nemzettársaiktól viszont lényegesen különböző nemzetiséget teremtettek, nem lelt politikai visszhangra. Annak ellenére sem, hogy Kós *Erdély. Kultúrtörténeti vázlat* című

A szecessziós stílusban, 1907–1909 között épült nagyváradi Fekete Sas palota üvegtetős folyosója

munkájában még azt is megpendítette, hogy ennek érdekében akár a románok történeti elsőbbsége is elfogadható tézis számára. A magyar közösségen belül ebben leginkább az játszott szerepet, hogy e csoport – az Országos Magyar Párt úgynevezett baloldala – a kisebbségi társadalomépítés programját a társadalmi válaszfalak lebontásával, a munkásság és parasztság integrálásával képzelte el – a régi, középosztályi és középbirtokos elit ellenében. Ehhez pedig nemigen remélhettek támogatást éppen tőlük, különösen, mivel a román politika pont ezt a csoportot jelölte meg olyan oligarchiaként, amit fel kellene számolni ahhoz, hogy létrejöhessen egy román–magyar *modus vivendi,* hiszen az oligarchia csak a régi Magyarországot képviselte. Maniuék pedig elsősorban a transzilvanista történelemképet nem tudták elfogadni akkor, amikor már gőzerővel építették saját, Gyulafehérvárt középpontba állító, erdélyi, de kizárólag román történeti mitológiájukat.

Az OMP vezetői és főként Budapest ezzel szemben abban bízott, hogy Maniu és regionalistái hatalomra kerülve olyan decentralizációt vagy akár föderalizációt visznek véghez, ami a magyar kisebbség helyzetét is megoldja, vagy legalább könnyebbé teszi. Viszont éppen ezért nem is javasolták a nyílt szövetséget, attól félve, hogy ezzel csak kiszolgáltatnák az erdélyi regionalistákat a nemzetietlenség vádjának. Politikailag is csak addig mentek el, hogy a harmincas évek elejéig még alkalmazkodtak a Gyulafehérvár-mitológiához, pontosabban annak egy olyan változatát képviselték, ami szerint Gyulafehérvár alapvetően legitim döntést jelentett, és a liberálisok bűne, hogy az ott elhangzott ígéretek a kisebbségek autonómiájáról nem valósultak meg. Ez azonban a Parasztpárt kormányzása után már tarthatatlan volt, hiszen Maniu és Vaida-Voevod kormányai sem tettek semmit ez ügyben. Amikor pedig a magyar kormány és az erdélyi elit 1940-ben elutasította a román politikusok mérsékelt, a dualizmus kori helyzetet idéző igényeit, világos lett, hogy a másik oldalon sincs igazi akarat a közös erdélyiség intézményesítésére.

A politikai szereplők belátták, hogy esély sem nagyon van a közös magyar–román–szász Erdély megteremtésére

Bár a politikai transzilvanizmus közös fajtája nem volt sikeres, az erdélyi románok és magyarok között mégis kitapintható ➤

A Zilahra 1940. szeptember 8-án bevonuló magyar csapatokat ábrázoló képeslap

egy olykor meglepően erős közösség. Főként persze akkor, ha a külvilággal szemben közösen határozták meg magukat erdélyiként, akár retorikailag, akár a társadalmi gyakorlatok során. Hiszen az Erdélyen kívülieknél demokratikusabb erdélyi nemzeti közösség képzete éppúgy megtalálható a magyar, mint a román szövegekben, és a magyarországi és regáti oligarchia kárhoztatása is közös elemet jelentett. Ami a gyakorlatokat illeti, ezek főként a regátiakkal szemben születtek meg és érvényesültek, főként a középosztályi civilizáció, művelődés, egyleti élet terén. Ilyenkor a regátiak azzal szembesültek, hogy erdélyi románok és magyarok rutinszerűen, közösen vettek részt olyasmiben, amit ők nem értettek, vagy amiben nem tudtak részt venni. A magyar nyelvű vendégeskedés, a magyar nyelvű mulatság, a magyar nóták és dalok éneklése, a magyar zene – akár a katonazene – hallgatása, a sokszor német nyelvű újságolvasás éppúgy ide tartozott, mint a májusfa-állítás a falvakban, a sporttevékenység, a budapesti rádió hallgatása, vagy a budapesti divat követése, esetleg a Regátban ismeretlen önkéntes tűzoltó egyletek működtetése. Közös volt mindezekben, hogy a regátiakat akár demonstratív módon is ki lehetett zárni, hiszen a nyelv és a szokások ismerete nélkül nem tudtak részt venni e gyakorlatokban. Ezzel pedig olyan határvonal jött létre, ami magyarokat és románokat közös csoportként állította szembe a regátiakkal. Mindez persze csak a középosztályi élet egy részére volt igaz, hiszen számos intézmény – egyházak, iskolák, kaszinók stb. – román és magyar jellege, ezzel pedig az elválasztó szerepe megkérdőjelezhetetlen volt.

Regionalizmus és új nemzetek

Ugyanakkor az, hogy a saját közösségüket mind románok, mind magyarok demokratikusnak, egységesnek és az államtól függetlenül jól szervezettnek látták, megteremtett egy sajátos közösséget. A transzilvanizmus immár nem azt jelentette, hogy feltétlenül közös hagyományaik lennének, és ebből kialakult közös jellegzetességeik, hanem azt, hogy egyaránt saját nemzetük megújításának élvonalába tartoznak. Az új, egységes és harmonikus nemzeti közösség fejezte ki, hogy ők az autentikus magyarok és autentikus románok, akiket a magyarországiaknak és a regátiaknak is követniük kell. Találkozásaik tapasztalatait is így fordíthatták le, ezzel a tényleges nemzeti egységet is kitolva a jövőbe, miközben magukat tekinthették a nemzet szimbolikus vezetőinek.

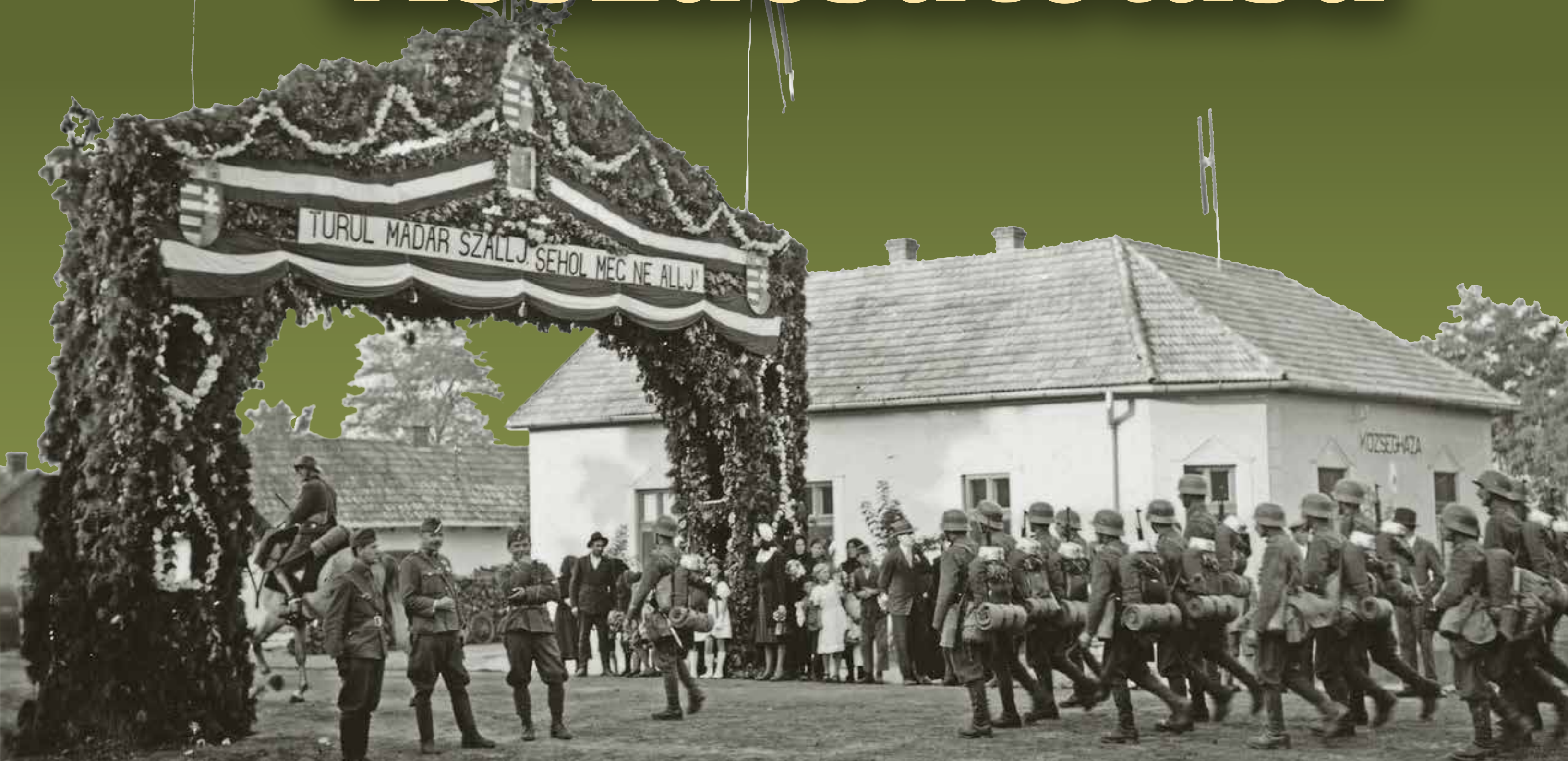
A szimbolikus egység – ezt képviselte a nemzeti egység retorikája – és a gyakorlati tapasztalatok ellentmondásossága olyan feszültséget teremtett, ami képes volt fenntartani a regionalizmus társadalmi alapjait is. Közben azonban Erdély határai is folyton változtak, attól függően, hogy ki, mikor és kivel szemben kívánta megjeleníteni azokat. Így kerülhettek egy csoportba magyarok és románok a regátiakkal vagy magyarországiakkal szemben, magyarok és magyarországiak a román fenyegetéssel szemben, románok és regátiak a magyarok ellenében, sőt még magyarok és regátiak, mint két oligarchikus csoport a demokratikus erdélyi románokkal szemben. Mindez csak annak kérdése volt, vajon mit emelnek ki a lehetséges tulajdonságok közül. Ebben a helyzetben a másik nemzet jelenléte Erdélyben kétféleképp is erőforrás lehetett. A közös középosztályi világra alapozva kizárhatóvá váltak a betolakodónak látott külső csoportok képviselői, máskor viszont éppen a magyarok vagy románok jelentette veszéllyel lehetett indokolni, hogy miért kell feltétlenül támogatni az erdélyieket. Ugyanakkor viszont a különbségek és a politikai rivalizálás ahhoz is elég erős volt, hogy új nemzetek körvonalai is kialakuljanak. Erdélyi magyarok 1943-ban már saját rádiót és tudományos akadémiát követeltek maguknak, miközben a hívei Iuliu Maniut az erdélyi románokból és a regáti parasztokból álló autentikus románság egyedüli hivatott, azzal transzcendens módon „összenőtt” vezetőjének látták.

Ebben a helyzetben a másik nemzet jelenléte Erdélyben kétféleképp is erőforrás lehetett

Innen nézve talán az is érthetőbb, mi történhetett Erdéllyel és az erdélyiséggel 1944 után. A bécsi döntés, majd a világháború és a kommunista pártok hatalomátvétele éppen azt a középosztályt rendítette meg és számolta fel, amely értékeiben és gyakorlatában fenntartotta a közös alapot, ami lehetővé tette az erdélyiség politikai artikulációját is. Ettől kezdve már egy új csoport próbálta képviselni egy monolit intézményrendszerben mindazt, amit megőrizhetőnek látott belőle. Ezt azonban már a nemzeti kultúrát a munkások közös kultúrájával felülíró elképzelés keretei között kellett volna tenni, nem sok helyet hagyva a regionális finomságoknak. ■

A szerző történész, a Politikatörténeti Intézet tudományos főmunkatársa

Észak-Erdély visszacsatolása

FORTEPAN

1940. augusztus 30-án az úgynevezett második bécsi döntéssel Hitler és Mussolini Észak-Erdélyt visszajuttatta Magyarországnak. Az ország 43 104 négyzetkilométer területtel és 2 millió 394 ezer lakossal gyarapodott. Az 1930-as román népszámlálás szerint a népesség 38 százaléka, az 1941-es magyar népszámlálás szerint pedig 53,6 százaléka volt magyar nemzetiségű. **Ablonczy Balázs** *A visszatért Erdély, 1940–1944,* című könyvében azt írta meg, hogy 50 hónap alatt a kormányzat miként próbálta nemzeti térré átformálni a megszerzett területet és végül miként veszítette el. Alább a Jaffa Kiadó és a szerző szíves engedélyével e könyv egyik fejezetét közöljük rövidítve

KOZMA MIKLÓS, a Rádió és az MTI elnöke, a két világháború közötti magyar politika egyik szürke eminenciása 1940 augusztus 30-án délután negyed ötkor jelentette be a rádióban a „Bécsben elért óriási sikert és eredményt". A rádió irodalmi osztályának vezetője, Cs. Szabó László balatoni nyaralás közben tudta meg a hírt, és így emlékezett egyik pompás kis könyvében:

„Kora délután félálomból felkopogtak.

– Várad, Kolozsvár, Vásárhely a mienk.

Valamit mondtam, azt hiszem, nem volt sok értelme. Nem éreztem semmit.

– Öltözz, s nézd meg a térképet. Te jobban ismered Erdélyt. Láttam az arcokon a megrökönyödést. Mást vártak: sírást, kacagást. Megmondták a határpontokat, s nagyjában meghúztam a határt. Egy pillanatig úgy éreztem, hogy pihegő, dobogó, meleg testhez érek. Erőltettem, hogy valami eszembe jusson. Valami méltó, valami nagyszerű. Eszembe is jutott, hogy Homoródon kereszteltek. Üres volt a fejem, a sima térképen kővé meredt Erdély. Elvont, lapos, kicsi és megfoghatatlan volt, mint Alaszka. Kimentem a levegőre."

Cs. Szabó azonnal a fővárosba utazott, majd követte a hadsereget, és Pluhár Istvánnal, a népszerű sportriporterrel együtt tudósított arról a pillanatról, amikor a honvédség csa- ➢

patai átlépték a határt. Másoknak vegyesebb érzései voltak Erdély kapcsán. Azok a magyarok, akik a visszacsatolt területeken éltek, nyilvánvalóan örültek, azok a dél-erdélyi magyarok pedig, akik a visszacsatolásban reménykedtek, megdöbbentek: Aradon volt, aki kidobta a rádiót az ablakon az új határvonal hallatán. A város és a környék magyar közössége meg volt győződve róla: mivel Horthy Miklósné Purgly Magdolna Arad megyei birtokos családból származott, kizárt dolog, hogy a város Romániánál maradjon. Mivel nem így történt, rögtön megindult a spontán lakosságcsere is.

Teleki Pál miniszterelnök szeptember 4-én diadalmasan jelentette be a felsőházban, hogy a honvédség csapatai másnap reggel hétkor Szatmárnál, Máramarosszigetnél, Nagykárolynál „átlépik ezeket a barriére-eket, amelyek határnak mondvacsináltak (…) voltak". Előző napon, a képviselőházban ahhoz a bársonyszékhez állt oda, amelyből 1920 novemberében a trianoni békeszerződés ratifikálását kellett beterjesztenie. Ez hatalmas elégtétel lehetett számára. Egyúttal azonban meg is viselte a döntés: bár utóbb, a Parlamentben kötelességszerűen lelkendezett a „baráti nagyhatalmak" gyorsaságáról, Bécsből hazafelé tartva meg kellett állnia a különvonatnak Komáromban, hogy a miniszterelnöknek gyógyszert vegyenek. Teleki szeptember l-jén be is adta lemondását Horthynál. Lemondó levelében a katonákra, elsősorban a vezérkari főnök és a katonák túlzott befolyására panaszkodott. A kormányzó nem fogadta el a lemondást, sőt a miniszterelnök egyúttal a visszacsatolt erdélyi és kelet-magyarországi területek kormánybiztosa is lett. Teleki csaknem minden beszédében a fegyelmezett, kitartó munkáról, szolgálatról beszélt, és óvott a frázisoktól.

A szeptember 5-től bevonuló honvédcsapatokat a magyarok lakta településeken leírhatatlan ünneplés fogadta. Ahol csak tehették, ünneplőbe öltözött emberek lestek órákon vagy esetleg egy teljes délelőttön-délutánon keresztül, hogy az első porlepte motoros vagy kerékpáros felderítő megjelenjen a falu határánál. „A port mind lenyaltuk róluk, nem én, hanem mindenki, férfiak s gyermekek, mindenki, ahányan ráfértek egy katonára, mind csókolták, úgy örvendettünk" – emlékezett a kilencvenes évek elején Sz. D.-né M. A. Homoródalmásról, aki kislányként élte meg a bevonulást. Székelyföldön az asszonyok kürtőskalácsot sütöttek, dobálták föl a teherautókra, szekerekre a katonáknak, és ha megállt a kocsi, körbejártak a fenyővizes butéliák. Sokan, akik kisebb településeken laktak, begyalogoltak a közeli városba, főút melletti településre, hogy lássák a rendkívüli eseményt. Ha pedig a csapatok este megálltak, akkor vége-hossza nem volt a zenének, hajnalig forgatták a helybeli lányokat a bakák, sok helyen ingyen szolgálták ki őket a kereskedők, és a helyi magyarok nem fogytak ki az ámulatból, hogy „ez a kicsi Magyarország hogy tudta így felszerelni magát". Igaz, olykor már ezekből a visszaemlékezésekből is kihallatszik a megütközés: a tisztek néha durván bántak a katonákkal, „magatartók voltak" és hűvösek. A fiatal Sz. J.-t még fél évszázaddal később is elragadta a honvédség iránti lelkesedés, csakúgy, mint a falu leányait: „a leányok meg vol-

Horthy bevonulása Szatmárnémetibe szeptember 5-én

Pihenőben a Maros partján

FORTEPAN

„Olyan szép katonák voltak, hogy sem azelőtt, sem azután olyant nem lehetett látni, magyar katonát! Azok úgy néztek ki, mint akiket gyufás skatulyából húztak ki!" – lelkendeztek a lányok és asszonyok

miután a köszöntőben azt kezdte el fejtegetni, hogy a bevonulás napja a románok számára nem ünnep, hiszen ők a házájukat vesztették el.

A bevonulás előtt a magyar hadtestparancsnokságok hírszerző tisztjeiben magasra hágott a kém- és gerillahisztéria: a Nagyvárad–Kolozsvár műúton, a Sebes-Körös völgyében előrenyomuló III. hadtest törzse 1/b osztályának szeptember 4-i utasítása szerint a bevonuló honvédeknek fel kellett készülniük gerillatámadásokra, hátrahagyott aknákra (külön felhívták a figyelmet a legénységi és tiszti szállásul szolgáló helyiségek kályháira), mérgezett kutakra. Ezzel együtt minden településen úgynevezett B-egyének (bizalmi egyének)

Felkészülés a bevonulók fogadására

tak bolondulva a magyar katonák után. Olyan szép katonák voltak, hogy sem azelőtt, sem azután olyant nem lehetett látni, magyar katonát!" (…) „Azok úgy néztek ki, mint akiket gyufás skatulyából húztak ki! Azok olyan vasalt ruhába jártak s olyan finom gyerekek voltak! A kezük, az finom volt." Majd így summázta a véleményét: „Ez a nép itt sem azelőtt, sem azután nem volt olyan boldog, mint akkor." De nemcsak a székely falvak, hanem a városok magyar lakossága is hatalmas lelkesedéssel fogadta a katonákat: akkor is, ha bőrig áztak, mint 11-én Kolozsváron.

Az öntudatos német lakosság – főleg Beszterce környékén – lényegesen hűvösebben fogadta a magyar honvédséget. Számos helyen horogkeresztes zászlók lógtak, és a honvédek megrökönyödésére nem ritkán a magyar lobogókat is eltakarták. Róbert Clemens besztercei műmalom-tulajdonos, az észak-erdélyi németek területi vezetője is fekete egyenruhában és karján horogkeresztes szalaggal köszöntötte Horthyt Kolozsváron, és bár népcsoportjának lojalitásáról biztosította az államfőt, félreérthetetlenül utalt arra, hogy a magyar kormányzattól a „német nép történelmi életérdekeinek" figyelembevételét és „népi fejlődésük" akadálytalan kibontakozását várja. Más volt a helyzet Nagykároly környékén, ahol a helyi, sokszor magyarosodásnak indult svábok őszintén örültek a honvédség bevonulásának.

A román lakosság javarészt visszahúzódott otthonaiba, és hivatalos egyházi vezetőinek engedte át az új hatalom képviselőinek üdvözlését: a kolozsvári bevonuláskor Iuliu Hossu görög katolikus püspök, valamint a Nicolae Colán görögkeleti püspök által megbízott esperes köszöntötte Horthyt: mindketten hangsúlyozták, hogy jó polgárai lesznek az új hazának, és Isten áldását kérték a kormányzóra. Nem járt ilyen jól a marosvásárhelyi görögkeleti esperes, akit – Nagybaczoni Nagy Vilmos emlékezete szerint – a tömeg fújolni kezdett,

beszervezésére szólított föl – ezek csak magyarok lehettek, és feladatuk volt minden konspiráció vagy megbízhatatlan helybeli egyén leleplezése. A jelentés egyes településeken román nemzetiségű túszok szedését is kilátásba helyezte. Emellett a hadsereg hírszerzőtisztjei gondosan dokumentáltak és terjesztettek minden olyan magyarellenes atrocitást, amiről hír jött a határ túloldaláról, lett légyen az valós vagy valótlan. Számos esetben valóban történtek atrocitások a bevonulás előtti napokban, ugyanakkor például az a hadseregszerte elterjedt hír, amely elfogott, román területre hurcolt, megkínzott, majd Nagyszalontán megölt magyar határvadászokról szólt, nem állta ki a bizonyítás próbáját: a határvadászok életben voltak, és ha el is csattant néhány pofon, nem kínozták meg őket. Székelyföldön volt olyan hely, ahol a bevonuló tisztek parancsnoka kérte az ünneplőket: ne dobáljanak virágcsokrokat nekik, nem tudhatják, melyikben van kézigránát. Az ilyesfajta – a cenzúra miatt szájról szájra terjedő – hírek mindenesetre ➢

Az öntudatos német lakosság lényegesen hűvösebben fogadta a magyar honvédséget

FORTEPAN

A nagy botrányt kavart, valószínűleg Kézdivásárhelyen készült felvétel

„Magyar zsidók voltunk, megőriztük magyar kultúránkat"

Amikor 2010-ben a Centrális Galéria Észak-Erdély visszacsatolásáról szóló kiállításán, majd a fontos missziót betöltő *fortepan.hu* oldalon feltűnt egy fotó, amelyen egy rabbi fogadja a bevonuló magyar csapatokat, sokan hamisításra gyanakodtak. A minden bizonnyal Kézdivásárhelyen készült fotó azonban valószínűleg igazi: a helyi zsidó lakosság általában rokonszenvvel fogadta a magyar honvédséget, sőt sokan még Dél-Erdélyből is elmenekültek, mert a Vasgárda uralomra jutásával közösségük helyzete romlani látszott a román fennhatóság alatt.
A Székelyudvarhelyre bevonuló hadsereg zsidó katonáit például vendégül látta a helyi status quo ante hitközség, és ros hásánákor mindenki hazavitt magával egy hitsorsost, akiknek ebben az időben még vegyes elbánásban volt részük a hadseregben. Noha ekkoriban már elkezdődött a munkaszolgálatos alakulatok szervezése, sokan még rendes egyenruhás szolgálatot is elláthattak, és nemzeti színű karszalagot viseltek (ezt csak később cserélték le civil öltözékre és sárga karszalagra). Margittán az első világháborús zsidó veteránok kitüntetéseikkel vonultak fel a magyar csapatok fogadására, és túláradó szívélyességgel köszöntötték a magyar csapatokat (akiknek a parancsnoka gyorsan eltanácsolta a főtérről a volt frontharcosokat). „Édesapám kora hajnaltól keményen dolgozott, hogy az Ideál Illatszertár kirakatai méltók legyenek a nagy ünnephez. Magyar zsidók voltunk, a román hatalom húsz esztendeje alatt következetesen megőriztük magyar kultúránkat, szolidarizáltunk a város magyar kisebbségével" – emlékezett Marosvásárhely örömére Erdélyi Lajos fotográfus, akinek apját hamarosan a kémelhárítók vették elő.

hozzájárultak ahhoz, hogy a tisztek és a legénység körében kialakuljon a készség a felmerülő konfliktusok fegyverrel, megtorlásszerűen végrehajtott rendezésére.

A román szakirodalom részben a korabeli román híradásokra, részben a későbbi, az ellentétek kivizsgálására életre hívott német–olasz tiszti bizottság elé benyújtott román dokumentációra támaszkodva 919, magyarok által meggyilkolt román nemzetiségű személyről tud 1940. augusztus 30. és november 1. között. Miközben a román köztudatban ezek a cselekmények nagyon erősen élnek, alakítói a közbeszédnek, és az emlékezéskultúra 1990 utáni átalakulásával a helyi identitás reneszánszához is hozzájárultak, Magyarországon ezeket az eseteket jobbára kényelmetlen hallgatás övezi. Vannak, akik a 22 évnyi román uralmat, a másutt (Szárazajta, Egeres, Gyanta stb.) elkövetett román mészárlásokat említik tromfként, mások egyszerűen hazafiatlan dologként értékelik a történtek felhánytorgatását. Nekem azonban meggyőződésem, hogy attól senkinek a szenvedése nem lesz kisebb, hogy elismeri: mással is történhetett olyasmi, ami egy életre megjelölte őt.

A legtöbb – egyes feldolgozások szerint 86, mások szerint 91, sőt 93 – halálos áldozatot követelő ördögkúti megtorlást bizony nagyon is a honvédség, azon belül is a VI. hadtest alárendeltségébe tartozó 22. határvadász-zászlóalj katonái követték el, szeptember 9-én. Elég nehéz megérteni, hogy mit kerestek a határvadászok Ördögkúton, ebben a Zilah–Kolozsvár főúttól négy kilométerre, a dombok között fekvő zsákfaluban. A menet során már többször tűzrajtaütést elszenvedő határvadászokra valaki(k) tüzet nyitott(ak) a többségében románok lakta falucska templomtornyából és a falu szélső házaiból. Akosy Károly alezredes, zászlóaljparancsnok rohamot vezényelt a parókia elfoglalására, és az orvlövészek felkoncolására adott utasítást. A sorokban meglehetős pánik tört ki a váratlan támadás miatt, a katonák tüzet nyitottak a templom körüli házakra is. Felgyújtottak néhány házat is, köztük magyar gazdákét. Másnap további razziákat tartottak a faluban, amelynek során számos polgári személyt – köztük gyerekeket, öregeket és nőket – megöltek, és néhány magyar lakos is megsebesült. A szájhagyomány szerint a román ortodox pap (esetleg a lánya) lőtt a bevonuló honvédekre. A rettenetes megtorlás tette-e vagy valami más: a faluban gyakorlatilag még a háború alatt eltűnt a magyarság (1943-ban már csak 63-an voltak), és bár a román népbíróság a háború után az elkövetők jelentős részét távollétükben elítélte, a történtek valós háttere, illetve az egyes fontos személyiségek szerepe a mai napig nem tisztázott.

Az Ippen (románul: Ip) történt másik hírhedt eset néhány nappal később zajlott, ám a gyökerei még a bevonulás napjaira nyúlnak vissza. Szeptember 7-én a 11. hajdúezred 1. zászlóalja a Margitta és Szilágysomlyó közötti úton hosszúpihenőt tartott Ippen. A megállás alatt az egyik szerkocsin felrobbant egy rakasz kézigránát, halálosan megsebesítve egy hajtót és egy lőszertisztest. A kézigránátokat korábban a margittai laktanyában zsákmányolták a honvédek, és ahelyett, hogy megsemmisítették volna őket, felrakták a lőszeres kocsira, ahol a gránátok a zötykölődéstől élesítődtek, majd felrobbantak. Valószínűleg ekkor keletkezett a „kézigránátos almáskosár" legendája (vagyis hogy egy ellenséges érzületű román lakos

FORTEPAN

A sok ünneplés és a motoros szállítóeszközök hiánya miatt lassan haladtak előre a magyar csapatok

A Bánffy-palota Kolozsvár főterén a bevonulás napjaiban

a kocsira feladott almák közé rejtette volna a robbanószert, és ez okozta a haláleseteket), amelynek hatására szeptember 13-án a budapesti 32. gyalogezred karhatalmi százada, Bedő Zsolt főhadnagy vezetésével kiszállt Ippre. Bedő már azt az eligazítást kapta, hogy egy olyan faluba kell mennie, ahol egy almáskosárba rejtett pokolgép megölt három (!) honvédet. A környéken (Márkaszéken, Alsó- és Felsőkaznacson, Lecsméren, Somályon, Porcon, Kémeren és másutt) ekkor már sorban zajlottak a tisztogató akciók, nemritkán halálos áldozatokkal. A jelentésekben gyakorta találkozni szökés és/vagy ellenállás közben lelőtt személyekkel, ami legalábbis gyanúra ad okot. Bedő főhadnagy különítménye is azzal kezdte működését az egyébként magyar többségű községben, hogy 18 „vasgárdistagyanús" elemet talált, akik „szökést kíséreltek meg", ezért a honvédek 16-ot lelőttek közülük. Az iskola épületében elszállásolt katonákra az éjszaka közepén rálőtt valaki, mire a honvédek viszonozták a tüzet, majd „üldözőbe

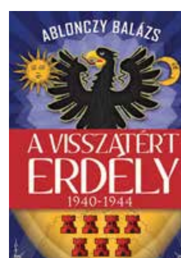
A honvédség egyes tagjai által elkövetett, megtorlatlan bűntettek súlyosan ártottak a két ország viszonyának

vették a támadókat", és az állítólagos üldözés során 157 román férfit, nőt és gyereket öltek meg. Meglehetősen életszerűtlennek tűnik, hogy egy éjszakai lövöldözést követő spontán üldözésben 157 román ember haljon meg, magyar és szlovák áldozatok pedig ne legyenek egy olyan településen, ahol az 1930-as román népszámlálás szerint 2014 magyar, szlovák és román lakosból mindössze 392 volt román anyanyelvű. Az ítéleteiben nagyon is mértéktartó hadtörténész, az esetet magyar források alapján feltáró Illésfalvi Péter „szégyenletes hazugságnak" nevezte a magyar honvédek üldözésre vonatkozó állításait. Szeptember 15-én a karhatalmi század elhagyta a falut, és a közeli Márkaszéken további 55 „vasgárdistagyanús szökevényt" lőtt agyon.

A háború után perbe vont Wass Albert író miatt a Kolozs vármegyei Omboztelkén, szeptember 20-án történt gyilkosságok is komoly visszhangot kaptak a korszakban. Itt is a 11. hajdúezred katonái követték el a mészárlást, akik Csordás Endre főhadnagy vezetése alatt 11 embert gyilkoltak meg: egy görög katolikus lelkészt és családját (valamint a magyar cselédlányt). A felbujtással és uszítással vádolt Wass Albert és apja, Wass Endre bűnösségét a háború után ugyan megállapította a román bíróság (részben össze is keverve őket), de távollétükben és részben olyan vallomások alapján, amelyeket a Wass családdal különböző okok miatt rossz viszonyban lévő falubeliek tettek egy a perrendtartásba is ütköző procedúra során. A gyilkosságok megtörténtét azonban nem tagadta senki, olyannyira nem, hogy amikor Dehmel alezredes, a német–olasz tiszti bizottság tagja, a testület 1941. november 28-i egyesített ülésén magából kikelve szidta az omboztelki elkövetőket, a magyar összekötő tiszt, Dunst László százados is elismerte a fegyverhasználatot. A tettet mindössze azzal kívánta mentegetni, hogy a honvédekre rálőttek. Dunst újbóli vizsgálatot követelt, mert álláspontja szerint az ippi és környékbeli gyilkosságokat kivizsgálta a 2. dandár parancsnoksága, és annak végén a fegyverhasználatot jogosnak ítélte meg.

A honvédség megtorló akciói és tömeggyilkosságai mellett ezekben a napokban a helyi magyar lakosság részéről is sor került „törlesztésre": hol „csak" megverték a román jegyzőt, tanítót, papot, hol lebontották a község pénzéből és a helyiek kényszermunkájával épített román (görög katolikus vagy görögkeleti) templomot, egyes esetekben pedig népítéletekre is sor került a magyar hatóságok tudtával vagy egyenesen támogatásával. A háromszéki Bölönre bevonult honvédek parancsnoka a katonai közigazgatás szeptemberi 14-i bevezetése előtt például jelezte a helybelieknek, hogy az előtte lévő éjszaka még mindenki rendezheti sérelmeit a román nemzetiségűekkel, a honvédség nem fog közbelépni. Kalotaszegen több helyen beverték a román lakosok ablakait, elvertek egy-egy román legényt, vagy meg kellett csókolnia a „szent magyar földet".

A magyar honvédség erdélyi bevonulása nagyon sokaknak volt felejthetetlen élménye, ugyanakkor azok a kétségtelen bűnök, amelyeket a honvédség egyes tagjai elkövettek és amelyek részben megtorlatlanul maradtak, súlyosan ártottak a két ország viszonyának, ráadásul – mivel aszimmetrikus módon épültek be a magyar és a román történeti tudatba – az utóéletük is roppant kártékony. Igaz, a kilencvenes évek nacionalista hangulatkeltése után (Ipp és Ördögkút „mártírtelepülésekké" nyilvánítása, uszító beszédek az évfordulókon stb.) ma már valamelyest konszolidálódott az ezzel kapcsolatos romániai diskurzus (nem mindig és nem mindenhol), amiben szerepe lehet annak is, hogy a Szilágy megyei RMDSZ rendszeresen részt vesz az ünnepségeken, és több ízben is kifejezte sajnálatát az akkor történtekkel kapcsolatban. Bár a román historiográfia által használt több mint kilencszáz áldozat valószínűleg eltúlzott adat, a meggyilkolásuk feletti töprengés nem valamiféle véralgebra kiindulópontja: egy haláleset is sok. ■

Forrás: Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély, 1940–1944*. Jaffa Kiadó, 2011.

Erdélyi kulcsok

*Jelentősen eltérő nemzetpolitikai konstrukciók élnek az erdélyi magyarok, románok, németek fejében a szülőhazájukról. Történelmi esszéjében **Markó Béla** vázolja fel, honnan erednek és merre nyújtóznak a szerteágazó erdélyi kulturális, nemzeti és politikai identitás gyökerei*

A KÁRPÁT-MEDENCE, sőt az egész Balkán és Kelet-Közép-Európa utóbbi másfél-két évszázadát valószínűleg azzal a képtelen kísérlettel lehetne jellemezni, hogy az itt élő népek mindenáron nemzetállamokat próbáltak létrehozni egy olyan régióban, ahol erőnek erejével sem tudná senki a különböző etnikumokat szétválogatni. Rengeteg véráldozattal járt ez a próbálkozás, a fejlődésben visszavetette a kontinensnek ezt a részét, és tragédia tragédiát követett az újabb kori történelemben. Azt sem állíthatjuk teljes biztonsággal, hogy ez a balszerencse-sorozat véget ért, és hogy az Európai Unió máris megfelelő kereteket kínálna az egymás mellett, illetve egymással keverve élő népek számára. Ebben a pillanatban legalább annyi esély van arra, hogy bár határok nélkül, de nemzetállamok szövetségeként működjék Európa, mint egy másik, mindmáig kiérleletlen koncepció megvalósítására, amely a regionális és etnikai sokszínűség kellőképpen rugalmas elvén alapulna. Ma szükségszerűen hatalomkoncentráció zajlik az Európai Unióban, és annak érdekében, hogy ez zökkenőmentes legyen, a brüsszeli bürokraták a kulturális, nyelvi, etnikai viszonyok rendezését – vagy rendezetlenségét – ráhagyják a tagállamokra. Így aztán ezekben a kérdésekben a szubszidiaritásra vonatkozó uniós irányelveket sem Bukarestnek, sem Pozsonynak, sem más uniós fővárosoknak nem kell figyelembe venniük, nem találni például olyan előírásokat, amelyek indokolt esetben lehetővé – *horribile dictu:* kötelezővé – tennék a különböző autonómiaformák létrehozását és működtetését. Pedig meggyőződésem szerint a közös európai jövő minden látszat ellenére nem a gazdasági, hanem a nemzeti-etnikai problémák megoldásán múlik. Ma még, bevallottan vagy bevallatlanul, sokféle Európa-elképzelés van, másképpen látják a franciák vagy németek, másképpen a nagyarok, románok vagy szlovákok. Nem beszélve a baszkokról vagy katalánokról.

Nos, valahogy így kell elképzelni Erdélyt is a maga multikulturális és multietnikus múltjával, jelenével és – esetleg – jövőjével. Ez a jövő ugyanis egészen biztosan attól függ, hogy az egymásnak ellentmondó Erdély-képek, amelyek ennek az egykor önálló államként is fungáló régiónak nemcsak a külső, hanem a belső megítélését is jellemzik, közelednek-e egymáshoz. Lesz-e valaha egyetlen Erdély a fejünkben, magyarokéban, románokéban, németekében? Ha lesz egy ilyen egybeeső vagy legalább egymáshoz hasonlító Erdély-kép, akkor talán lesz valamikor ennek valamilyen közigazgatási kifejeződése is a majdani Európai Unióban. Ha viszont megmaradnak az egymástól teljességgel eltérő Erdély-értelmezések, akkor egyre kisebb az esély arra, hogy entitásként szemléljük mi, itt lakók, a saját szülőföldünket, Transsylvaniát, és mindannyian egyetértsünk azokban a szabályokban, amelyek tartós együttélésünket szavatolják.

Ma több Erdély van ugyanazon a földrajzi helyen, és nagyon sokszor több város vagy falu ugyanabban az épülettömkelegben, ugyanazokon a tereken és utcákban. Minden erdélyi magyar meghatározó élménye például, hogy az utcáknak van egy hivatalos nevük, de van egy hagyományos elnevezésük is, amely ma már csak a szájhagyományban él. Elsősorban a vegyes településeken tapasztalható ez a kettősség, ami nyilván nem nevezhető multikulturalizmusnak, talán sokkal inkább kulturális skizofréniának. A néhány évtized alatt román többségűvé lett nagyvárosokban, mondjuk Kolozsváron vagy Marosvásárhelyen, vegyesen élnek magyarok és románok, egyazon városnegyedben vagy tömbházban, mégis két külön virtuális város létezik a tudatukban. Kolozsváron a románok a Napoca utcán, a magyarok a Jókai utcán sietnek végig, és ha ismerik egymást, természetesen ráköszönnek a másikra, hiszen ez

ugyanaz az utca. Marosvásárhelyen a románok a Călăraşi utcán járnak, ha a főtérről a Maros-híd felé indulnak, a magyarok a Kossuth utcán, de ez is egyetlenegy utca csupán.

Úgy tűnik, a román elnevezés a jelen és a jövő, a magyar pedig a múlt. Persze, szívós politikai küzdelemmel sikerült a magyar érdekképviseletnek törvényt elfogadtatnia a kétnyelvűségről azokban a közigazgatási egységekben, ahol legalább húszszázaléknyi kisebbségi lakosság él, és ez vonatkozik a helység- és utcanevekre is, de ezzel még a hagyományos nevüket nem kapták vissza vegyes vidékeken a települések vagy utcák. Annyit azonban már el lehetett érni – és ez óriási különbség a Ceauşescu-diktatúrához képest –, hogy a hivatalos elnevezéseket mind-

két nyelven kiírják. Talán ezért is számított áttörésnek, és nem csupán szimbolikus győzelemnek, hogy 2004-ben Aradon nyolcvanesztendős „várfogság” után (mert korábban a várárokban hevert darabjaira szedve) sikerült visszaállítani a tagadhatatlanul magyar történelmi jelentéssel bíró Szabadság-szobrot. Nem volt könnyű, és csak a román kormány és a romániai magyar érdekképviselet közötti több hónapos bukaresti politikai tárgyalásokkal sikerült ezt elérni. Román oldalról tulajdonképpen annak elismerése volt a szobor(vissza)állítás, hogy Erdély nyilvános terein a magyar történelmi emlékeknek is helyük van.

A kiegyezéstől Trianonig

Vajon folytatódik-e ez a pozitív tendencia, vagy leáll, ahogy azt sok román nacionalista politikus szeretné? Kiteljesül-e a nyelvi együttélés, igazi multikulturális tartománnyá lesz-e ismét Erdély, vagy valósággá válik a nemzetállami rémálom ebben a régióban a következő évtizedekben? Nem könnyű ma ezekre a drámai dilemmákra válaszolni, és ahhoz, hogy egyáltalán válaszolhassunk, ismétlem, minden bizonnyal egy másik kérdésre kell megfelelnünk: hány Erdély van ma?

Magyar Erdély, román Erdély? Gyermekkoromban azt mondtam volna, igen, ilyen egyszerű a kérdés, ezt kell eldönteni. A Kárpátok délkeleti csücskében, Budapesttől majdnem nyolcszáz kilométernyi távolságra, egy színmagyar városkában születtem, és ott is voltam gyermek az ötvenes–hatvanas években. 1952 és 1960 között a szovjet nyomásra létrehozott Magyar Autonóm Tartományhoz tartozott az akkor körülbelül tízezres lakosságú Kézdivásárhely, és én kisgyerekként a cégtáblákról tanultam meg magyarul olvasni. Románok nem éltek akkor a városban, talán egy-két rendőr – milicistáknak nevezték őket –, de azok is vegyesházasságban. Volt ugyan egy román állatorvoscsalád, de két fiúgyermekük egymással is magyarul beszélt, nyaranta elküldték őket román szóra a nagyszülőkhöz, valahova a „Regátba”, az ókirályságba, hogy teljesen el ne felejtsék az anyanyelvüket.

Segesvár látképe egy 1900-ban készült litográfián

Később, a hetvenes–nyolcvanas években Marosvásárhelyen az én gyermekeim már nem tanulhattak volna meg olvasni a cégtáblákról, mert nem voltak magyar feliratok. Ma is az az otthonosság egyik legfontosabb mércéje számomra, hogy az anyanyelvem betűi, szavai láthatók-e nyilvánosan egy településen. Amikor életemben először jártam Magyarországon, 1978-ban, huszonhét éves koromban, nem győztem betelni a feliratokkal: Gyógyszertár, Vendéglő, Élelmiszer, Vasútállomás. Akkor már távoli múlt volt csupán a Magyar Autonóm Tartomány, amely 1960-ig az egész Székelyföldet magában foglalta, aztán 1960-tól már úgy hívták, hogy Maros Magyar Autonóm Tartomány. Szűkebb pátriámat, Háromszéket leválasztották róla, és Brassó tartományhoz csatolták. Végül 1968-ban, az úgynevezett megyésítéskor ezt a csonka székely autonómiát is felszámolták. De mindenképpen ez volt az egyik lehetséges Erdély, az én gyermekkori Erdélyem, ahol akadálytalanul lehet valaki nyilvánosan is magyar, sőt úgy tudtam, hogy többségben vagyunk valójában mindenütt, nem csak a Székelyföldön, és hogy idő kérdése csupán, mikor kerülünk vissza Magyarországhoz.

Annál is inkább valószínűnek tűnt ez, hiszen 1940 és 1944 között már egyszer megtörtént a csoda, Észak-Erdélyt visszacsatolták Magyarországhoz. Szüleim nemzedéke rosszat is tudott mondani arról a négy esztendőről, a kakastollas csendőrök önkényeskedéséről, a Magyarországról importált hivatalnokok arroganciájáról, nem beszélve a háborús ínségről (édesanyám gyakran idézte a gúnyos versikét: „árpacipó, facipő, / ezt hozta a szebb jövő”), de azért alapvetően történelmi beteljesülés volt számukra is az a „magyar világ” – mert így nevezték, az azelőtti, Trianonnal kezdődő korszakot pedig „régi román világként” emlegették. Ebben a mi Kézdivásárhelyen újraálmodott magyar Erdélyünkben nem sok helyük volt a románoknak, egyébként is tudomásunk szerint ők csak az utóbbi száz-kétszáz esztendőben árasztották el ezt a földet, és a hivatalos statisztikák hazudnak. Amiben, persze, volt valamennyi igazság, mármint az adatok megbízhatatlanságában, de ennek ellenére tény, hogy a trianoni békével Magyarországtól elcsatolt, tágabb értelemben vett Erdélyben, amelyhez a Temesvár központú Bánságot és a Nagyvárad körül gravitáló Partiumot is odaszámítom, egy körülbelül 110 ezer négyzetkilométernyi, tehát a mai Magyarországnál nagyobb területen már akkor is kisebbségben voltunk, kivéve a bécsi döntéssel mesterségesen kiszakított Észak-Erdélyt, ahol mi voltunk relatív többségben.

Mi hát a megoldás, magyar vagy román Erdély? Netán szász? Az egész újabbkori történelmünk erről szólt tulajdonképpen, hogy Erdélynek románnak vagy magyarnak kell lennie, és gondolom, a németeknek is megvolt egy ideig erről a maguk elképzelése. Bár az sem lehet véletlen, hogy gyermekkorom Brassójában, de tudtommal Temesváron is, ahol akkoriban még nem jártam, az igazi brassóiak vagy temesváriak három nyelven köszöntek egymásnak, és sokan közülük beszélték is mindhárom nyelvet, a németet, a románt és a magyart. Valószínűleg a szász Brassóban és Nagyszebenben vagy a sváb Bánságban Erdélyt nem tekintették „tulajdoni kérdésnek”, a németek nem folytattak erről tulajdonvitát, és ezért minden legendás elzárkózásuk ellenére alkalmasabbak voltak az arrogáns, nem-szeretem magyarokkal és a velük ellentétben kezelhetőnek tartott románokkal való együttélésre.

Lehet, hogy végül is a virtuális német Erdélyben többé-kevésvé ott voltak a magyarok és a románok is. A román Erdély viszont éppúgy kizárólagos volt, éppúgy egyszínű, mint a magyar, pontosabban: mint az egyik magyar Erdély. Mert különösen a huszadik század első felében, az 1848–1849-es szabadságharc vérzivatara, majd az 1867-es kiegyezés után megvalósult 12. pont, az „Unió Erdéllyel” után, a mérhetetlenül igazságtalan és cinikus trianoni ítélettel szinte egyidejűleg kialakult egy másik magyar Erdély-kép is, a közös Erdély álma. De a „tulajdonvita” tovább folytatódott, fel-fellángol ma is, erre szolgál a történész-ideológusok által kitalált dákoromán elmélet, vagy ellenkező oldalon a székely-hun eredetlegenda is.

„Kivásárolt” németek

Nem a mai Erdélyről szólnak ezek a viták, hanem a történelmi bizonyítékokról, hogy kinek sikerül régebbi „telekkönyvi bejegyzést” felmutatnia. Brassó, Nagyszeben vagy Temesvár szelleme ezt a vitát nem tudja lényegesen befolyásolni, többek között azért sem, mert az erdélyi németség lassan-lassan már csak történelem, erődtemplomokat, csu-

kott szájú kapubejáratokat és múzeumokat jelent, embereket már alig-alig. Az iparosítást az etnikai arányok megváltoztatására felhasználó diktatúrában hétvégi vonatok hozták-vitték a Keleti-Kárpátokon túlról, Moldvából a munkásokat az egykori szász Universitas városaiba (is), aztán egy idő után elmaradtak ezek a hétvégi járatok, utasaik végképp letelepedtek. Ennek ellenére érdekes módon ma is nyitottabbak, párbeszéd-képesebbek ezek a városok, mint azok, amelyekre a román–magyar szembenállás jellemző, vagyis a birtokvita. Az sem lehet véletlen, hogy Nagyszebennek immár sok-sok éve német polgármestere van, Klaus Johannis, miközben a városban alig egy-két százaléknyi német él még. Mi több, a Szeben megyei önkormányzatnak is német elnöke volt sokáig, szintén a német kisebbségi szervezet színeiben. Az is érdekes, hogy éppen egy másik német hagyományú városban, a Maros megyei Szászrégenben két mandátumot töltött ki egy magyar polgármester, holott a városban a magyarság aránya jóval 30 százalék alatt van. Vagy a bánsági vegyes városkával, Zsombolyával is példálózhatnék, ahol 15 százalék körüli magyarsággal magyar polgármester és magyar többségű tanács volt szintén több mandátum idejére.

Ezek egyelőre kivételek, de mindenképpen fontosak, hiszen azt bizonyítják, hogy a román–magyar szembenállás sem örökkévaló, megváltozhat, megváltoztatható. Minden jel szerint a német Erdély-felfogás áll a legközelebb ahhoz, amit a jövőben ebben a sok vallású, sok kultúrájú, sok etnikumú régióban követnünk kellene, mert a román koncepció ugyanúgy a hovatartozást tekinti elsődlegesnek, mint a magyar. A németek esetében a hajdani Habsburg-közigazgatás, amely a tizennyolcadik századot és a tizenkilencedik század első felét is meghatározta, még nemzetállam előtti állapot volt, akkor még nem úgy tevődött fel a hovatartozás kérdése, mint ma, bár az akkori állapot természetesen nagyon is megfelelhetett a szászoknak és sváboknak.

Ami viszont számunkra tanulságos lehet, hogy mára miképpen számolta fel önmagát egy jelentős német közösség, illetve milyen következményei vannak egy rossz – akármennyire is racionális, érthető, sőt szükségszerű – politikai döntésnek a történelemben. A németek visszafordíthatatlan megfogyatkozását ugyanis bizonyíthatóan az a nyugatnémet elhatározás okozta, hogy az erdélyi szászokat és svábokat kivásárolják a Ceaușescu-rendszerből. 1968-ban a Német Szövetségi Köztársaság megbízásából dr. Heinz-Günther Hüsch ügyvéd megállapodást kötött a román államot képviselő szekuritátés tábornokokkal, hogy váltságdíj ellenében, előre megszabott évi kontingensben, kiengedik az országból a német nemzetiségűeket. Hátborzongató belelapozni a közben nyilvánosságra került dokumentumokba, amelyekből az is kiderül, hogy kategóriákra osztották a lehetséges kitelepülőket: legtöbbet, 11 ezer márkát a felsőfokú végzettséggel rendelkezőkért fizettek, míg az utolsó két tanulmányi évükben levőkért 7 ezer márkát, szakmunkásokért 2900 márkát. A legalacsonyabb árat, 1800 márkát többek közt a 62. életévüket betöltött férfiakért, illetve a 60. életévüket betöltött nőkért adtak, végzettségtől függetlenül. Az egyezség alapján 1968 és 1989 között 236 ezer németet telepítettek ki Romániából a Német Szövetségi Köztársaságba. Egyébként hasonló megállapodások alapján adták el a zsidókat is Izraelnek, egyes számítások szerint 1968 és 1989 között 40 577 személyt. Az 1966-os népszámláláson 382 595 személy vallotta magát németnek, most viszont a 2011-es népszámlálás szerint mindössze 38 884 németet tartanak nyilván.

Erdély eredetileg sem úgy működött, mint egy „Keleti Svájc", legfeljebb négyszáz-ötszáz évvel ezelőtt lehetett volna ezzel az összehasonlítással élni

Felbecsülhetetlen ez a veszteség, gazdaságilag is, ha arra gondolunk, hogy Erdély felemelésében mennyivel érdekeltebb lenne most Németország, ha élne itt majdnem 400 ezer német. A közös Erdély esélyei csökkentek ezáltal rendkívüli módon, és a román Erdély megvalósítása tűnhet egyre valószínűbbnek sokak számára. Azé a román Erdélyé, amelynek román jellege nem egyszerűen állami szuverenitást jelent, hiszen az már 1919-ben megvalósult, hanem az egy állam, egy nemzet koncepcióját is. Ennek megvalósításához viszont egy évszázad sem volt elegendő, de ma mégis sokkal közelebb vagyunk hozzá, mint annak idején. Igaz, 1989-től az erdélyi magyar politikának sikerült megállítania a kulturális homogenizációt, és Trianon után első alkalommal indult el egy tartós rendezési folyamat, amelynek az elállamosított föld- és ingatlantulajdonok visszajuttatása éppúgy része volt, mint az önálló anyanyelvű oktatási intézményrendszer kialakítása vagy az önkormányzatiság fokozatos erősítése, ami a magyar többségű önkormányzatokban értelemszerűen a magyar közösség döntési jogainak kiszélesítését eredményezte. De az elért eredmények egy része viszonylag könnyen lebontható, és még mindig messze vagyunk attól, hogy a többségi-kisebbségi elv helyett egy másik modell érvényesüljön, valami olyasmi, ami valóban „Keleti Svájccá" tenné Erdélyt, ahogy azt Jászi Oszkárék képzelték; de nem csak ők, hiszen a jobboldali Bethlen István is külön erdélyi identitásban gondolkozott.

Nos, legyünk őszinték, Erdély eredetileg sem úgy működött, mint egy „Keleti Svájc", legfeljebb négyszáz-ötszáz évvel ezelőtt lehetett volna ezzel az összehasonlítással élni, amikor többnemzetiségű jellege (magyar, székely, szász) közigazgatási valóság volt, de az akkori és mostani nemzetfogalom közé egyenlőségjelet tenni egyébként sem szabad. Később viszont az állandó birtokvita teljesen megváltoztatta ezt a szemléletet, és szó sincs róla, hogy a közös erdélyi identitás erősebb lenne, mint kinek-kinek a saját nemzeti identitása. Úgy képzelem, hogy Svájcban ez fordítva van, vagy legalábbis nincsen ellentmondás a közös svájci tudat és a külön német, francia vagy olasz kulturális identitás között. Persze, a svájci szolidaritás sem egyik pillanatról a másikra alakult ki, annak a folyamatnak is voltak mélypontjai. Az a kérdés tehát, hogy lehetséges-e Erdélynek hasonló jövőt álmodnunk (az etnikai arányok egyébként indokolttá teszik a Svájccal való összehasonlítást), vagy ma már mindez idejét múlta.

Késlekedő sorsközösség

Érdekes, hogy mennyire ellentmondásosan viszonyult a román kommunista rezsim az erdélyiség problémájához. Ismét csak gyermekkori emlékemet kell idéznem, amikor már az iskolában próbálták belénk súlykolni, hogy mi másfajta magyarok vagyunk, mint a magyarországiak, holott csak ki kellett nyitni a rádiót vagy elolvasni egy könyvet, és rögtön kiderült, még dialektális vagy aldialektális különbségek sincsenek a nyelvünkben, és nincsen szükségünk egy közvetítő irodalmi nyelvre – mint például a németeknek –, hogy megértsük egymást. Ennek ellenére külön tanultuk például, más-más tankönyvből „a huszadik század magyar irodalmát" és „a romániai magyar irodalmat". Nyilvánvalóan politikai és nem esztétikai szándékkal tettek különbséget a kettő között, mert mindenképpen bizonyítani kellett, hogy mi nem egy elszakadt-elszakított

CULTIRIS / INTERFOTO

„nemzetrész" vagyunk, hanem egy másik entitás, amelynek Romániához kell kötődnie, nem Magyarországhoz.

Ugyanakkor a román hatalom kényesen kerülte, hogy minket erdélyiként, nem pedig általában romániaiként aposztrofáljon. Eladdig, hogy az egyik szigorúan tiltott könyv egy bedekker volt: *Utazások Erdélyben*. Ha a határon a beutazó magyarországi turistáknál megtalálták ezt a könyvet, elkobozták tőlük, hiszen maga volt az irredentizmus: tele magyar helységnevekkel, földrajzi elnevezésekkel. És természetesen legalább ekkora bűn volt a hivatalos román elképzelések szerint, hogy ez az útikönyv jelen időben beszélt egy csak a múltban, csak a történelemkönyvekben létező entitásról: Erdélyről. Nekünk akkor egyébként nem annyira az erdélyiségünk elhallgatása volt a legfelháborítóbb, hanem annak tagadása, hogy történelmileg is, kulturálisan is szervesen a magyar nemzethez tartozunk. Éppen ezért az 1989-es rendszerváltás után sem az erdélyi sajátosságok kerültek előtérbe, és igazság szerint szinte még kísérlet sem történt arra, hogy az együttélés ideológiáját érvényesítsük. Jobban mondva, sokkal reálisabbnak tűnt az első időszakban egy minél szélesebb körű kisebbségi jogrendszert kialakítani, beleértve a területi és kulturális autonómia alapjainak letételét is, mintsem az új, demokratikus alkotmányban egységes nemzetállamként meghatározott Románián belül Erdély valamilyen sajátos státusát fölvetni. Volt ugyan egy-két civil próbálkozás arra, hogy erdélyi magyar és román értelmiségieket összefogásra ösztönözzenek, de újra meg újra kiderült, hogy az évszázados frusztráltság mindkét oldalról erősebb, mint a létezni ugyan létező, de elég nehezen megfogalmazható közös erdélyi érdekek. (Erdélyt a különböző román kormányok mostohagyermekként kezelték, akár infrastrukturális fejlesztésről, akár más fontos beruházásokról volt szó, és ezt az erdélyi románok ugyanúgy megszenvedték, mint a magyarok.)

Ceaușescu a tribünön az Erdély Romániával történt egyesítésének 50. évfordulójára rendezett gyulafehérvári ünnepségen

Mostanáig, hiába vannak „birtokon belül", a nehéz pillanatokban a vélt vagy valós történelmi sérelmek román részről is szinte minden esetben legyűrték a racionális érveket. Már-már groteszknek látszik utólag, hogy 1990. március 19-én és 20-án Budapesten romániai román, romániai magyar és magyarországi magyar értelmiségiek párbeszéde zajlott közös gondjainkról, olyan személyiségek részvételével, mint Gabriel Liceanu, Mircea Dinescu, Smaranda Enache vagy Domokos Géza, Kántor Lajos, Kányádi Sándor, Csoóri Sándor, Konrád György és mások – én is jelen voltam ezen a tanácskozáson, jól emlékszem akkori naiv bizakodásunkra –, és eközben Marosvásárhelyen egy szervezett, véres pogromkísérlet után románok és magyarok csaptak össze, polgárháborús helyzet alakult ki. A magyarokra támadó románok legsűrűbben kiabált jelszava ez volt: „Meghalunk, harcolunk, / de Erdélyt nem adjuk" *(Murim, luptăm, / dar Ardealul nu cedăm)*. Jó néhány évnek kellett eltelnie, amíg egy román újságíró, Sabin Gherman az erdélyi különállást kezdte nyíltan hangoztatni, de egyelőre magányos hang maradt ez is, afféle félnótásnak, esetleg ravasz provokatőrnek tartották egyesek, vagy legalábbis nem nagyon deklarálta senki, hogy egyetértene vele, kivéve a magyarokat nyilván, akik reménykedve kapták fel a fejüket erre a hangra.

A kilencvenes években a legtovább tulajdonképpen maga az új román hatalom ment, bár ezt kevesen vették észre. Ugyanis a későbbi szenátor Adrian Moțiu személyében, miniszteri rangban Erdélyért felelős kormánybiztosa volt az ideiglenes román kormánynak, elismerve ezáltal, hogy egy sajátos kérdésről van szó. Igaz, ez a kormánybiztos a magyarellenes Román Nemzeti Egységpárt tagja volt, egyébként sem tartott sokáig a megbízatása. A huszadik század utolsó és a huszonegyedik század első évtizede is – azt kell mondanom: érthető módon – a magyar kisebbségi jogokért folytatott politikai küzdelem jegyében telt el, nem is eredménytelenül. Ma viszont, amikor a kettős állampolgárság intézménye és ezáltal a magyarországi választásokon való részvétel lehetősége megint csak nem az erdélyi különlét esélyeit növeli, nem az erdélyi identitást erősíti, hanem akár a román Erdély-koncepció, az egynyelvű Erdély térhódítását is elősegítheti, tényleg élesen ütköznek a stratégiák. Válaszúton vagyunk, és a 2013-as év, Kós Károly születésének 130. évfordulója sokak figyelmét felhívhatta arra, hogy a neves építész, író, szerkesztő, politikus már 1921-ben egészen világosan megfogalmazta „Erdély, Bánság és Körösvidék magyarságához" címzett programértékű röpiratában, a *Kiáltó Szó*ban azt az ideológiát, amelyet változó körülmények közepette, de minden bizonnyal ma is követnünk kellene: „…mi nem az egységes magyarságból elszakasztott egyszerű létszám vagyunk, de külön históriai egység ezer esztendő óta, saját külön erdélyi öntudattal, önálló kultúrával, önérzettel. Tudtunk számolni minden helyzettel, tudtunk kormányozni és tudtunk nehéz vereségek után talpra állani. Erőnket ösmerjük, nem becsüljük azt túl, de nem is kicsinyeljük: sokszor próbáltuk, mennyit bírunk." És hogy nem csupán a Trianon utáni keserű indulat szülte ezeket a mondatokat, hanem az irodalmi és művészeti „erdélyiségen", vagyis transzilvanizmuson is túlmutató, tartós politikai krédóról van szó, azt egy másik, 1929-es írásából vett idézettel is bizonyíthatjuk: „Erdély sorsa akkor volt a legboldogabb, kultúrája akkor virágzott ki a leggazdagabban és legteljesebben, amikor népei egyakarással vállalták a külön erdélyi sorsot és építették azt külön erdélyi eszükkel." *(Erdély)*

Kós Károly valójában egész életművével ezt az eszmét szolgálta, egyszerre volt magyar és erdélyi. Nem tudom, van-e még esély arra, hogy mások is meghallják ezt az üzenetet, itthon is, de a Drakula gróffal „romantikázó" Nyugat-Európában is (ott már sikerült „összeegyeztetni" a rosszemlékű havasalföldi vajda, Vlad Dracul Erdélybe átplántált imázsát a románoknál nem, csak a magyaroknál fellelhető grófi ranggal, közös vámpírunk tehát már van). A magyar Erdély nagyrészt a múlt. A román Erdély, ha a mindennapokban nem is, a politikában: a jelen. Milyen Erdélyt ígér a jövő? Bízom abban, hogy nem azt a torokszorító, de sajnos, közhelyesen igaz Erdély-képet, amelyről éppen a minap egyik politikus kollégám is mesélt, amikor jövendő esélyeinket latolgattuk, többek között a kettős állampolgárság bevezetésének egyelőre nehezen jósolható következményeit. Jártában-keltében megfordult néhány évvel ezelőtt egy majdnem teljesen kiürült szász faluban is, onnan hozta ezt a történetet, fikciónak gondolnám, amit ki tudja hol olvasott, ha nem ismerném magam is az erdélyi valóságot. Találkozott abban a faluban egy szász öregemberrel, aki nem akar kivándorolni, nincs is kihez, ragaszkodik is a helyhez, ahol leélte az életét, és különben is feladata van: hatalmas kulcscsomót zörgetett, rajta talán tizenkét kulccsal. Végigkísérte a barátom, ahogy tizenkét erődítményszerű házban enni adott tizenkét magára maradt kutyának, megkönnyebbült csaholással fogadták a gazdátlan Rexek, aztán sorra visszazárultak a kapuk. Németországból küldik a pénzt havonta a pedáns gazdik, kutyaeledelre, házőrzésre. Ma már nagyjából ennyi a német Erdély. A magyar Erdély még itt-ott tartja magát, például a magyar többségű Székelyföldön, de ideje lenne meggyőzni a másik felet is a közös Erdély fontosságáról. Most még talán nem késő. ■

A szerző erdélyi magyar költő, író, politikus, az RMDSZ tiszteletbeli elnöke

A meggyil a bosszúszomj és a háború, ame

Viktória királynő személyes szakácsának 1865-ös meggyilkolása óriási izgalmat váltott ki az első modern nemzeti médiában, egyszer s mindenkorra megváltoztatva a britek által Németországról alkotott képet, írja **James Hawes**

A BONNI RÉGI TEMETŐBEN ütött-kopott sírkő áll. Furcsa, kísérteties rajzolatán az igazság mérlege nem kiegyensúlyozott, hanem egyik serpenyőjét görbe kard húzza le. Furcsa bibliai fordulattal ez áll rajta: „Az Úr megbocsát neki, mert nem tudta, mit cselekszik."

A mára már elfeledett Daniel Ott sírja ez. 1865 augusztusától szeptemberéig azonban a sorsa annyira felzaklatta a világ első modern nemzeti médiáját – az olcsó, tömegek által olvasott és teljesen szabad brit sajtót –, hogy a nevét a *New York Times* és a messzi Ausztrálázsia (Ausztrália, Új-Zéland, Polinézia, Melanézia, Mikronézia, Új-Guinea összefoglaló neve) csecsemőkorukat élő napilapjai egyaránt címlapjukra vették. Halálának története új fényt vethet az újkori történelem egyik meghatározó drámájára: a 19. század végére kibontakozó angol–német szembenállásra.

1865. augusztus 4-én éjjel 1 óra körül Bonn egyik legelőkelőbb diáktársasága, a Corps Borussia ifjai lehajtották utolsó italukat, s hazaindulva testvériségük karddal és zászlóval felékesített törzshelyéről, nekivágtak az éjszakának. Sokan közülük egyúttal a bonni Királyi Huszárok önkéntesei is voltak, akik nemcsak társadalmi felsőbbrendűségükbe vetett acélos meggyőződésükkel, hanem lovassági szablyákkal is fel voltak fegyverkezve. S augusztus 4-e éjszakáján ők alkották a „dühöngő ifjúságot".

A Borussia nagy riválisa a liberális, középosztálybeli bonni diáktársaság, a Franconia volt, amely egy Frankfurtban székelő, brit stílusú parlament által kormányzott egységes Németország híveként lépett fel. Néhány nappal korábban, július 29-én a német egység nem hivatalos himnusza, a *Mi a német szülőföldje?* szerzője, az 1860-ban elhunyt Ernst Moritz Arndt emlékére szervezett csendes megemlékezést ők változtatták a királyi Poroszország végét jelző liberális Nagy-Németország melletti hangos és nyilvános tüntetéssé.

A titokzatos forrás

A klubnak sikerült komolyan felbosszantania arisztokrata riválisait, és augusztus 5-én a Borussia levelet juttatott el a kölni sajtónak, amelyben elhatárolják magukat

AKG IMAGES

kolt szakács, as királynő lyik ki sem tört

az alacsonyabb társadalmi helyzetű, liberális diákoktól, akik „kötelességüknek érezték, hogy a néppel ünnepeljék meg Arndtot" (a liberális nacionalisták szemében a nép a német szellemiség mély, titokzatos forrása volt, míg a Borussia tagjai számára egyszerűen a mosdatlan tömeget jelentette). Minthogy a levél augusztus 5-ére volt felbélyegezve, ésszerű feltevésnek látszik, hogy a Borussia tagjai augusztus 4-én este egyeztek meg a tartalmában, és amikor aznap este felajzva és felhevülve kirajzottak törzshelyükről, az ifjak bárkinek, aki keresztezi az útjukat, szívesen az orra alá dörgölték volna, hogy szerintük ki az úr a porosz Rajna-vidéken. Szerencsétlenségére ez a „bárki" ebben az esetben Daniel Ott volt.

A 38 éves Ott egy német herceg főszakácsa volt, aki éppen egy még magasabb állást ajánlott neki – olyan munkát, ami élete nagy dobása lehetett volna. A boldog szakács ünnepi vacsorát adott barátainak, ám hazafelé tartva balszerencséjükre a porosz ficsúrokba botlottak. A történtekről részletes beszámolót közölt a *The Standard:*

„A Borussia Klub egyik, egyéves önkéntes szolgálatra bevonult tagja és két diák a vasút melletti kocsmából éjjel egy órakor mentek el, és a kis városkapun már beléptek a városba, amikor a Hofgartenből hangzavar ütötte meg a fülüket. »Állj! – szólt az önkéntes. – Itt balhé készül.« … A két diák többször a bemenni igyekvő személyek útjába állt, noha azok figyelmeztették őket: »ha veszekedni akartok, forduljatok egészségesekhez. Mi betegek vagyunk.« A társaságnak ugyanis, a szakács Otton kívül, aki elég bizonytalanul állt a lábán, egy törött karú, éppen lábadozó férfi, valamint egy harmadik személy volt a tagja, aki nemrég szenvedett lábtörést.

Az önkéntes, akit Eulenburg grófnak hívtak, többször is a szakács elé állt, hogy megakadályozza a továbbhaladásban; az mindannyiszor kérte támadóit, hogy menjenek nyugodtan haza és hagyják őket békén, míg végül elveszítette a türelmét, s így szólt: »Voltaképpen mi a fenét akartok ti, gazfickók?« Márpedig nincs ember a földön, aki büntetlenül »gazfickónak« nevezhetne egy ifjú porosz arisztokratát és a bonni Királyi Huszárok tagját…

A szakács azonnal kapott egy kardvágást a fejére, s elesett, míg a többiek tovább tusakodtak. A szakács egyik barátja megszerezte a kardot, s elrejtette a kabátja alá; másnap reggel adta át a hatóságoknak.

A szerencsétlen Daniel Ott sorsa annyira felzaklatta a brit sajtót, hogy a nevét a *New York Times* és a messzi Ausztrálázsia napilapjai is a címlapjukra vették

ALAMY/ILLUSTRATION: BENJAMIN CARR

Politikai lehetetlenség volt Bismarck számára, hogy a polgári igazságszolgáltatás kezére adja legfontosabb szövetségesének unokaöccsét

A szakács egyik barátját csúnyán összeverték, s miután a Borussia egész társasága a helyszínre rohant a kocsmából, kétségkívül még rosszabbul is jártak volna, ha egy bizonyos von Witzleben úr Ott társaságának egyik tagjában nem ismeri fel Alfréd herceg főkomornyikját. »De hiszen ezek Alfréd herceg emberei« – kiáltott fel, mire a Borussia mintegy 20 tagjából álló banda sarkon fordult, szegény Ottot hazavitték, ahol néhány nap múlva szörnyű szenvedések közepette meghalt."

Elképzelhető az ifjú von Witzleben megrökönyödése. Áldozatuk nem volt más, mint egy fiatal arisztokrata társuk szolgája, egy olyan nemesé, akit Vilmos király éppen az évben személyesen fogadott be Poroszország legmagasabb lovagrendjébe, a Feketesas-rendbe. Vélhetően azért, mert királyi anyja Poroszország barátjának mutatkozott, jóllehet ezzel a népszerűtlenséget kockáztatta saját népe, azaz a britek körében. Hiszen Alfréd szász-coburg-gothai herceg Viktória királynő negyedik gyermeke (második fia) volt, és Őfelsége ekkoriban éppen személyes főszakácsot keresett.

A királynőt, aki nemrég érkezett Coburgba, hogy egy újabb emlékművet leplezzen le imádott hitvese, az 1861-ben elhunyt Albert tiszteletére, és eljövendő alattvalóinak bemutassa második fiát – akit hivatalosan is a Szász-Coburg-Gotha Hercegség trónörökösének ismertek el –, tájékoztatták az eseményről. Érzéseit haladéktalanul tudatta abban a levélben, amelyet Lord Granville liberális államférfi Lord Napier brit követnek küldött, s amelyet a porosz miniszterelnök, Otto von Bismarck elé tártak.

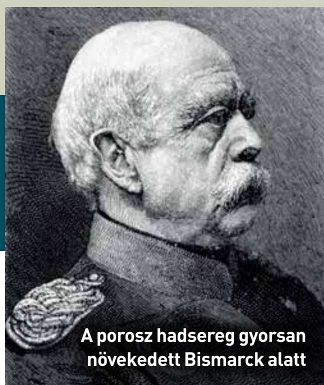
„Korábban küldött táviratom olyan értesüléseket tartalmaz, amelyek a legnagyobb aggodalommal töltik el a királynőt. Őfelsége nemrég fogadott szolgálatába egy szerencsétlen német férfiút, akinek erőszakos halála miatt a királynő most bánkódik. Őfelségének meggyőződése, hogy a porosz kormány kivizsgálja ennek a mélységesen szomorú eseménynek a körülményeit, s mindent megtesz, amit megkövetel az igazságosság és a törvény."

A *The Times* augusztus 19-én számolt be először a brit olvasóknak az eseményről, s más megfogalmazásban, de ugyanazt a reményét fejezte ki, mint Őfelsége, a királynő. E remények azonban egyáltalán nem váltak valóra, mégpedig olyan okok miatt, amelyek a német történelem boszorkánykonyhájába kalauzolnak el bennünket.

Bismarck e pillanatban éppen a modern Európa történelmének egyik legnagyobb és messze ható tervének kifundálásával volt elfoglalva. Az őskonzervatív porosz politikus a liberálisokat leiskolázva szándékozott megszervezni az új Németországot, átvéve és gyakorlatilag valóra váltva az 1848-as európai forradalom nagy liberális jelszavait: nemzeti egység, általános választójog, szabadkereskedelem – kiegészítve a haditengerészettel. A porosz koronatanács 1865 nyarán tartott üléseinek jegyzőkönyvét olvasva felejthetetlen képet kaphatunk a történelem gőzkalapácsának működéséről. Bismarck tudatosan törekedett a háborúra a Habsburgokkal, s a lojális „maradék" (az alsóbb rendek, vagy ahogy Karl Marx nevezte, a „lumpenproletariátus") szavazati joghoz juttatásával játszotta ki a liberálisokat.

Korszakos találkozások

Bismarck nagy tétben játszott. A király és a trónörökös egyaránt óvatos volt, s csak két legbefolyásosabb munkatársának – Roon hadügy- és Eulenburg belügyminiszternek – a sziklaszilárd támogatása tette lehetővé, hogy Bismarck elérje, amit akar ezeken a korszakos találkozásokon. Akkoriban Eulenburg volt Bismarck legfontosabb szövetségese, mindenki másnál több levelet írt neki 1865 júliusában és augusztusában. Egyszersmind a nagybátyja volt annak az embernek, aki nemrégiben meggyilkolta Ottot, a szakácsot.

A porosz hadsereg gyorsan növekedett Bismarck alatt

Poroszország 1865-ben

A királypárti reakciósok leszámolásra készülnek a liberális parlament híveivel

NAGY-BRITANNIÁNAK köszönhetően 1815-ben Poroszország – a Német Államszövetség egyik legerősebb állama – megszerezte a Rajna-vidék nagy részét, hogy az védőbástyául szolgáljon Franciaországgal szemben.

Akkoriban kevesen sejtették, hogy a jövő háborúit az ipari termelés nagysága dönti el – egészen 1914-ig az egyes országok katonai stratégái egyszerűen az ellenfél hadosztályait vették számításba. Németország legfejlettebb ipari körzetének átadása a legmilitaristább szellemű monarchiának azonban messze ható következményekkel járt.

1865 nyarán kiéleződött a feszültség a jórészt katolikus, fejlett kereskedelemmel rendelkező Rajna-vidék és a királyi porosz kormány között; a liberális parlamenti képviselők és a Bismarck vezetése alatt álló porosz kormány voltak a szembenálló felek. Vajon Poroszország egy brit mintát követő parlamenti demokrácia útját egyengeti-e az egyesült Németországban (mint Viktória hitvese, Albert herceg remélte és tervezte)? Vagy marad királyhű, reakciós hatalom, amelynek célja Vilmos porosz király és a junker elit uralmának megőrzése?

Bismarck évekig Vilmos király nevében szedte be az adókat és fejlesztette a porosz hadsereget, jóllehet, a parlament nem volt hajlandó jóváhagyni az éves költségvetéseket. Az ellentétek egyre kiéleződtek, és 1865 nyarán a brit kommentátorok szerint Németország a polgárháború vagy a forradalom szélére sodródott.

AKG IMAGES/ BENJAMIN CARR

Politikai lehetetlenség volt Bismarck számára, hogy a polgári igazságszolgáltatás kezére adjon egy ifjú porosz junker-katonát, aki egyúttal legfontosabb szövetségesének az unokaöccse volt. Ugyanakkor mégsem hagyhatta figyelmen kívül, hogy a Habsburgok ellen tervezett háborúban égető szüksége van a brit és francia közvélemény semlegességének biztosítására. (Az 1866-ban lezajlott porosz–osztrák–olasz háború a bismarcki Poroszországot tette a német politika uralkodó erejévé.)

Bismarck sürgősen levelezni kezdett a gyilkosság kapcsán. A hivatalos sajtóban mindenkit biztosítottak arról, hogy igazság tétetik. A *The Times*ban megjelentetett levelek próbálták megmagyarázni a briteknek, hogy egy porosz tisztnek kötelessége megvédeni a becsületét. A londoni porosz követ személyesen küldte el Bismarcknak a brit sajtóból vett szemelvényeket. Amikor sikerült találni egy olyan tanút, aki vitatta a csetepatéról szóló eredeti beszámolót, azt elég fontosnak ítélték ahhoz, hogy magának a porosz miniszterelnöknek küldjék el az anyagot, amely – küldője szerint – szembeszállna „az angol sajtóban az esemény kapcsán felbukkanó durva és gyűlölettel teli poroszellenes támadásokkal".

De mindhiába. Hogy miért alakult így, annak megértéséhez vissza kell térnünk 1864-hez, amikor Poroszország – a Habsburgok segítségével – az úgynevezett porosz–osztrák–dán háború nyomán megszerezte Schleswig dán uralom alatt álló hercegségét, míg Holstein időlegesen az osztrákok kezére került.

A briteket akkoriban összezavarta, hogy a németek, akik rátámadtak Dániára, egyáltalán nem porosz militaristák voltak, hanem liberális nacionalisták voltak, akik mélyen gyűlölték Bismarckot és Bismarck is őket. A radikális modernizáció híveiként el akarták tüntetni az olyan feudális maradványokat, mint a Bismarck-féle Poroszország, s Németország politikai határait a kultúra és a nyelv állítólagos természettörvényei szerint akarták megvonni.

Nagy-Britannia persze a liberális univerzalizmus szülőhazája volt, s ez végletesen gátolta a megfelelő brit választ. Maga Viktória királynő, aki ragaszkodott a liberális és egységes Németország Albert-féle víziójához, hevesen ellenezte a beavatkozást.

Nagy-Britannia közel került ahhoz, hogy a dánok oldalán avatkozzon be a konfliktusba. Végül azonban (ünnepélyes szerződésben vállalt kötelezettségei ellenére) a segítség, amit Dániának nyújtott, üres szólam maradt – Disraeli megvetően „soha be nem váltott fenyegetésekről és nem teljesített ígéretekről" beszélt. Németországban így 1864 vált a német nacionalista mítosz mérföldkövévé, amelynek értelmében Nagy-Britannia egyszerre természetellenesen ellenséges Németországgal szemben, ugyanakkor dekadenciája erőtlenségre ítéli. E mítosz torkollott 1896 után a német diplomácia és tengerészeti politika számítási hibáiba.

A britek többsége meg volt győződve arról, hogy többet kellett volna segíteniük Dániának 1864-ben. Ott 1865-ös meggyilkolása katalizátorként hatott: ez volt az a személyes történet, az a látószög, amelyre a médiának mindig szüksége van. Nyár vége táján tucatnyi cikk jelent meg, mint például a következő, a *Penny Illustrated Paper* szeptember 9-i számából:

„Poroszország minden bizonnyal Európa fekete báránya lesz, mégpedig egyedülálló módon nemcsak a hercegségekkel kapcsolatos hűtlen és semmivel sem igazolható magatartása miatt, hanem egy olyan garázdaság miatt is, amely nálunk valószínűleg gyilkosság vádját vonta volna maga után."

John Russell brit külügyminiszter arra figyelmeztetett, hogy Viktória „nyilvánvalóan a határozott beavatkozás híve a porosz tervekkel szemben"

A kettős csapás, hogy egy kis német államot – Schleswiget – bekebelezett Poroszország, s személyes szakácsa pedig porosz szablya által veszítette életét, valószínűleg végérvényesen megváltoztatta Viktória királynő Poroszországhoz való viszonyát.

1864-ben Palmerston miniszterelnök kész volt háborúba szállni, de ezt maga Viktória királynő akadályozta meg. Most, 1865. szeptember 15-én Palmerston leplezetlen kárörömmel írta John Russell külügyminiszternek: „Ami a királynőt illeti, úgy áll a dolog, hogy amíg az elkövetett igazságtalanságról úgy tűnt, Németország és a németek javára válik, addig minden rendben volt; most azonban, hogy látjuk, hogyan lehet Coburghoz hasonló kisállamokat eltörölni a föld színéről, hirtelen éles különbséget tud tenni helyes és helytelen között."

Zavar a brit sorokban

1866 tavaszán Russell figyelmeztetett, hogy Viktória „nyilvánvalóan a határozott beavatkozás híve a porosz tervekkel szemben". Most a miniszter tartotta kordában Őfelségét, s nem fordítva.

Addigra mindenki könnyedén elfeledte azt a zavarba ejtő tényt, hogy eredetileg az össznémet liberálisok indítottak támadást Schleswig ellen; helyébe egy sokkalta egyszerűbb és a médiának jobban fogyasztható kép került arról, ami kulturálisan idegen a britektől: a „porosz militarizmusé". Kezdetét vette a félreértések hosszú sora, amely oda vezetett, hogy 1914-ben Nagy-Britannia Németország ellen szállt háborúba.

Ami az ifjú Eulenburg grófot illeti: a katonai törvényszék csendben több hónapos várfogságra ítélte, ami az olyan úri tisztek számára fenntartott, tiszteletre méltó börtönbüntetés volt, akiket valamiképpen a szokásos törvények fölött állónak ítéltek. Három hónap után feltűnés nélkül kiengedték, s a saját kasztján belül a tekintélye olyannyira nem szenvedett csorbát, hogy később nem kisebb személyt, mint Bismarck lányát jegyezte el, s csak azért nem vált belőle a nagy ember veje, mert 1875 októberében tífuszban váratlanul meghalt. **H**

James Hawes az *Englanders and Huns* című könyv (Simon & Schuster, 2014) szerzője, a bonni városi múzeumban 2015 augusztusára tervezett, Daniel Ott meggyilkolásával foglalkozó kiállítás egyik kurátora

Fordította Berényi Gábor

1914
A briteknek be kellett lépniük

A háború első napjaiban besorozattak útban a laktanyák, majd a front felé, 1914-ben. Max Hastings szerint tévedés azt hinnünk, hogy „a semmiért" harcoltak és haltak meg

Az első világháborút gyakran értelmetlen vérfürdőnek bélyegzik, de **Max Hastings** szerint a győzelemért fizetett rettenetes ár ellenére is az a szabadságért folytatott, elkerülhetetlen harc volt

MINDEN FONTOS történelmi eseményt mítoszok és legendák felhője vesz körül, de keveset annál jobban, mint 1914 szikrázó nyarát, amely melegségével mintha gúnyolódott volna az emberiségen, hiszen egyben a 20. század borzalmai közül az első, a Nagy Háború kitöréséhez is hátteret szolgáltatott.

Idén a konfliktus kitörésének 100. évfordulójára emlékezünk, és máris számos vita és kétség merült fel Nagy-Britanniában azzal kapcsolatban, hogyan is kéne ezt méltóképpen megülni. Számomra különösen érdekes a kérdés, mivel az utóbbi három évben egy olyan könyvön dolgoztam, amely a háború kitörésének körülményeit, illetve a csatatereken történteket ismerteti.

Elterjedt tévhit, hogy a két világháború morálisan külön kategóriába tartozik: míg az 1939–1945-öst megérte megharcolni – a „jó háború" –, addig az 1914–1918-as „rossz háború" volt. A britek erősen ragaszkodnak ahhoz a képhez, hogy 1941-ig egyedül szálltak szembe a nácizmus képviselte eredendő gonosszal, majd legyőzték Hitlert (némi, vonakodva adott szovjet és amerikai segítséggel). A britek arról is hajlamosak meggyőzni magukat, hogy a második háború azért nem volt az ő szempontjukból közel sem annyira véres, mint az első, mert jobb katonai parancsnokaik voltak, akik nem áldozták fel embereik életét feleslegesen. A brit nemzet egyik legdicsőbb időszakaként tekintünk az 1939 és 1945 közötti évekre.

Sokkal zavarosabb a helyzet az első világháborúval kapcsolatban. Kevés britnek van elképzelése arról, miért is fogott fegyvert Európa, bár néhányan azért tudják, hogy valami figyelemre méltó bajuszkompozícióval rendelkező, Óperencián túli nagykutyát lepuffantottak. A legszélesebb körben hangoztatott vélemény az, hogy e háború valójában óriási hiba volt – felesleges szenvedés, amiért az összes érintett nemzet osztozik a felelősségben, a tragédiát pedig a tábornokok gyilkos alkalmatlansága tette teljessé.

Ez a „költői értékelés" elsőként Siegfried Sassoon, Robert Graves és Wilfried Owen (a háborúban szolgált brit költők, akik a fronton szerzett tapasztalataik hatására korábbi hazafias lelkesedésüket elhagyva radikálisan háborúellenes nézeteket fogalmaztak meg műveikben) írásaiban jelent meg. Tetőtől talpig sárral és vérrel borítva úgy érezték, nincs semmilyen indok, ami igazolná a borzalmas mészárlást, amelynek szemtanúi voltak, és jobb lenne bármilyen feltételekkel véget vetni ennek, mintsem tovább küzdeni az értelmetlen győzelemért.

Ma sok brit – köztük talán a kormány tagjai is – szinte szégyelli magát azért, hogy a győztes oldalon álltak. Nagyon is lehetséges, hogy az ország és vezetői az idei évfordulót a sajnálkozás, sőt akár a bocsánatkérés jegyében ülik meg. Pedig egészen mást is üzenhetnénk magunknak és a világnak: igen, a háború rettenetes tragédia volt, de egy megvédésre méltó ügy forgott kockán – Nagy-Britannia önmagával hasonlott volna meg, ha semleges marad, miközben Németország hegemóniára tesz szert Európában.

A Német Birodalom 1914-ben egy igencsak militáns autokrácia volt, amelynek győzelme katasztrofális következményekkel járt volna a szabadságra és a demokráciára nézve. A nyugati civilizációnak ugyanannyi oka van hálásnak lenni az 1918-as, mint az 1945-ös győzelemért, még ha az előbbi oly elképesztően rövid életűnek is bizonyult, hiszen alig egy generációval később már újra hadba kellett szállni az ezúttal már Hitler vezette Németország ellen.

Nézzük csak meg röviden, mi is történt 1914-ben. Június 28-án Ferenc Ferdinánd főherceget lelőtték. A Monarchia elitjét – az uralkodócsaládot leszámítva persze – különösebben nem rázta meg a trónörökös halála, akit kevesen kedveltek igazán, viszont meglátták az esetet követő felzúdulásban a lehetőséget, hogy végre rendezzék a számlát Szerbiával, ezzel a problémás szomszéddal, amely állandó lázadozásra szította a Monarchia kisebbségeit. A szálakat nem volt nehéz összekötni: a szerb hadsereg tisztjei fegyvereket adtak a merénylőknek, sőt talán az értelmi szerző is a köreikből került ki.

Van egy olyan aspektusa 1914-nek, ami a mi generációnk nézőpontjából furcsának, mi több, szinte érthetetlennek tűnik. Az európai kormányok akkoriban a háborút nem a legborzalmasabb lehetőségnek, hanem elfogadott módszernek látták a politikai célkitűzések eléréséhez. Az eseményeknek számos értelmezése lehetséges, de az semmiképpen nem hiteles, hogy a háború véletlenül szakadt volna a világ ➤

nyakába. Minden európai kormány úgy vélte, hogy ésszerűen cselekszik.

Július első napjaiban a Monarchia úgy döntött, elfoglalja és felosztja Szerbiát. Oroszország viszont a kis szláv nemzetet oltalmába vette, így Bécs Berlinhez fordult, hogy orosz beavatkozás esetére biztosítsa a német támogatást. Július 5-én II. Vilmos császár és kormánya egy olyan ígéretet tett Ferenc Józsefnek, amit a történészek csak „biankó csekk”-ként emlegetnek: feltétel nélküli német támogatást.

A németek folyamatosan hazudtak minden európai kormánynak 1914 nyarán

Ez hihetetlenül meggondolatlan lépés volt. Egyes történészek bonyolult okfejtésekkel igyekeznek a felelősséget megosztani, de lehetetlen nem figyelembe venni azt a nyilvánvaló tényt, hogy Németország gyakorlatilag felhatalmazta a Monarchiát egy balkáni háború megindítására – még azelőtt, hogy az antanthatalmak a kisujjukat is megmozdították volna.

Egyes szakértők – köztük német történészek – meg vannak győződve arról, hogy II. Vilmos és kormánya eleve egy általános európai háború kirobbantását tűzte ki célul. Én nem mennék ennyire messzire. Szerintem a németek megelégedtek volna egy helyi háborúval – amelyben a Monarchia legyőzi Szerbiát anélkül, hogy bárki más közbeavatkozna –, de hajlandóak voltak vállalni annak az óriási kockázatát, hogy a konfliktus egész Európát lángba borítja. Vajon miért?

Németország belpolitikailag igencsak instabil volt. Nem abszolút monarchiaként, hanem autokráciaként működött, némileg zavart elméjű uralkodója pedig nagyon szeretett a hős harcos szerepében tetszelegni. II. Vilmos tábornokai abból az alapvetésből indultak ki, hogy a háború jól szolgálta hazájuk érdekeit, az 1914-et megelőző fél évszázadban Dánia, a Habsburgok és Franciaország ellen is elsöprő győzelmeket arattak. Azt is felismerték, hogy a demokrácia azzal a veszéllyel fenyegeti őket, hogy elvesztik az ellenőrzést a saját országuk felett. Ekkoriban éppen szocialista többség volt a parlamentben, amely erőteljesen ellenezte a militarizmust, és feltett szándéka volt, hogy megnyirbálja a császár számos problémát okozó személyes hatalmát.

A konzervatív vezetők úgy gondolták, hogy egy külföldön aratott győzelem megállíthatja a szocialisták előretörését. Ráadásul elkövettek egy a korra egyébként igen jellemző hibát: alulbecsülték azt a dominanciát, amelyet országuk éppen elért a kontinensen – egyetlen puskalövés nélkül, pusztán ipari erejére támaszkodva. Németország minden gazdasági mutatóban maga mögé utasította Nagy-Britanniát, Franciaországot és Oroszországot, de a császár és tábornokai az erőt a katonák számával mérték, és megrögzötten féltek az egyre növekvő orosz hadseregtől. Számításaik azt mutatták, hogy Oroszország már 1916-ra döntő stratégiai fölénybe kerülhet.

Ez a lehetőség indította arra Moltkét, a német vezérkari főnököt, hogy egy 1912. decemberi, a császár elnökölte titkos stratégiai ülésen azt morogja: „Háború, minél előbb, annál jobb.” A németek 1914-ben hittek abban, hogy legyőzhetik Oroszországot és Franciaországot. Nagy-Britanniával, az antant harmadik tagjával nem számoltak, mivel hadserege kicsi volt, és ahogy Vilmos a flottájáról bölcsen megjegyezte: „a csatahajóknak nincsenek kerekeik”.

Amikor 1914 júliusában Oroszország világossá tette, hogy nem fogja tétlenül nézni, ha a Monarchia lerohanja Szerbiát, a németek három újabb lépést tettek, melyekkel tovább bizonyították legalábbis felelőtlenségüket, ha nem éppen valami ennél is rosszabbat. Először is elkezdték zavarni a Szentpétervár és Párizs közti vezeték nélküli kommunikációt biztosító adást. Emellett folyamatosan hazudtak minden európai kormánynak: tagadták, hogy előre ismerték volna a Monarchia ultimátumának tartalmát, és állították, hogy szövetségesük nem lépne fel területi igényekkel egy Szerbia felett aratott győzelem esetén. Mindezek mellett a németek csuklóból visszautasították az arra vonatkozó brit javaslatot, hogy a balkáni válsághelyzetet egy négyhatalmi konferencia keretein belül igyekezzenek rendezni, mivel felismerték, hogy egy ilyen tanácskozás minden bizonnyal elítélné Ausztria-Magyarországot. E lépések

II. Vilmos császár – bár talán nem akarta kezdettől fogva a háború kirobbantását, az orosz mozgósítás hírére pezsgőt rendelt lakosztályába

GETTY IMAGES / WIKIMEDIA

Diadalmasan előrenyomuló német katonák. Belgium lerohanása nem hagyott Nagy-Britanniának más választást, mint belépni a háborúba – politikusainak és közvéleményének minden ellenérzése dacára

123RF / WIKIMEDIA

egyike sem egy a békés, diplomáciai megoldásra törekvő kormányzat képét tárja elénk.

A Monarchia július 28-án üzent hadat Szerbiának, és rögtön tűz alá is vette Belgrádot. Oroszország három nappal később mozgósította haderejét. Németország védelmezői így hivatkozhatnak arra, hogy a cár néhány órával a császár előtt lépett [az utolsó napok és órák eseményeit a két, rokoni szálakkal is szorosan kötődő uralkodó közötti üzenetváltások dokumentumai alapján lásd lapunk 2012. márciusi számában – *A szerk.*]. De Oroszországnak nem volt más választása: az ország hatalmas kiterjedése miatt erőinek összevonásához mindenképp hosszabb időre volt szükség, és a tábornokok aggódtak, hogy a németek egy gyors támadással készületlenül érik a hadsereget.

Az a diadalittas hangulat, ami ekkor eluralkodott a német vezetésben, távolról sem egy felelősségteljes, az európai béke megőrzésén dolgozó kormányzatról árulkodik. Miután II. Vilmos augusztus 1-jén délután ötkor aláírta a mozgósításra utasító parancsot, a tökéletesen helytelen gesztusok iránti csalhatatlan érzékével pezsgőt rendelt a lakosztályába. Egy bajor tábornok éppen a berlini hadügyminisztériumban tartózkodott, amikor az orosz mozgósítás híre megérkezett. „Mindenfelé sugárzó arcok, a folyosókon egymás kezét rázogató emberek, gratulálva egymásnak, hogy végre túl vannak az akadályon" – írta naplójába.

Oroszország a német katonai vezetők nyíltan felvállalt reményei szerint cselekedett, ezután már csak attól féltek, hogy Franciaország talán nem tesz hasonlóképpen, így „nem sétál bele a csapdába". Vilmos megvetette a franciákat, mint akik „feminin fajta, nem olyan férfias, mint az angolszász vagy a teuton", és ez kétségtelenül csökkentette az ellenük vívott harccal kapcsolatos aggodalmait.

A franciák tudták, a német háborús terv azon alapszik, hogy az ő hadseregüket gyorsan szétzúzzák, hogy utána a németek Oroszországra összpontosíthassák figyelmüket. Ezzel összhangban Berlin üzenetet is küldött Párizsba: amennyiben a franciák nem adják át biztosítékképpen a határ menti erődítményeiket, nem tekintik őket semlegesnek. Ehelyett – más választása nem lévén – Franciaország mozgósított.

Ami Nagy-Britanniát illeti, a kormány és az emberek többsége még ekkor, az utolsó órákban sem akart belesodródni egy európai háborúba. Kevesen éreztek bármiféle együttérzést Szerbiával vagy Oroszországgal, viszont igen sokan szinte testvéries érzéseket tápláltak Németország iránt. Az idős Lady Londesborough, Wellington herceg testvérének unokája például megjegyezte: „Én nem a németektől, hanem a franciáktól félek."

Aztán egyszer csak minden megváltozott. Berlin óriási hibát követett el. A Schlieffen-terv a francia hadsereg megkerülésére egy Belgiumon keresztül indított támadást irányozott elő – de a kis állam semlegességét Nagy-Britannia szavatolta. Berlin formálisan értesítette Londont arról, hogy szándékában áll megszállni Belgiumot. Ez volt az a lépés, amely arra indította a brit kormányt, hogy ultimátumot adjon Németországnak: vagy visszavonja csapatait, vagy a britek is belépnek a háborúba – Berlin természetesen nem hátrált meg.

Egyesek szerint a belga semlegesség csak ürügy volt, nem a brit hadüzenet valódi oka. Nem értek egyet ezzel a nézettel. Ugyan Herbert Asquith miniszterelnök, Winston Churchill, az admiralitás első lordja, illetve Edward Grey külügyminiszter harcba akartak szállni a franciák oldalán, hogy megőrizzék az európai kontinens erőegyensúlyát, liberális pártjuk nagy része azonban erősen ellenzett egy ilyen lépést – egészen Belgium német inváziójáig. Augusztus 4-én tehát Nagy-Britannia, az utolsó európai nagyhatalom is belépett a harcba.

Ami ezután a csatatereken következett, az annyira rettenetes volt, hogy egyesek azt mondják, Németország győzelme a kisebbik rossz lett volna. Azonban a császári Németország külföldön alkalmazott politikája még a saját korának mércéjével is barbárnak számított. A kormányzat előre jóváhagyta és utólag ünnepelte a német délnyugat-afrikai *herero* és *nama* népcsoportok kiirtását, egy olyan rémtettet, amelynek nincs megfelelője a brit gyarmati atrocitások egyébként hosszú sorában. A legalább 100 ezer áldozatot követelő mészárlást irányító tiszteket a császár kitüntette.

Belgium 1914-es inváziója során a német hadsereg szisztematikusan meggyilkolt mintegy 6 ezer ártatlan civilt, a legtöbbjüket a csak a németek képzeletében létező gerillaakciók ➤

megtorlásaként, előzetesen összefogdosott túszként végezték ki. Az akciókat a német vezetés legmagasabb szintjein hagyták jóvá.

A németek által 1914 és 1918 között elkövetett atrocitásokat nem lehet egy az egyben a későbbi náci rémtettekhez hasonlítani, mivel nem volt mögöttük kifejezett népirtási szándék. Azonban elég nyugtalanító képet festenek arról a rezsimről, amely Európa urává akart válni. Néhány mai történész azt mondja, Nagy-Britannia maradhatott volna semleges. Én nem így látom. A német vezetés alapvető ösztönei csöppet sem szelídültek volna akkor, ha uralma alá hajtja a kontinenst – és a brit semlegesség valószínűleg ehhez vezetett volna. A császári Németország nem világuralmi tervekkel indított háborút, de vezetői gyorsan megnevezték azt az igencsak magas árat, amelyért hajlandóak lennének seregeiknek megálljt parancsolni.

A németek által 1914 és 1918 között elkövetett atrocitásokat nem lehet egy az egyben a későbbi náci rémtettekhez hasonlítani

Miután Berlin az első sikerek után karnyújtásnyira látta a győzelmet, 1914. szeptember 9-én a német kancellár benyújtotta kívánságlistáját. Franciaországnak át kellett volna adnia vasérclelőhelyeit, Belfort határ menti régióját, egy Dunkerque-től Boulogne-ig terjedő tengerparti sávot és a Vogézek nyugati lejtőit. Stratégiai erődítményeit megsemmisítették volna. Ahogy az 1870-es porosz–francia háború után, a pénzben fizetett kártérítés összege akkora lett volna, hogy – amint azt a német kancellár megfogalmazta – biztosítsa, „Franciaország képtelen legyen jelentős összeget költeni fegyverkezésre a következő 18–20 évben".

Emellett Luxemburgot annektálta volna Németország, Belgium és Hollandia pedig vazallusi sorba süllyedt volna; Oroszország határai jócskán keletebbre kerültek volna; óriási német gyarmatbirodalom született volna Közép-Afrikában; és Skandináviától Törökországig német vezetésű gazdasági unió jött volna létre.

Michael Howard hadtörténész rámutat, hogy az első világháborús német célkitűzések nem maradtak el azoktól, amelyeket 1939-ben Hitler kezdetben megfogalmazott. Ha 1914-ben gyorsan elintézi két kontinentális riválisát, Németország valószínűleg nem sokáig tűrte volna el a brit semlegességet, és nem fogadta volna el azt a globális *status quót*, amelyben a mérleg egyik serpenyőjében a brit flotta világtengerek feletti uralma volt. Felelős kormányként viselkedett volna bármelyik antantállam vezetése, ha aláír egy ilyen békét?

A „költői értékelés" – amely szerint az érdemek elvesztik jelentőségüket a borzalmaknak és a parancsnokok kegyetlenségének, alkalmatlanságának fényében – eltorzítja az esemé-

Brit katonák használják ki pihenésre a somme-i csata egyik ritka, csendesebb óráját

nyek mai elbírálását. Sok veterán visszautasította, hogy Owen vagy Sassoon a generációjuk nevében beszélt volna. Egyikőjük egy Henry Mellersh nevű katona volt. Idős korában, 1978-ban azt írta, nem képes azonosulni azzal a nézettel, hogy „a háború egy hatalmas, értelmetlen, hiábavaló tragédia lenne, amelyre csak szánalmas hibaként érdemes emlékezni". Ehelyett így fogalmazott: „Én és a hozzám hasonlók egy hősies kaland reményében mentünk a háborúba, és alapvetően hittünk az ügyünk igazságában; a végén aztán nagyot csalódtunk a kaland természetében, de még mindig hittünk abban, hogy a jó ügyért harcoltunk, és nem hiába hoztunk annyi áldozatot."

A kortársak körében jóval népszerűbbnek számított ez utóbbi, mint Owen és társai véleménye, akik közül egyébként senki sem vázolt fel olyan diplomáciai megoldást, amely véget vethetett volna az általuk oly élénken megfestett rémálomnak. A harctéren szolgálók nagy részét elborzasztották a fronton látottak. De érzéseiket nem szabad félremagyarázva úgy interpretálni, mintha hajlandóak lettek volna ellenségeik győzelmébe beletörődni.

George Orwell írta 30 évvel később, hogy egy háború gyors befejezésének egyetlen módja, ha elveszítik. Szinte minden mai történész egyetért abban, hogy illúzió azt feltételezni, hogy akár egy napóleoni képességű hadvezér találhatott volna könnyű és gyors módot az első világháború megnyerésére. A 20. századi, iparosodott nemzetek közti háborúkban a győzelem ára minden esetben óriási véráldozat volt. A második világháborúban talán jobb és humánusabb parancsnokai voltak a brit és amerikai seregnek, viszont a Szovjetunió szinte egyedül fizette meg a nácizmus legyőzésének harctéri veszteségben kifejezett árát: körülbelül 27 millió polgára nem élte meg a háború végét, és a német katonai veszteségek 92 százalékát a Vörös Hadsereg okozta. Az első világháborúban ezzel szemben – noha Szerbia és Oroszország is rettenetes veszteségeket szenvedett – Nagy-Britannia és Franciaország népe is szörnyű árat fizetett, a britek vesztesége a második világháborús veszteség kétszeresére, a franciáké a háromszorosára rúgott.

Az első világháborús német célkitűzések nem maradtak el azoktól, amelyeket Hitler kezdetben megfogalmazott

1914-es brit toborzóplakát. „Még több férfi és még több, amíg az ellenséget szét nem zúzzuk." A következő négy évben nagyjából 800 ezer brit áldozta életét a fronton

Kenneth Morgan történész, akit sem konzervatívnak, sem revizionistának nem mondhatnánk, egy 1996-os előadásában fejtette ki nézeteit a két háború emlékezetéről, és ebben úgy fogalmazott, hogy „az első világháború történelmi emlékét az 1920-as években vakvágányra vezették a kételkedők". Közülük is kiemelkedik Maynard Keynes, aki egyébként szenvedélyes németbarátságáról is ismert volt. Hevesen ócsárolta a Versailles környéki békék igazságtalanságát, miközben arra egyetlen gondolatot sem pazarolt, hogy felmérje, miként is nézett volna ki Európa egy német győzelem esetén.

Egyetlen épelméjű ember sem mondaná, hogy az idei évforduló remek alkalom az önfeledt ünneplésre. De a brit kormánynak és sajtónak le kéne magáról ráznia a semmitmondó, elcsépelt „hiábavalóság" közhelyeit, és elfogadni, hogy Nagy-Britannia szükséges és tiszteletre méltó szerepet játszott a Nagy Háborúban. Nem kéne tartani attól, hogy megsértjük legerősebb európai uniós társországunk érzékenységét azzal, hogy kijelentjük, II. Vilmos Németországa egy sötét hatalom volt, amelynek győzelmét meg kellett akadályozni. Az a több mint 800 ezer brit, aki elesett 1914 és 1918 között, nem „a semmiért" halt meg. Ők róttak le a két rettenetes véráldozat közül az elsőt, amelyet a 20. századi Európának meg kellett fizetnie azért, hogy megmeneküljön a német uralom alól. H

Max Hastings történész. Több tucat könyv – többük magyarul is megjelent – szerzője. *Katasztrófa: Európa fegyvert fog (Catastrophe: Europe Goes to War 1914,* HarperCollins) című könyve tavaly jelent meg

Fordította Litván Dániel

Vélemény
A történelmi igazságról

Nem valamiféle átlátszó szerkesztői machináció folytán került bele ebbe a számunkba két olyan angol cikk az első világháborúval kapcsolatos emlékezetről, amelyek kérdésfölvetéseinek nálunk is kemény napi aktualitásuk van: mindkettő az angol testvérlap utóbbi számaiból való.

Ted Vallance már írása címében keményen szókimondó: a politika hagyja békén az emlékezetet! Az első világháború centenáriumának közeledtével ugyanis Nagy-Britanniában is úgy érzik a politikusok, hogy a primitívségig leegyszerűsített értékítéletekkel tudják hivataluk tekintélyét öregbíteni. Példái közül kettőt említek: erősen visszatetsző, ha Herbert Kitchener tábornagyot a kormányzat háborús hadügyminiszterként ünnepli, és nagyvonalúan a szőnyeg alá söpri azokat az általa elrendelt szörnyű brutalitásokat, amelyek a brit gyarmati rendszer legvisszataszítóbb lapjait töltik ki. A másik példa: vajon hogyan lehetséges, hogy egy miniszter olyan egyszerre lapos és hamis summázatot tegyen, hogy Nagy-Britannia bekapcsolódása az első világháborúba „szabadságszeretetünk különleges hagyományaiba" illeszkedik? Vallance-nak megvan erre a válasza: „a nemzeti identitás egy bizonyos víziójának jármába fogni a lezajlott történelmi eseményeket". Úgy látszik, Nagy-Britanniában, ahol azért a közszféra és a magánszféra – amelybe a történelmi emlékezet elsődlegesen beletartozik – elkülönülése jóval korábban kezdődött, mint a kevésbé szerencsés történelmű országokban, sem mond le a politika arról, hogy ő mondja meg, milyen is volt a múlt.

Ugyancsak fölöttébb érdekes Max Hastings írása. A szerző világszerte ismert hadtörténész, több tucatnyi kötetét föltehetően ugyanannyi nyelvre lefordították – első könyvét majd' fél évszázada írta. Most ő maga mondja el, hogy az első világháborúval kapcsolatban bizonyos új felismerésekre jutott – méghozzá éppen a nemzeti identitást, azaz az emlékezetet érintő pontokon.

Nem arról van szó, hogy ki mennyire ért egyet vele – főleg az Egyesült Királyságban hányan osztják a véleményét a mítoszok és legendák eloszlatásában. Jegyzetemben – hangsúlyozom: *a brit* – Max Hastingsszel két dolgot szeretnék példázni: 1. a politika hajlamát arra, hogy aktuális céljai érdekében tőkét kovácsoljon magának a múltból; 2. még a legrangosabb szaktörténészeknek is mennyire eltérő véleményük lehet a nemzeti történelemről.

A két állítás közhelyszerű igazság. Ám ha együtt nézzük őket, akkor kézenfekvő a konklúzió: a politika képesnek és feljogosítottnak érzi magát, hogy mely véleményt fogadja el autentikusnak. Más szóval: *Igazságnak*. Latinul: *Veritasnak*.

Lehet egy történésznek – különösen annak, aki már többször újragondolt fontos történeti kérdéseket – például az a tántoríthatatlan meggyőződése, hogy 1941-ben a hatóságok csupán egy munkakörükbe tartozó idegenrendészeti eljárást hajtottak végre, amelynek során 18 ezer, megfelelő papírokkal nem rendelkező ember – történetesen mindegyikük zsidó volt – az általuk megásott sírárokban végezte életét. Lehet ez a véleménye az életművéért az utóbbi években számtalan pozícióval honorált szakembernek, de ezt ne a politika áttörhetetlen védőerődje mögül, a *Veritas* politika által fölkent birtokosaként nyilatkozza ki, hanem szakmai, sőt – minthogy a nemzeti emlékezetről van szó – társadalmi vita részévé tegye. A politika – ha van rá hajlandósága – ebben legfeljebb azt a tiszteletre méltó szerepet vállalhatja, hogy a maga szerény eszközeivel ösztönöz egy társadalmi vitát. Erre is van példa. A nyolcvanas években a (nyugat)német *társadalom* bekapcsolódva az úgynevezett történészvitába, a közbeszéd szférájára kimunkált a 20. századi nemzeti emlékezet kapcsán egy olyan érték- és normarendet, amelyet ugyan át lehet hágni, de képviselője azzal kizárja magát nemhogy a politikából, hanem a társadalmi nyilvánosságból is. Nyögvenyelősebben ezen túljutott az osztrák társadalom is, sőt még a bezárkózóbb svájciak is tartottak egy szolid önvizsgálatot hatóságaik és bankjaik világháború alatti ténykedéseiről.

Persze az *Igazság* birtokosának verdiktje csak egyetlen – igaz, nem felejthető – epizódja annak a nagypolitikai szerepvállalásnak, amelyben eredeti foglalkozásukat tekintve jóravaló agronómusok, körorvosok, községi polgármesterek, jogászok, közgazdászok stb. sokasága kőbe vésette a maga történelmi tudását arról, hogy hazánk mikor veszítette el teljes szuverenitását, amelytől fogva egészen 1945-ig – a pontos végdátum még homályban van – nem is mehettek volna másként a dolgok, mint ahogy azok történtek. Félreértés ne essék: elismert történészek érvekkel jól megalapozva bizonyíthatják ama – akár a társadalom nagyobbik részének véleményével is találkozó – nézetüket, hogy 1944. március 19-től Horthy is és a magyar társadalom is tehetetlen volt, de ez ne politikai-hatalmi eszközökkel legyen kanonizált igazság.

A történelmi emlékezet több rétegből ötvöződik. Egyebek között családi örökségből, érzelmi kötődésekből, világnézetből, célokból-óhajokból és történelmi ismeretekből. Ám ha az utóbbiakban való szelektálást alárendeljük az előbbieknek, akkor nem ötvözet jön létre, hanem a tudás helyett az érzelem dominanciája. Szó nincs arról, hogy legutóbbi száz évünkről ma is egyetlen legitim vélemény lehessen – amint arra politikusok 1945 előtt és után is törekedtek. Teljesen érthető, ha másképpen látják rettenetes nemzeti és egyéni tragédiákban bővelkedő közelmúltunkat azoknak a millióknak a leszármazottai, akiknek dédszülei 1920-ban 48 órát kaptak arra, hogy földönfutóként meneküljenek a megtorlás elől románná, csehszlovákká, jugoszlávvá lett ősi otthonukból, azok a tízezrek, akiknek apái szovjet munkatáborban vagy Kistarcsán szenvedtek, és azok, akiknek nagyszülőjét egy egykor népes família egyetlen túlélőjeként Auschwitzból visszatérve már a korábbi lakásába sem engedte be télikabátjának új viselője. Nem, nem kell egyformán látniuk a múltat, de épp ideje volna annak, hogy nálunk is létezzen az emlékezetnek egy olyan nemzeti minimuma, amely elválasztja a közéletben elfogadhatót a tolerálhatatlantól.

Philosophia est ancilla theologiae – degradálták a skolasztikusok a gondolatot a hit szolgálólányának. Sok modern kori hatalmasság szinte az egész huszadik század folyamán úgy gondolta, hogy a históriát a politika lakájává lehet befogni. Az államosított emlékezetképeknek nálunk kivált behatárolt élettartamuk volt. Az 1919 utáni árvalányhajas „nem, nem, soha" világkép bő húsz év után a doni katlanban, majd a Dunába omló hidak robajával omlott össze, a nemzeti faktort az internacionalizmus vörös szőnyege alá söprő kommunizmus jobbára csak a felszínen virító fekete-fehér történelemképe a rendszer bomlásával hónapok alatt süllyedt el.

Befejezésül hadd térjek vissza a kiindulási ponthoz, az első világháborúval foglalkozó cikkekhez. Az *igazság* az, hogy ekkor és ott Ferenc Ferdinándot meggyilkolták. Ha elolvassák Hastings cikkét, kitűnik, hogy mindazt, ami utána következett, ki így, ki úgy értelmezi. Még az alapkérdésekben is eltérőek a nézetek: miért lett a merénylet nyomán világháború? El lehetett volna-e kerülni? Ki miért lépett be? Nemcsak a kérdések sorolhatók. A válaszok is.

Papp Gábor

Műkincsmentés Amerikai katonák szedik le a Szűz és a Gyermek szobrát az elrabolt műkincseket szállító tehervonatról, 1945 augusztusában. A nácik rengeteg műkincset szállítottak a Harmadik Birodalomba a második világháború alatt

Az igazi műkincsvadászok

Matt Damon és George Clooney játssza a szövetséges haderő két tisztjét, akiket azzal bíznak meg, hogy a második világháború alatt védjék a műkincseket. **Nigel Pollard** cikkéből kiderül, milyen kihívásokkal kellett szembenézniük azoknak a szakembereknek, akikről a nemrég Magyarországon is bemutatott *Műkincsvadászok* című film szereplőit mintázták ➢

Matt Damon játssza James Rorimert, az amerikai múzeumi kurátort a nemrég bemutatott *Műkincsvadászok* című filmben

TOPFOTO/REX FEATURES

MIKÖZBEN A SZÖVETSÉGES haderő feltartóztathatatlanul tört előre Németországban, 1945. március 10-én egy középkorú angol őrnagy a Klevében található Christus-König (Krisztus király) templomban őrzött műkincsek és relikviák megmentésén dolgozott. Az ország északnyugati részén elhelyezkedő terület, amelyet az angolok leginkább Cleves-ként, VIII. Henrik negyedik feleségének otthonaként ismernek, komoly károkat szenvedett a háborúban. A bombázások során az épületek kb. 90 százaléka – köztük a templom is – megsérült, és a város közelében dúló harcok miatt továbbra is a tüzérség hatótávolságán belül feküdt.

Az őrnagy, Ronald Balfour, történész és a cambridge-i King's College kutatója volt. A templom kritikus állapotára való tekintettel Balfour több napot töltött azzal, hogy biztonságba helyezze az ott található tárgyakat. Egy kézikocsi segítségével szállította a műtárgyakat – köztük a 16. századi, festett szárnyas oltár darabjait – a közeli vasútállomásra, hogy vonattal védett helyre szállítsák őket. Amikor német segítőivel az állomás felé közeledtek, egy tüzérségi lövedék csapódott be mellettük. Balfour gerincét repesztalálat érte, és azonnal meghalt.

Első pillanatban talán meglepőnek tűnik egy műkincsmentéssel foglalkozó tudós a fronton, de Balfour egy kifejezetten erre a célra létrehozott alakulat, a „műemlékesek" – a Monuments, Fine Arts and Archives (Műemlékek, Művészetek és Archívumok, MFAA) katonai részleg egyik tisztje volt. A szervezetet 1943-ban, a korábbi olasz gyarmaton, a líbiai Kürenaikában (Cyrenaica) kialakult helyzet miatt alapították. A területet az angolok 1941-es inváziója után az olaszok visszafoglalták, majd 1942-ben ismét angol kézre került. Az olaszok azt állították, hogy a szövetségesek megrongálták a régió ókori városait: Leptis Magnát, Szabráthát és Kürénét, majd a károkat eltúlzó képeket tartalmazó röplapot jelentettek meg e tárgyban.

Az angolok válaszul megbízták Sir Leonard Woolleyt, a mezopotámiai Ur városát feltáró régészt, hogy vizsgálja meg az olaszok állításait, és tegye meg a szükséges lépéseket a jövőbeli károk elhárításának érdekében. A Kürenaikában állomásozó brit csapatok két tisztje azt a feladatot kapta, hogy védjék meg a térségben található műkincseket.

A bombázás okozta sérülések kijavítása csak tovább rontott az épület eredeti állapotán

Mindketten kellő szakmai gyakorlattal rendelkeztek: egyikük Mortimer Wheeler alezredes volt, aki régészkörökben az angliai bronzkori és római kori települések feltárása kapcsán vált ismertté, a másikuk, John Ward-Perkins őrnagy pedig Wheeler munkatársa volt.

Kezdetben kettejük munkájára épült az MFAA tevékenysége. A szervezet az első időkben annak ellenére sem volt túlságosan eredményes, hogy a sorai között tudhatta az Egyesült Államok múzeumainak több kiváló szakemberét is, többek között George L. Stout műtárgyvédelmi szakembert és James Rorimert, a Metropolitan Múzeum kurátorát. Ez azonban nem olyan meglepő, ha tekintetbe vesszük a háborús viszonyokat, a műemlékvédelmi tisztek befolyásának hiányát, és a rendelkezésükre álló erőforrások szűkösségét. Ennek ellenére 1943 júliusára kialakult az angol–amerikai műemlékvédelmi egység magva.

Támadás a művészet ellen

A „műemlékesek" munkájának nehézségeit jól példázza Pompeji olasz város 1943 augusztusában és szeptemberében lezajlott bombázása. A nyilvánosságra hozott katonai jelentésekből egyértelműen kiderül, hogy a támadás a város út- és vasúthálózata, nem pedig az ókori római város (Pompeii) maradványai ellen irányult. Mivel azonban a bombázás a mai fogalmaink szerint meglehetősen pontatlan volt, a lövedékek nagy része a modern városra hullott, számos civil halálát és több épület pusztulását okozva. Az ókori várost is több mint 160 bombatalálat érte, amelyek jelentős károkat okoztak.

A személyzet egykorú feljegyzései 91 különböző káresetet rögzítettek a romvárosban. A háború utáni források a szabadtéri múzeum (Antiquarium) és gyűjteményeinek megrongálódását tartják a legsúlyosabbnak. Részletesen beszámolnak az épületeket, többek között Epidus Rufus házát ért sérülésekről – ennek átriumát érte közvetlen találat, de elpusztult a belseje, valamint a homlokzata is. Az i. sz. 2. században épült „faun háza" is találatot kapott, amit az *Antiquity* című régészeti lap Pompeji „legnagyobb veszteségének" nevez.

Lehetséges, hogy ha a műkincsvédelmi tisztek és a légierő kapcsolatban állnak egymással, részben megakadályozható lett volna a Pompeiit ért pusztítás, ám

NARA

Elrabolt műkincsek

James Rorimer (balról a második) ellenőrzi a Bajorország délnyugati részén álló neuschwansteini kastélyból elrabolt műkincseket

Veszélyben a történelmi örökség

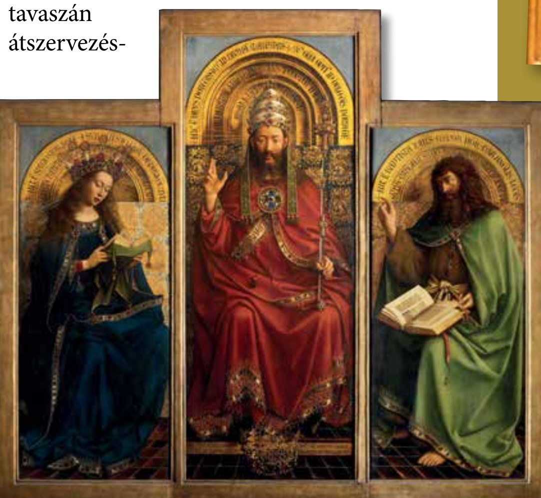
Szövetséges csapatok 1943-ban, Olaszországban, a paestumi görög templom mellett. Az ókori műemlékek sok esetben a szövetséges haderő tevékenysége miatt szenvedtek károkat

a heves harcok miatt a károk egy részét valószínűleg nem lehetett elkerülni. Szeptember közepén létfontosságúvá vált a salernói hídfőállás megtartása. A német ellentámadás majdnem áttörte az olasz parton a szövetségesek keskeny védelmi vonalát, ami, ha megtörténik, katasztrófát okozott volna. Olyan súlyos volt a helyzet, hogy elkeseredett légitámadás indult a hídfőállás felé vezető német utánpótlási vonalak ellen. Egyébként a műemlékvédelem szempontjából a bombázás pontatlansága és a totális háború stratégiája a háború végéig problémát jelentett. A szövetséges bombázások során számos történelmi épület és benne őrzött műtárgy semmisült meg Olaszországban, Franciaországban, Németországban és a Benelux államokban. Becslések szerint a bombázások okozták a szövetségesek számlájára írható műemlékkárok 95 százalékát.

Pompeji bombázása után tovább folyt a háború. A szövetségesek kitörtek a salernói hídfőállásból, és két héttel később (1943. október elsején) bevonultak Nápolyba. A kijelölt műemlékvédelmi tiszt az amerikai Paul Gardner őrnagy volt, de egyéb kötelezettségei miatt csak 18 nap múlva érkezett meg a városba. A késlekedés súlyos következményekkel járt. A nápolyi egyetem könyvtárát felgyújtották a visszavonuló német csapatok. Közben a szövetséges katonák kifosztották az egyetem természettudományi gyűjteményét és a Nemzeti Múzeumot – a híres pompeii gyűjteményével együtt – a tűzveszélyes egészségügyi készletek tárolására használták. A nápolyi királyi palotát a brit haditengerészetet, hadsereget és légierőt ellátó intézmény, az NAAFI vette át, és klubként használták. A bombázás okozta sérülések kijavítása csak tovább rontott az épület eredeti állapotán. Amikor Gardner megérkezett, hatáskörének korlátozott volta, az erőforrások hiánya és egyéb kötelezettségei miatt nem sokat tudott tenni a műemlékek védelmében.

A nápolyi helyzet végül megoldódott, és vizsgálat indult a hibák feltárására, ami 1944 tavaszán átszervezés-

Művészet a föld alatt

Raffaello 1516-ban készült festménye, az *Isteni Szeretet Madonnája* (fent) és a 15. század elején készült genti szárnyas oltár Jan és Hubert van Eyck által festett három táblája. Mindkét műkincset 1945 májusában, egy ausztriai sóbányában berendezett hatalmas raktárban találták meg a nácik által elrabolt rengeteg műtárgy között

CORBIS/GETTY

hez vezetett. Ezután a műemlékvédelmi tisztek szorosabban együttműködtek a főhadiszállással és a harcoló alakulatokkal. Perry Cott főhadnagy például már 1944. június 5-én, a felszabadítás napján megérkezett Rómába, és elkezdte a károk felmérését, megszervezte a műemlékek védelmét .

Emellett komoly ismeretterjesztő tevékenységbe kezdtek. A terület műemlékeit felsoroló nyomtatott kézikönyveket terjesztettek a parancsnokság körében – ami esetenként a zászlóaljparancsnokokhoz is eljutott –, és a légierővel is szorosabb lett az együttműködés. A múzeumok és történelmi épületek védelmét biztosító irányelveket adtak ki, hogy megóvják őket a fosztogatóktól és a katonák által okozott károktól.

Az 1943. december 29-én kiadott napiparancsban Dwight Eisenhower, az Egyesült Államok későbbi elnöke – akkor a földközi-tengeri hadszíntér főparancsnoka – is megemlékezett a kérdésről. Olaszországot „egy műemlékekben gazdag országnak" nevezte, és hangsúlyozta, hogy a szövetségeseknek „kötelességük tiszteletben tartani ezeket a műemlékeket, amennyire a háború ezt lehetővé teszi". Leszögezte: a szövetséges parancsnokok felelőssége, hogy figyelembe vegyék a műemlékvédelmi tisztek tanácsát a hadműveletek tervezése és megvalósítása során. Ez tette lehetővé az MFAA munkatársai számára, hogy hatékonyabban dolgozzanak. Tanácsokkal látták el az egyes műveletek parancsnokait, megvédték a megszállt területeken található műemlékeket, felügyelték a sérült épületek rendbetételét – mint ahogy azt Balfour példája is mutatta – akár a frontvonalban is.

Bár az MFAA szervezete és hatásköre nőtt, az egység létszáma egész Európában csupán néhány tucat főre rúgott. Az angol részleg leginkább olyan, katonai tapasztalatokkal rendelkező emberekből állt, akik már túl öregek voltak a bevetésekhez – de fiatal korukban hozzászoktak a katonai fegyelemhez. Egyikük P. K. Baillie Reynolds őrnagy, aki régészként és az őskori angliai műemlékek felügyelőjeként szerzett hírnevet. A kollégái közé tartozott John Ward-Perkins, aki később Rómában a British School igazgatója lett, és akinek haditetteit jelentésekben is megemlítették.

Hitler titkos raktára

Ahogy a szövetségesek kiűzték a németeket Nyugat-Európa megszállt területeiről, a műemlékvédők figyelme egyre inkább az európai országokból a Harmadik Birodalomba szállított műkincsek felkutatására összpontosult. A nácik számos elrabolt műkincset rejtettek el, többek között a genti szárnyas oltárt, a Hubert és Jan van Eyck festette *Bárány imádása* táblaképpel. A 15. század elején készült festmény 12 fatábláját, valamint Michelangelo márványszobrát, a *Brüggei Madonnát* a német csapatok a belga város Miasszonyunk-templomából vitték el. Mindkettőt az ausztriai Alttaussee melletti sóbányában létesített raktárban találták meg a szövetséges csapatok.

Ezt a raktárt a németek a Hitler szülővárosához közel eső Linzben építendő múzeum számára alakították ki. Ahogy a szövetségesek előretörtek, egyre több műkincset szállítottak ide, többek között itt kötöttek ki a nápolyi Nemzeti Régészeti Múzeum és a Capodimonte Múzeum (Nápolyi Nemzeti Galéria) kincsei, a Herculaneumból előkerült bronzszobrok, Raffaello 1516-ban festett *Isteni Szeretet Madonná*ja és Tiziano 1546-os *Danaé* című képe.

1945 áprilisában a náci párt területi vezetője, August Eigruber fel akarta robbantani a raktárt. Egy hónappal később, 1945. május 8-án az amerikai 3. hadsereg katonái felszabadították Altausseet. A kirendelt műemlékvédelmi tiszt, Robert K. Posey százados (civilben építész) és Lincoln E. Kirstein őrvezető több mint 300 kilométert megtéve, német csapatokon keresztül sietett a helyszínre.

Műkincsvadászok
George Clooney a műkincsmentésért életre hívott MFAA (Monuments, Fine Arts and Archives) katonai részleg tisztjének (George L. Stout) szerepében. A film hét amerikai kurátor, múzeumi szakember és művészettörténész alkotta különleges egység kalandjait meséli el

Bár Posey és Kirstein beomlasztva találta a bejáratot, a műkincsek biztonságban voltak

Amikor odaértek, kiderült, hogy a raktár megmenekült a pusztulástól. A helyiek – feltehetőleg a bánya igazgatója és segédje – eltávolították a robbanótölteteket, és a megfelelő járatok kontrollált beomlasztásával biztonságosan lezárták a bányát. Bár Posey és Kirstein beomlasztva találta a bejáratot, a műkincsek biztonságban voltak. A bányát óvatosan kiürítették, tartalmát – köztük 6577 festményt – felkészítették a restaurálásra.

Amikor a háború véget ért, sok műemlékvédelmi tiszt visszatért békeidőben folytatott munkájához, viszont részletes leírást hagytak hátra a tevékenységükről, ami fontos tanulságokkal szolgál arról, hogyan kell védeni háború idején a műemlékeket és műkincseket. Ez a tudás sajnos hamar elfelejtődött. Az Egyesült Királyság például – főleg történelmi véletlen folytán, illetve, mert a parlament nem foglalkozott a kérdéssel – egyike annak a néhány jelentősebb államnak, amelyik nem írta alá az 1954-es Hágai Egyezményt, amely háborús időkben kötelezővé teszi a kulturális örökség védelmét. A *Műkincsvadászok* című film talán hozzásegít bennünket, hogy okuljunk a filmbeli szereplők mintájául szolgáló valódi szakemberek példáján. H

Nigel Pollard ókortörténész, a Swansea-i Egyetem docense, a háborúk és katasztrófa sújtotta területek kulturális örökségének megóvására szolgáló *Committee of the Blue Shield* nemzetközi szervezet brit részlegének tagja

Fordította Rindó Klára

Elrabolt műtárgyak nyomában

„Uram, Ön soha nem férhet hozzá ezekhez az adatokhoz” – mondta 1989-ben a Francia Nemzeti Archívum egyik munkatársa egy fiatal Puerto Ricó-i újságírónak, amikor az a nácik által a háború alatt Franciaországból elrabolt műtárgyak után kérdezett. Az illető nem tudta, hogy ez a mondata egy megszállott kutatást és egy azóta is tartó „műkincsvadászatot” indít el óriási értékű festmények felderítésére, és nem utolsósorban egy több évtizedes csöndet tör meg a francia történelem e kényes témájában. **Hector Feliciano** nyomozásairól **Vörös Eszter**nek beszélt

Hector Feliciano, aki elindította a lavinát
FENT: **Az egykori műkedvelő festő diktátorként maga szorgalmazta az európai méretű műkincsrablást**

CULTIRIS / AKG-IMAGES / JOAQUÍN SARMIENTO

HECTOR FELICIANO, aki a nyolcvanas években Párizsban élt, és a *Washington Post*nak dolgozott, egy interjúalanyától tudta meg, hogy a nácik által francia területen szisztematikusan összegyűjtött és eltulajdonított műtárgyak 20 százalékának hollétéről semmit nem lehetett tudni. Becslések szerint a nácik a háború alatt Franciaországban mintegy 100 ezer műtárgyat, 500 ezer darab bútort és egymillió kéziratot tulajdonítottak el.

Az ellopott értékek jelentős része ugyanis közvetlen a háború után a szövetségesek közreműködésével visszakerült a tulajdonosokhoz, más része megsemmisült. Sok műtárgy csak az állami múzeumokig jutott, az eredeti tulajdonosig már nem ért el. Volt azonban egy része elsősorban a magángyűjteményekből rabolt műtárgyaknak, amely bekerült a műtárgy-kereskedelem útvesztőibe, és sosem derült ki, ki is volt a jogos tulajdonosa.

Feliciano szerint a háború utáni évtizedekben senki nem járt utána, hol vannak, nem kérdezte meg a kifosztottak leszármazottait, mi hiányzik a gyűjteményekből, nem nézte át a nyilvántartásokat, és senki nem próbálta meg felde- ➤

ríteni, melyik múzeum vagy galéria gyűjteményét gazdagítják az 1940 és 1944 között elrabolt, többnyire modern festmények, műtárgyak, értékes kéziratok vagy bútorok. Az volt a tapasztalata, hogy ha kérdezte is valaki, a legtöbbször falakba ütközött.

Hallgatni mindenkinek könnyebb volt. A kifosztott, főleg zsidó családok általában a fájdalmas emlékek miatt nem beszéltek róla. A múzeumok, a galériák és az aukciós házak nem szívesen váltak volna meg önszántukból az értékes daraboktól, hiába tudták vagy sejtették sokuk eredetét. A műtárgyak összegyűjtésének, adásvételének igaz történetei pedig sok kollaboránsról rántották volna le a leplet.

Nem véletlen, hogy ezt csöndet egy kíváncsi latin-amerikainak sikerült megtörnie. Hector Feliciano maga is meglepődött, hogy Franciaországban nem franciaként kutakodni a múltban nem hogy nem hátrány, kifejezetten előnyére válhat. Semleges volt, objektív a megkérdezettek szemében, így egyik interjú hozta a másikat, még ha némelyik riportalanyt több év után sikerült is csak szóra bírni. Végül azon kapta magát, hogy a kezdetben egy cikknek induló történet egy egész könyvvé dagadt, melyhez több mint 200 interjút készített például egy náci művészettörténésszel, illetve kollaboránsokkal, túlélőkkel és gyermekeikkel. *Az eltűnt múzeum (Le musée disparu)* 1995-ös megjelenéséig több mint 2500 tárgy sorsát ő maga derítette fel, s a könyv nyomán Feliciano szerint máig 60 ezer elrabolt érték került vissza az eredeti tulajdonoshoz vagy leszármazottaihoz. Megrendítő családi tragédiákba látott bele, tanúja volt perek kibontakozásának, őt magát is beperelték becsületsértés miatt. Magánnyomozó követte New Yorkban, és harminc amerikai kiadó utasította el a könyvét, mielőtt Franciaországban nagy sikerrel megjelent.

Rablás pontos lista szerint

„Ki akartam deríteni, mi történt a háború alatt, de azt is, hogy hova lett az a több ezer festmény, amelynek akkor már több mint ötven éve nyoma veszett – kezd bele egy cartagenai hotel párás patiójában Hector Feliciano élete nagy történetébe. – 1989-ben nem igazán voltak erről adatok. Senki sem próbálta meg kirakni a puzzle-t háborús emlékiratokból és könyvekből, a szövetségesek kihallgatási jegyzőkönyveiből, fotókból, művészettörténeti és múzeumi iratokból, kiállítási katalógusokból, művészeti galériák archívumaiból. Én mindezeket s a több száz interjúmat dolgoztam egybe, hogy összeálljon a kép, amely után még mindig több száz festmény számít eltűntnek."

Kutatását kizárólag a Franciaországban kifosztott gyűjteményekre korlátozta. A háború kitörésekor ugyanis Párizs volt a művészeti világ központja, s ezzel Hitler egyik fontos tervének célpontja is: hozzájutni az általa csodált korok és alkotók műtárgyaihoz, létrehozni szülővárosának közelében, Linz-ben az árja művészet múzeumát, s gazdagítani saját gyűjteményét. Az általa „elfajzott művészet"-ként osztályozott darabokat pedig eltulajdonításuk után fizetőeszközként használni az áhított művekért cserébe. Vermeer *Csillagász* című művét például hónapokon át kerestette, hogy saját gyűjteményébe megszerezze, a kubisták vagy a zsidó alkotók munkáival viszont tömegesen fizetett egy-egy jóval értéktelenebb korai német festő alkotásáért.

A titkosszolgálat, német művészettörténészek, műkereskedők és művészetet ismerők segítségével a háború kitörése előtt több mint egy évig készült a lista, mely a világ számos múzeumának, galériájának és magángyűjteményeinek megszerzendő darabjait tartalmazta, s melynek jelentős része valóban a németek tulajdonába került. A nyugati országok között Franciaország szenvedte el a legnagyobb veszteséget a náci műkincsrablás során, s nem csak a hatalmas kínálat miatt. A műkereskedők és gyűjtők többsége zsidó származású volt, s ezzel automatikusan felkerültek a „teljesítendő" listára. A legjelentősebbek között volt a Wildenstein család, tagjai elsősorban a 19. századi vagy annál korábbi művészet gyűjtői voltak. A Bernheim–Jeunes család kollekciójában főleg az impresszionisták és posztimpresszionisták kaptak helyet, Paul Rosenberg fő gyűjtőköre a '20-as, '30-as években pedig Picasso és Braque volt, majd több modern kiállítást is szervezett galériájában. A Rothschild család, Alphonse Kann és Adolphe Schloss pedig a leghíresebb gyűjtők közé tartozott.

1945-re a magángyűjtemények egyharmadát kaparintották meg a náci műkincsrablók.

„A nácik a festményekkel nemcsak értékes tárgyakat loptak el, hanem azokkal együtt a gyűjtők lelkét, kulturális sztenderdjeit is. Hitler tudatosan használta a kulturális megalázás módszerét a fizikai megsemmisítés mellett" – hangsúlyozta Hector.

A Führer a nagy rablás kivitelezésével egy másik műkedvelőt bízott meg: Hermann Göringet. Ő felügyelte az erre a célra létrehozott szervezetet, az ERR-t (Einsatzstab Reichsleiters Rosenberg), amely Hitler elsőszámú ideológusa, Alfred Rosenberg közvetlen irányítása alatt hajtotta végre az akciókat. Amikor már túl voltak a múzeumokon, a magángyűjtemények következtek, ahol sok helyen nyitott ajtókat döngettek: a zsidó családok ekkorra már vidékre vagy külföldre menekültek, s gyűjteményük nagy

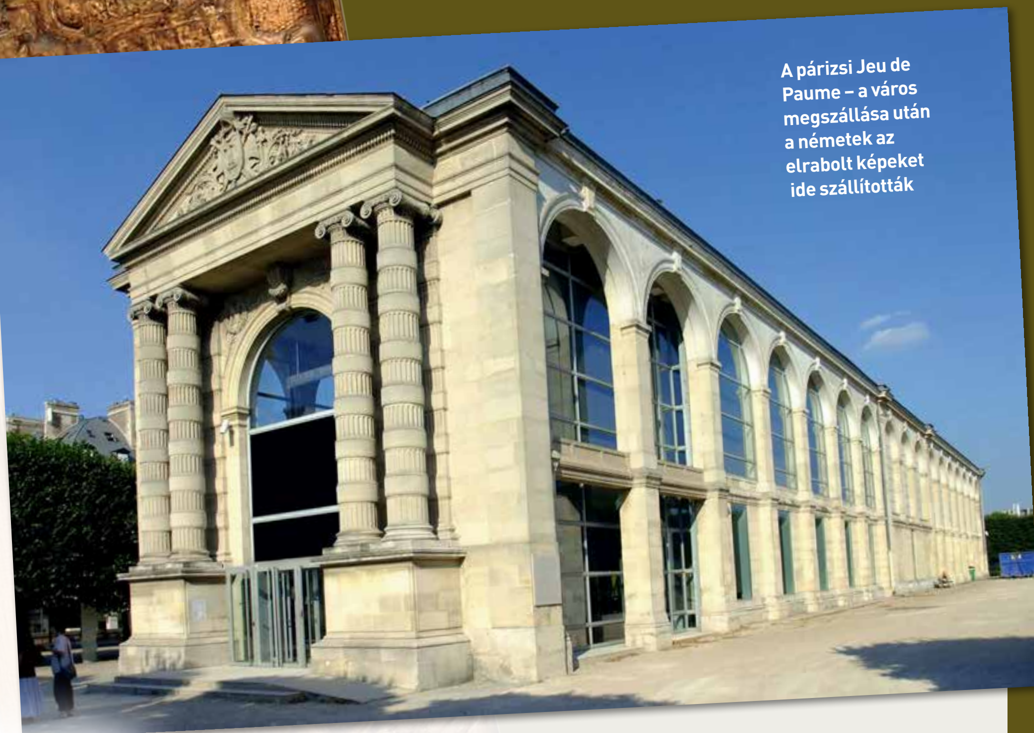

Úgy gondolták, „az elfajzott művészetek" elrettentő bemutatására megfelelő a kopott salzburgi épület (1938. szeptember) LENT: **A „zsidó jazz" önmagában is a zene elfajzása volt, hát még ha egy „néger" játszotta**

WIKIMEDIA

A párizsi Jeu de Paume – a város megszállása után a németek az elrabolt képeket ide szállították

Hitler Vermeer *Csillagász* című művét például hónapokon át kerestette, hogy saját gyűjteményébe megszerezze

részét is igyekeztek elszállítani, vagy elrejteni a nácik elől. A házakat elfoglalták (sokban még ott lakott a személyzet), a műtárgyakat saját tulajdonba vették.

A nácik német precizitással leltározták a rabolt kincseket, és ez nagyban segítette Felicianót a nyomozásban. Művészettörténészekkel, fotósokkal pontosan dokumentálták az elkobzott tárgyakat, melyek utána teherautókon a Tuileriák kertjében lévő Jeu de Paume múzeumépületébe kerültek (kezdetben a Louvre első emeletén gyűjtötték az ellopott műkincseket, de ott túlságosan szem előtt voltak). Itt készült a második leltár, de azt is pontosan dokumentálták, amikor a náci ízlésnek tetsző műtárgyak vonatokon elhagyták a múzeumot, majd Franciaországot, s a bajorországi Neuschwanstein kastélyban működő raktárban fejezték be háború alatti utazásukat.

A nevezetes Léger-kép, amelynek eredetéről évtizedekig nem lehetett tudni

CULTIRIS / INTERFOTO / WIKIMEDIA

„Az elfajzott művészet" darabjai a múzeum egyik hátsó termébe kerültek, amit az akkori művészettörténészek csak a „Mártírok szobájának" hívtak, mivel ezek a művek – főleg Picasso, Matisse, Braque, Léger, de Van Gogh, Monet, Renoir, Manet, Degas és Delacroix festményei is – arra vártak, hogy eladják, vagy elcseréljék őket egy Göringnek vagy Hitlernek tetsző alkotásra. A francia műkereskedők hamar lecsaptak a nagy lehetőségekre, így a modern festészet remekei folyamatosan bekerültek a francia és svájci műkereskedelembe, s a világ legkülönfélébb múzeumaiban és gyűjteményeiben kötöttek ki. Paul Rosenberg kollekciójának jelentős része szóródott így szét az európai piacokon, s közel 70 festményt ma sem találni a dokumentációkban.

Áttörve a bizalmatlanság falát

Feliciano több nyomon indult el, amikor ki akarta deríteni, egyáltalán mi is hiányzik. A gyűjteményekről sok fotó maradt fenn, főleg fekete-fehér, háború előtt készült dokumentumok. Az örökösök bizalmát azonban nem volt egyszerű elnyerni. Volt, aki négy 4 év után hívta fel, hogy készen áll az interjúra, s többen sem hangfelvételt, sem jegyzetelést nem tűrtek a beszélgetések során. Az egyik gyűjtő unokaöccse azok után volt hajlandó beszélni Felicianóval, hogy az újságíró egy korabeli rendőrségi nyomozati anyagból kiderítette: nagybátyját, akivel az egész család egy félreértés miatt élete végéig megszakította a kapcsolatot, a nácik kegyetlenül megkínozták, hogy hozzájussanak értékes gyűjteményéhez. Mivel megtalálták a festményeket, a család azt hitte, a nagybácsi árulta el hollétüket, ezzel „gyáván" kiadva a családi vagyont. Valójában a családfőt hiába kínozták, nem vallott, ám egy váratlan postai küldeményen, mely pont a nácik ottléte alatt érkezett, a cím elárulta a rejtekhelyet, így a németek a nagybácsit elengedték, a vagyont elvitték. A család ettől fogva már bizalommal beszélt az újságírónak.

Feliciano eljutott egy volt náci művészettörténészhez is, aki Göringnek segített a festmények értékelésekor, s aki az interjú idején Svájcban élt békésen 90 felett járva, s a valaha általa is „elfajzottnak" minősített modern művészet szakértőjeként volt ismert.

Az igazi aranybánya a náci leltári kimutatások tömege volt. Ezek azonban a francia állam bizalmasan kezelt

➤

Rosenberg (Paul Rosenberg testvére) gyűjteményét gazdagította. A náci leltárban rátalált a képre a Mártírok szobájáról készült egyik fotón, melyet az ERR emberei készítettek. Ha van fotó, bizonyára kimutatás is van róla, következtetett Feliciano, így a Washingtonban talált dokumentumok között egy 1942. március 10-i bejegyzésnél a „Rosenberg, Paris" sor alatti öt kép egyikeként megtalálta a Léger festményt. A tulajdonos tehát Rosenberg volt, aki 1947-es halála miatt már nem tudta visszakérni az ellopott műremeket. Felesége és gyermekei pedig nem tudták, mi hiányzik a szétrabolt gyűjteményből. Feliciano segítségével a Rosenberg család több képre is rátalált, a Léger festményt 2003-ban szerezték vissza, s több mint 22 millió dollárért, aukción el is kelt.

irataiként szinte hozzáférhetetlenek voltak a megszállott újságíró számára. Nagy részükről azonban az amerikaiak másolatot készítettek, így a washingtoni Országos Levéltárban sikerült hozzájutni az elképesztő precizitással kivitelezett listához.

Például ott talált rá Fernand Léger híres festményére is, a *Nő pirosban és zöldben* című remekműre. A festmény régóta a párizsi Pompidou Központ egyik falát díszítette, s milliók csodálták évtizedeken át. Németországból 1949-ben került vissza a francia államhoz, s mivel senki nem kereste, a festménynek egészen Feliciano nyomozásáig a Modern Művészetek Múzeuma volt az otthona.

A képen az újságíró egy kódot talált: „R 2 P". R, mint „Récupération" (visszaszerzés), a szám a múzeumba érkezés sorrendje, P, mint „Painting", vagyis festmény. Egész pontosan pedig azt jelenti, hogy a szóban forgó kép egy nácik által elrabolt festmény, mely a második volt, amelyik a múzeumba 1949-ben megérkezett. A kód azt is jelzi, a kép nem tulajdona sem a múzeumnak, sem a francia kormánynak. Ez a festmény Feliciano kutatása idején egyike volt annak a 2000 képnek, amelyek valamely francia múzeumban türelmesen várták, hogy tulajdonosaik visszakérjék őket. A kurátorok nem keresték a tulajdonosokat, ők pedig nem keresték a képeket. A Louvre, a Musée D'Orsay, a Modern Művészetek Múzeuma és a Rodin Múzeum volt az ideiglenesen tárolt képek fő gyűjtőhelye.

Kiállítási katalógusokból Feliciano kiderítette, hogy 1935-ig a kép Léonce

Még szerencsésebb volt a Rosenberg család egy Matisse-festménnyel. Paul Rosenberg unokája egy New York-i

Mivel senki nem kereste, a festménynek egészen Feliciano nyomozásáig a Modern Művészetek Múzeuma volt az otthona

partin Feliciano könyvét az egyik asztalon hagyta, melybe az egyik vendég belelapozva érdekes képre bukkant. Nagyszülei ugyanis éppen akkortájt ajándékozták a festményt a Seattle Art Museumnak. Feliciano nyolc évnyi kutatása s egy hétvége gyors telefonálásai, majd a képek beazonosítása után ez a festmény is visszatalált a jogos tulajdonoshoz, aki aztán 16 millió dollárért tovább is adott rajta.

Hector Feliciano sok francia örökösnek okozott boldog pillanatokat detektívregénybe illő kutatásának eredményeivel. Az egyik, elmondása szerint legemlékezetesebb pillanat az volt, amikor egy Aushwitzban meghalt asszony családja visszakaphatta Degas egy tájképét. A magántulajdonban lévő festményt a chicagói Art Museum állította ki, s a múzeum Feliciano közvetítésével megoldást talált a festmény visszaadására. Minden érintettet meghívtak az átadásra, a Degas egy kis terem falán lógva várta a családot. A helyiségbe lépve a meggyilkolt zsidó asszony gyerekei elsírták magukat. A kép szüleik hálószobájának falán függött hosszú éveken át. Visszakaptak valamit a múltjukból, aminek az értéke akkor, ott nem volt dollárban mérhető.

A képen látható idős úr, Cornelius Gurlitt majd' egész életét elrabolt műkincsek között élte le – a balra látható Matisse-képet is lakásán rejtegette

Feliciano elmondta, hogy *Az eltűnt múzeum* nyomán sokan bátorodtak fel s indultak elrabolt festményeik után vagy bíztak meg hozzáértőket – így őt is – a képek felkutatására. Legutóbb Matisse *Ülő nő* című festménye került elő regénybe illő körülmények között több száz másik társaságában. A képnek a háború után nyoma veszett, s először Feliciano könyvében jelent meg mint a Rosenberg család egyik elkobzott műkincse, s ezáltal az egyik első beazonosítható képe volt annak a több mint 1400 műkincsből álló gyűjteménynek, amelyet a német hatóságok 2013-ban lepleztek le nyilvánosan az egyik leghíresebb német műértő és műkereskedő, Hildebrand Gurlitt fiának lakásán. Gurlitt bár zsidó származású volt, hihetetlen kapcsolatrendszere miatt fontos volt a náciknak a műkincsvásárlásokban, így ő volt az egyik, aki az „elfajzott" műkincseket zsidóktól nyomott áron megvette. Fia a rá maradt örökségből élt, bevétele egész életében csak az eladott festményekből volt.

Beazonosításuk ma már sokkal egyszerűbb, mint Feliciano kutatásainak elején, több nyilvántartás, lista készült a hiányzó művekről, és sokkal több tulajdonos van tudatában elődei hiányos gyűjteményének, amelyekből még mindig több száz függ ismeretlen lakások, galériák falán, felbecsülhetetlen értékben. ■

A szerző kulturális újságíró

Lássuk a forrásokat is! Ezzel a céllal adjuk közre sorozatunkat, amely emlékezetes történelmi eseményekről, személyiségekről és jelenségekről a kortársak leírásaival igyekszik képet adni

Közgazdasaságtan Arisztotelész korában

A VILÁG VALÓSZÍNŰLEG első átfogó közgazdasági összefoglalója – mondhatjuk: tankönyve – az *Oikonomiké* Arisztotelész (i. e. 382–322) nevén maradt fenn, de nagy valószínűség szerint nem tőle, hanem egy kortársától származik. A görög *oikos* szó „lakóházat, házat, továbbá háztartást és hazát jelent". Az *oikonomia* eredetileg az *oikos* kiterjesztett értelmében a Mindenség berendezését és irányítását jelölte, a „politikai ökonómia" pedig a városállamra, a poliszra vonatkozott. Az *Oikonomiké* négyféle „ökonómiát" különböztet meg: királyit, kormányzóit, politikait és egyénit; és a Mindenség ökonómiáját a kozmológiára és teológiára osztja.

Jogtalanságot jelentenek a férfi részéről a házon kívül folytatott viszonyok

I.

1. (1343 a) A háztartás vezetése (oikonomiké) és az államügyek intézése (politika) nemcsak annyira különbözik egymástól, mint a háztartás (oikia) és az állam (polis) – ezek ugyanis a tárgyaik –, hanem abban is, hogy az államügyeket több vezető intézi, a háztartás vezetése pedig egy úr dolga. Mármost a mesterségek (technai) közül egyesek szét vannak tagolva, és nem ugyanannak a feladata előállítani valamit és fel is használni a készítményt; így van ez például a lant és a fuvola esetében. Az államvezetés feladata azonban az is, hogy az államot kezdetben létrehozza, és az is, hogy miután létrejött, helyesen éljen vele; így tehát világos, hogy a háztartásvezetésnek is az a feladata, hogy megszerezze a gazdaságot, és használja is.

2. Az állam tehát háztartások, területek és vagyontárgyak összessége, amely elegendő önmagának (autarkés) a jó élet (to eu zén) céljára. Ez nyilvánvaló: mert amikor nem képesek ezt elérni, megszűnik maga a közösség is. Továbbá, éppen ezért társulnak egymással – amiért azonban bármi dolog is létezik és létrejött, épp az annak a lényege (usia) is. Így tehát világos, hogy a háztartás vezetése eredetét tekintve korábbi, mint az államvezetés. Hiszen az a tevékenysége is. A háztartás ugyanis része az államnak.

II.

1. Meg kell tehát vizsgálnunk a háztartásvezetést, és azt, hogy mi a feladata. A háztartás része: az ember és a vagyon (ktésis). Mivel pedig minden egyes dolog természete először legkisebb részeiben vizsgálható meg, a háztartás esetében is hasonló módon járhatunk el. Vagyis – Hésiodos szerint – meg kell lennie a következőknek: Asszonyt hozz házadhoz először, s szántani ökröt. Emez ugyanis első szükséges eleme a táplálkozás biztosításának, az pedig a szabad emberek életének. Ezért szükséges az asszonnyal való együttélés szabályait helyesen meghatározni; azaz olyanná kell alakítani őt, amilyennek lennie kell.

2. A vagyonról való gondoskodás első formája az olyan, amely természet szerinti. Természet szerinti elsőként a földművelés, másodsorban azok az ágazatok, amelyek a földből nyernek jövedelmet, mint pl. a bányászat és más ilyenféle. A leginkább persze a földművelés, mert az igazságos; nem az emberektől szerez ugyanis – sem olyanoktól, akik önként adnak, mint a kereskedelem és a bérmunkás-tevékenységek, sem olyanoktól, akiktől akaratuk ellenére veszik el, mint a háborús tevékenységek –, hanem éppen a természetes dolgokból szerzi jövedelmét; mert természet szerint az anyától van táplálék mindenki számára, s ugyanígy az emberek számára is a földből.

3. Ezeken felül még nagyban hozzájárul a derekassághoz is, mert nem teszi a testet használhatatlanná, mint a kézműves mesterségek, hanem képessé teszi azokat arra, hogy a szabadban éljenek és kibírják az erőfeszítéseket, sőt vállalják a veszélyt az ellenséggel szemben; csak ezek vagyona van ugyanis a városfalakon kívül.

III.

1. Az emberekre vonatkozó törekvések között az asszonyra irányuló az első; a természettől fogva ugyanis elsősorban a nő és férfi közt van kapcsolat. Megállapítottuk más műveinkben is, hogy sok ilyenfajta kapcsolatot törekszik a természet megvalósítani, mint ahogy az élőlények mindegyike is. Lehetetlen azonban, hogy a nőstény a hím nélkül, vagy a hím a nőstény nélkül megvalósítsa ezt; ezért tehát kapcsolatuk szükségszerűen jön létre.

2. A többi élőlényben ez csak ösztönösen van meg csak annyira, amennyire természettől részesültek ebben, és csupán az utódok nemzése céljából. A szelídeknél és értelmesebbeknél ez jóval tagoltabban van meg (mert náluk láthatólag jobban megvan a kölcsönös segítség, jóindulat és együttműködés);

3. leginkább pedig az embernél, mivel a nő és a férfi nemcsak az élet kedvéért működik együtt, hanem a jó élet kedvéért is. És a gyermekek birtoklása nemcsak kötelességteljesítés a természettel szemben, hanem haszonnal is jár. Mert amit a teljes erőben lévők az erőtlenek érdekében megtesznek, viszonzásul megkapják elerőtlenedett öregségükben az akkor erejük teljében lévőktől.

4. (Egyszersmind pedig a természet ezzel a körforgással beteljesíti az örökös létezést; mivel az egyénenként nem lehetséges, de a fajon keresztül igen.) Így előre meg van szabva az istenség által mindkettőjük természete, a férfié és az asszonyé, az együttélés irányában. Természetük tudniillik azáltal különbözik egymástól, hogy nem minden esetben ugyanarra használható a képességük, hanem némely esetben az ellenkezőkre, amelyek mégis ugyanarra a célra irányulnak. Mert az istenség az egyiket erősebbnek, a másikat gyengébbnek alkotta meg, hogy ezáltal az egyik félelme miatt elővigyázatosabb, a másik bátorsága által védelemre képesebb legyen, és így az egyik intézze a házon kívüli ügyeket, a másik pedig gondoskodjék a házon belüli dolgokról. És tevékenységükre való tekintettel az istenség az egyiket az ülő életmódra tette alkalmassá, a szabadban való tartózkodásra azonban gyengévé, a másikat viszont a nyugalomra nem hajlóvá, de a mozgással járó tevékenységekre erőssé. Ami a gyermekeket illeti, a létrehozás közös, a gondoskodás (ópheleia) azonban mindkét nem számára különböző sajátos feladat. Mert ezeké a táplálás, amazoké pedig a nevelés feladata.

IV.

1. Először tehát az asszonyra vonatkozó törvények (következnek), és az, hogy semmi jogtalanságot nem szabad elkövetni vele szemben. Így ugyanis ő maga (ti. a férfi) sem szenved jogtalanságot. Ezt ajánlják a külön és a közös törvények egyaránt; s ahogy a pythagoreusok mondják, vele (ti. az asszonnyal) éppúgy nem szabad semmiféle jogtalanságot elkövetni, mint a segélykérővel és azzal, akit a házi tűzhelytől felemeltek. Jogtalanságot jelentenek a férfi részéről a házon kívül folytatott viszonyok.

2. A nemi kapcsolatokra vonatkozólag: ne legyen hiánya, és ne legyen képtelen nyugton maradni, ha távol vannak egymástól, hanem arra kell

WIKIMEDIA

szoktatni, hogy elégedett legyen, akár vele van a férfi, akár nincs. Igaza van Hésiodos mondásának is: Menjen férjhez szűzen, hogy te tanítsd a helyesre. Mert a megegyezés hiánya az erkölcsökben a legkevésbé kedvező.

3. Ami a cicomázást illeti: mint ahogy nem kell egymással érintkezni az erkölcsökkel dicsekedve, ugyanúgy a testekkel sem. Az érintkezés a cicomázkodás segítségével egyáltalán nem különbözik attól, amit a tragikus színészek kosztümjeikben folytatnak egymással.

A vagyontárgyak között a legértékesebb és legmagasabb rangú az ember

V.

1. Ami a vagyontárgyak között az első és legszükségesebb, az a legértékesebb és legmagasabb rangú. Ez pedig az ember. Ezért először is jóravaló rabszolgákat kell beszerezni. A rabszolgáknak két fajtája van: a felügyelő (epitropos) és a dolgozó (ergatés). Mivel látjuk, hogy a nevelési módszerek hogyan formálják az ifjakat, szükséges, ha valaki már megszerezte őket, nevelni és tanítani azokat, akire szabadoknak való feladatokat is bízhat.

2. A rabszolgákkal való érintkezésben nem szabad sem arcátlanságukat elnézni, sem nyomorgatni őket, és a szabadabb természetűeknek részt kell juttatni a megbecsülésből is, a dolgozóknak pedig bőséges élelmet. És mivel a borivás a szabadokat is féktelenebbé teszi, és sok népnél tartózkodnak tőle a szabadok is, mint például a karthágóiak a hadjáratokon – világos, hogy ebből semmit vagy csak ritkán adhatunk nekik.

3. Három dolog van számukra, a munka, a fenyítés és a táplálék. Ha nem kapnak büntetést, és nem kell dolgozniuk, de ennivalót kapnak, ez arcátlanokká teszi őket. Ha dolgozniuk kell, és büntetést kapnak, de ennivalót nem, ez erőszakos eljárás, ami erőtlenséget eredményez. Az a lehetőség marad hátra, hogy munkát kell adni nekik, és elegendő táplálékot is. Mert fizetetlen emberek fölött nem lehet uralkodni, a rabszolga számára pedig a táplálék a fizetés. Mint ahogy másoknál is, amikor a jobbaknak nem jut osztályrészül jobb sors, és ha nincs díja a derékségnek és a hitványságnak, rosszabbakká válnak: így történik ez a rabszolgáknál is.

Sütéshez szükséges alapanyagokat mozsárban előkészítő nő cserépfigurája

WIKIMEDIA

4. Ezért ügyelni kell arra, hogy mindent érdem szerint osszunk ki és tartsunk vissza, a táplálékot, a ruhát, a pihenőt és a büntetéseket, szóban és tettben utánozva az orvosok eljárását a gyógyszer kiutalásában, megfontolva persze, hogy a táplálék – minthogy állandóan élnek vele – nem gyógyszer.

5. A munkára a legalkalmasabbak az olyanfajták, akik nem túl hitványak, sem túl bátrak. Mindketten követnek el ugyanis hibákat. Azokban, akik túlságosan hitványak, nincs kitartás; a bátrak pedig nem tűrik el a parancsolást.

6. Kell azonban egy célt is kijelölni mindnyájuk számára: mert jogos és hasznos, ha a szabadság áll előttük díjként. Készek ugyanis keményen dolgozni, ha jutalom van kitűzve számukra, és a szolgálatuk ideje meghatározott. Zálogokat kell venni tőlük (ti. magatartásuk biztosítékául) a gyermeknemzés lehetőségével is. És ne szerezzünk be sokat ugyanabból a népből, mint ahogy a városokban is szokás. Áldozati ünnepségeket és szórakozásokat inkább a rabszolgák, mint a szabadok kedvéért kell rendezni; mert azoknál van több ok arra, amiért létesítsenek ilyeneket.

VI.

1. Négy tennivaló van, amelyet a háztartás vezetőjének birtokával kapcsolatban alkalmaznia kell. Éppúgy alkalmasnak kell lennie ugyanis arra, hogy megszerezze, mint arra, hogy meg is tartsa. Ha nem, a megszerzésnek nincs semmi haszna. Olyan lenne ez, mintha szitával vizet meregetne, vagy mint a sokat emlegetett lyukas hordó. Továbbá azt, amit az ember birtokol, rendben is kell tartani és hasznosítani, mert ezért van szükségünk ezekre.

2. Fel kell osztani a vagyon egyes részeit, és annak, ami jövedelmező, többnek kell lennie annál, ami semmit sem hoz, és a tevékenységi ágakat úgy kell szétosztani, hogy ne egyszerre kockáztassunk mindegyikben. Az őrzésre megfelelő a perzsa módszereket és a lakóniaiakat használni. A gazdálkodás attikai formája is használható: amennyiben eladják a termést, azután bevásárolják a szükségest, és nem létesítenek raktárt a kisebb gazdaságokban.

3. A perzsa módszer az, hogy minden szabályozva van, és az úr maga felügyel mindenre, úgy, ahogy Dión emlegette Dionysiost. Mert senki sem törődik egyformán a másokéval és a saját ügyeivel, úgyhogy amennyire lehetséges, személyesen kell a felügyeletet ellátni. És helytálló a perzsa és a libyai mondása is. Az egyik ugyanis, mikor megkérdezték, mi hizlalja legjobban a lovat, így felelt: „A gazda szeme". A libyai pedig arra a kérdésre, hogy mi a legjobb trágya, ezt felelte: „A gazda lábnyomai".

4. Egyik részt saját magának, a másik részt feleségének kell ellenőrizni, aszerint, hogy a háztartásban a feladatok kettőjük közt szét vannak osztva. És ennek a kis háztartásokban ritkán, a felügyelőkre bízottakban gyakrabban kell végbemennie. Mert ha valaki nem mutat jó példát, nem lehet jól utánozni más területeken sem, meg a felügyelőre bízott gazdaságban sem, mert lehetetlen, hogy a megbízottak gondosak legyenek, ha az urak hanyagok.

5. Mivel ez a helyes az erény és hasznos a gazdaság szempontjából, az uraknak korábban kell felkelniük, és később térniük nyugalomra, mint a szolgáknak; a háznak, akár a városnak, sohasem szabad őrizetlenül maradnia, és mindent, amit meg kell tenni, sem nappal, sem éjszaka nem szabad elmulasztani; és még éjszaka kell felkelni, ez ugyanis előnyös az egészség, a gazdálkodás és a filozófia szempontjából.

6. A kisbirtokokon hasznos az attikai eljárás, a termékek piacra küldése. A nagyokon a szükséges ráfordításokat be kell osztani az évre és a hónapokra, és éppígy az eszközök használatánál is a naponta és a ritkábban szükségeseket – s ezeket aztán a felügyelőknek kell átadni. Ezenfelül bizonyos időközökben felül kell vizsgálni ezeket, nehogy bizonytalanságban maradjon, mi van meg és mi hiányzik.

7. Házat úgy kell építeni, hogy tekintettel legyenek a vagyontárgyakra és a saját maguk egészségére és kényelmére. Vagyontárgyakon értem, hogy például mi a megfelelő a termés és a ruházat részére, és a termékek közül mi a szárazak és mi a folyékonyak részére, és a többi vagyontárgyak közül mi az élőlények és az élettelenek, és a szolgák és a szabadok, és a nők és a férfiak, és az idegenek és a polgárok részére. És tekintettel a kényelemre és az egészségre, olyannak kell lennie, amely nyáron ki van téve a szeleknek, télen pedig a nap felé néz. Egy ilyen háznak délre kell néznie, és ne legyen négyzet alapú (isoplatés).

8. Úgy látszik, a nagy gazdaságokban egy kapuőr is hasznos, aki egyéb munkára használhatatlan: annak a biztonsága céljából ti., amit behoznak és kivisznek. A felszerelések kényelmes használatára ajánlható a raktározás lakóniai módja, mert minden egyes dolognak a maga kijelölt helyén kell lennie; így ugyanis készen áll az elővételre, és adott esetben nem kell keresgélni. ■

Forrás: Németh György (szerk.): *Görög történelem*. Osiris, Budapest 2003.

Ez a 15. századi illusztráció Henriket, akkori walesi herceget ábrázolja, amint hűbéri fogadalmat tesz VI. Károly francia királynak. Az 1420-ban aláírt troyes-i egyezmény Henriket Károly régensének nevezi; Henrik számára a francia trónt a király lányával, Katalinnal kötött házassága biztosítja

V. HENRIK VIHAROS IFJÚKORA

Anglia egyik legnagyobb uralkodójának tartják, de kezdetben úgy tűnt, Henrik inkább a „futottak még" kategóriában indul. **Anne Curry** a százéves háború hősének fiatalkori éveit ismerteti

BRIDGEMAN

Ezernégyszáztizenöt október 25-én, pénteken egy pikárdiai mocsaras mezőn vitathatatlanná vált V. Henrik vitézi hírneve. A franciák felett Azincourt-nál aratott győzelme otthon és külföldön is megszilárdította helyzetét. Még mielőtt hazatért volna Angliába, a hálás parlament egész életére megszavazta neki az összes vámbevétel hasznát, ami tekintélyes összeg – Franciaország pedig nem mert többé szembeszállni vele a csatamezőn.

Így aztán Henrik meghódította egész Normandiát, majd Párizs felé vonult, kihasználva a burgundi és armagnaci tábor közötti ellentétet, amelyet az Azincourt-nál elszenvedett vereség még tovább mélyített. Az 1420 májusában aláírt troyes-i egyezmény VI. („Őrült") Károly mellett Henriket ismerte el régensnek, és azáltal, hogy elvette Károly lányát, Katalint, ő lett a francia trón örököse. Csak idő kérdése volt, hogy mind Anglia, mind Franciaország fölött ő uralkodjék.

> „Harcos volt, hírneves és szerencsével áldott, ki mindig diadallal tért meg"

Az 1420-ban Westminsterben tartott parlamenti ülés során a kancellár elmagyarázta, hogy az angoloknak miért kell „különösen megköszönniük az Úristen kegyelmét" a király cselekedetei és győzelmei miatt. Henrik úgymond újjáélesztette az angol korona ősi jogait Franciaországban. 1414-ben elpusztította az eretnekséget országában – ami utalás a Sir John Oldcastle és a lollardoknak gúnyolt vallási közösség elleni akcióira (ők ugyanis a bevett egyház ellen léptek fel). Valamint ifjúkorában leverte a walesi lázadókat.

Röviden, bár Henrik 1422-ben bekövetkezett korai halála keresztülhúzta terveit, életútja során látszólag sikert sikerre halmozott. Ahogy Thomas Walsingham, a *The St Albans Chronicle (Szent Albans krónikája)* című művében a halott királyhoz írt dicsőítő énekében kifejti: „Harcos volt, hírneves és szerencsével áldott, ki mindig diadallal tért meg."

De Henrik mindig ilyen „tökéletes" lett volna? Tavaly ünnepelhettük trónra lépésének 600. évfordulóját, és ez alkalmas pillanatnak látszott, hogy közelebbről is megvizsgáljuk a megkoronázását megelőző életéveit.

Jó okunk van feltételezni, hogy Henrik herceg meglehetősen távol állt Henriktől, a királytól.

Tom Misin játssza Hal herceget, az öreg királyt pedig David Yelland Shakespeare *IV. Henrik* című drámájának I. részében. A darab középkori „aranyifjúként” mutatja be Henriket

REX FEATURES/AKG IMAGES

Az új dinasztia törékeny helyzete miatt Henrik herceg az államhatalom egyik kulcsfigurájának számított

Shakespeare a *IV. Henrik* I. és II. részében amolyan középkori „aranyifjúként” ábrázolta. Ezekben a színdarabokban a herceg rossz társaságba keveredik, és bár gazdag, az „alantas” rétegek és a piti bűnözők társaságát keresi; és csak apja halálos ágyánál, saját királlyá koronázásakor javul meg – ám onnantól olyan rendkívül példamutató életet él, amilyen kevéssé volt elmondható róla herceg korában. Mindez vajon tény, vagy csupán Shakespeare fantáziájának terméke?

A fiatal Henrik szabados magaviseletéről „publikált” első megjegyzések az 1430-as évek végén készült latin nyelvű életrajzokból kerültek elő. A névtelen szerző által írt *Vita et Gesta Henrici Quinti (V. Henrik élete és cselekedetei)* (ezt gyakran *Pszeudo-Elmham*nak is nevezik) így jellemzi a fiatal Henriket: „lelkes követője volt a bujaságnak… az erkölcs határait túllépte, odaadó híve lett Vénusznak, miképpen Marsnak is, ifjan az istennő fáklyái lobogtak benne, amit aztán a harci kiválóságok közepette pihent ki, ahogy ez abban a szélsőséges korban általános volt”. A munka komoly terjedelmet szentel az apja előtt – helytelen magaviselete miatt az utolsó pillanatban – tanúsított bűnbánatnak.

Egyszerűen jó sztoriként is kezelhetnénk – ha nem foglalkozna hosszan vele egy olyan munka, amely Henrik egyik udvaroncának és lovagjának információira támaszkodik: Lord Walter Hungerfordról van szó.

Egy másik műben, a Tito Livio Frulovisi által írt *Vita Henrici Quinti*ben *(V. Henrik élete)*, amelyről ma úgy hiszik, hogy a *Vita et Gesta* ihlette, a Henrik kicsapongó ifjúságáról szóló történet és a későbbi gyökeres változás már rövidebb, de azért megtalálható benne. Ha tekintetbe vesszük, hogy ez a mű Henrik utolsó életben maradt fivéréhez, Humphreyhoz, Gloucester hercegéhez köthető, és a tényt, hogy mindkét munka jelentős szerepet töltött be V. Henrik felmagasztalásában, feltételezhető, hogy az ifjúságáról szóló rész alapvetően igaz – ugyanúgy, mint hatalomra kerülése után a jól követhető jellembeli változás ténye is.

Henrik herceg életében sok a váratlan fordulat. Egyrészt nem arra szüle-

Kronológia | Önfejű ifjúból győzedelmes hős

1386. szeptember 16.
Henrik megszületik az abban az időben a Lancaster hercegség területéhez tartozó Monmouth várában

1399. október 15.
Henrik walesi herceg lesz, miután az apja megszerzi a trónt II. Richárdtól

Ez az illusztráció II. Richárdot ábrázolja egy 1395–1396 körül készült kézirat lapjain

1403 márciusa
Henriket névlegesen a király képviselőjének nevezik ki Walesben, és részt vesz egy Sycharthban és Glyndyfrdwyben (Glyndourdy), Owain Glyndŵr birtokai ellen indított, kudarcba fulladt támadásban

Owain Glyndŵr nagypecsétje, amelyet a VI. Károly francia királlyal kötött egyezményhez mellékeltek 1404-ben

tett, hogy király lesz. 1399 szeptemberéig, a tizenharmadik születésnapja után nem sokkal még csupán a II. Richárd királlyal uralkodó Plantagenet-ház oldalága, a Lancasterek legidősebb fiának legidősebb fia volt. Úgy volt, hogy idővel ő örökli majd Lancaster hercegségét, amelyet nagyapjának, John of Gauntnak (Genti János), III. Eduárd harmadik fiának hoztak létre (aki 1399-ben halt meg). Szintén rá várt Derby grófsága, amelyet a születési helye alapján Henry Bolingbroke-nak

Ez a 15. század végéről származó kép az Azincourt-nál ejtett foglyokat ábrázolja. Henrik korábbi katonai vállalkozásai nem jártak ekkora sikerrel

ALAMY/BRIDGEMAN

nevezett apja (meghalt 1413-ban) birtokolt, és mindazok a címek, melyeket anyja, Mária, Humphrey de Bohun, Northampton, Essex és Hereford grófjának lánya (meghalt 1394-ben) hozott társörökösként a családba.

Így az ifjú lord Henrik – vagy „lord Henrik, Derby grófjának fia", ahogy az apjának és nagyapjának készített pénzügyi elszámolások nevezték – a főrendi *(peer)* cím várományosa volt, de abban az időben úgy tűnt, hogy sok évig kell még várnia az örökségére.

Amikor hozzájutott, az élete gyökeresen megváltozott – először 1398 októberében, amikor apját II. Richárd száműzte; aztán Bolingbroke visszatért Angliába és IV. Henrik néven elfoglalta a trónt. 1399. október 15-én, két nappal apja megkoronázása után Henriket Wales hercegévé, Cornwall hercegévé és Chester grófjává nevezték ki, és elismerték trónörökösnek. Később, októberben Aquitania, majd november 10-én Lancaster hercege lett. Az új dinasztia törékeny helyzete miatt Henrik herceg az államhatalom egyik kulcsfigurája volt, és pozíciójából fakadóan a politikai problémákban is osztozott – valójában még a trónra jutása előtt megtapasztalta őket. II. Richárd 1399-ben Írországba vitette az ifjú Henriket, vélhetőleg azért, hogy sakkban tartsa apját. Nem járt sikerrel: a király távollétében Bolingbroke megtámadta Angliát.

Harcra nevelve

Henrik ekkor tizenkét éves volt csupán. A nemes ifjak ebben az életkorban kezdték gyűjtögetni katonai tapasztalataikat, bár nem várták el tőlük, hogy tevőlegesen részt vegyenek a harcban. Így aztán 1400 nyarán kijelöltek Henrik számára egy csapatot a hatalmas, több mint 13 ezer főt számláló seregből, amelyet az apja Skóciába vitt.

Amikor a hadsereg visszatért Angliába, kitört a walesi lázadás. Adam Chapman történész szerint Owain Glyndŵr szándékosan 1400. szeptember 16-án – vagyis Henriknek, a cím hivatalos birtokosának tizennegyedik születésnapján – kiáltotta ki magát Wales hercegévé. Hat hónappal később az ifjú Henrik már élete első várostromának kellős közepén találta magát az észak-walesi Conwyban.

Az sem meglepő, hogy a tizenéves herceget az apja által kijelölt tanácsadók okították. Bár a fiatal Henrik egy sor névleges címet viselt, mindig mások irányították, többek között Henry Hotspur, Northumberland grófjának fia, és utóbbi nagybátyja, Thomas Percy, Worcester grófja, akit 1401 végén Henrik nevelőjévé is kineveztek.

Mégis ők voltak azok, akik 1403-ban fellázadtak IV. Henrik és fia ellen. Így a shrewsburyi csata július 21-én, ➤

1403. július 21.
Henrik megsebesül az arcán a Shrewsbury melletti csatában

1406 januárja
Az addigi legnagyobb, 5 ezer emberből álló sereg vezetésével bízzák meg Walesben

1407. szeptember 2.
Henrik megállapodást köt Aberystwyth átadásáról, de Owain Glyndŵr ügyes húzása miatt még egy évig nem veheti birtokba a várat

1410 májusától 1411 novemberéig
A herceg átveszi az irányítást apja, IV. Henrik királyi tanácsában

amikor egykori mentoraival állt szemközt, kínos élmény lehetett a hercegnek – nem utolsósorban azért, mert egy nyílvessző megsebezte, amely áthatolt a bal orcáján. A felcser, John Bradmore eltávolította a nyílhegyet, de Henriknek a seb miatt csaknem egy évig kerülnie kellett a harcmezőt (lásd a túloldalon található kis írást).

Apja még akkor is vonakodott átengedni neki a walesi háborúk feletti teljes irányítást, amikor Henrik tízes éveinek utolsó szakaszába lépett. Az ifjú herceg nem tett meg mindent a siker érdekében, nem bizonyult hatékonynak, ráadásul állandóan panaszkodott, hogy túl kevés anyagi forrással rendelkezik. Ezzel együtt dicsérték a herceg jó szívét és bátorságát. Egy parlamenti szónok 1406 márciusában azt szorgalmazta, hogy állandó rezidenciát kellene fenntartania Walesben a háborúk miatt, s ez jelezné, hogy nem hanyagolja el a kötelességeit.

Henrik herceg összetett jellem volt, befolyásos ellenségeket szerzett és kétes figurákkal barátkozott

A herceg hadvezérként is követett el hibát. 1407-ben a walesi Aberystwyth város ostroma alkalmával Henrik teátrális tárgyalásokat folytatott a békés megadásról, visszavonva csapatait; Glyndŵr ez idő alatt egyszerűen elfoglalta a várat. Aberystwyth 1408 szeptemberéig a lázadók kezén maradt, de 1409-ben visszafoglalták, mint ahogy Harlech várát is – de nem személyesen a herceg, hanem a követei.

Henrik 1420. június 2-án feleségül veszi Valois Katalint, VI. Károly francia király lányát. Ez a kép 1487-ben készült a *Chroniques de France ou de Saint Denis* számára

BRIDGEMAN/AKG-IMAGES/ALAMY

Beteges és szexmániás

Rees Davies walesi történész szerint a herceg nem sokat időzött Walesben. A háborúk krónikásai alig említették. Úgy tűnt, szívesebben maradt a biztonságot nyújtó, angol határ menti városokban, és egyre több időt töltött Londonban és környékén.

1409-ben kinevezték a doveri vár (Dover Castle) várkapitányává és a kelet-angliai kikötővárosokat magában foglaló Cinque Ports szövetség kormányzójává, de a mai napig nem találtak bizonyítékot arra, hogy elment volna Doverbe vagy Calais-ba, amelynek kapitányi rangját 1410-ben bízták rá. 1412-ben mégis nyomozást indítottak a herceg ellen, mert elsikkasztotta a helyőrség pénzét.

A források szerint a kortársak úgy vélték, hogy IV. Henrik nem nagyon hagyta a saját lábára állni a fiát, de amikor az felnőtt, az apja már nem tudta visszafogni. Az a hír járta, hogy Henrik herceg huszonegy éves korában kezdte el kiépíteni saját táborát. 1407 Szent Mihály napját követően ötvenegy új évjáradékot *(grants of annuity)* folyósítottak neki, ami komoly jövedelmet biztosíthatott, ugyanis az előző hat év átlaga tíznél is kevesebb volt évente.

Henrik környezetében sokan jelentéktelennek számítottak, ami megerősíti, hogy nem megfelelő emberekkel

1413. március 21.
Apja halálát követően a herceg V. Henrik néven trónra lép

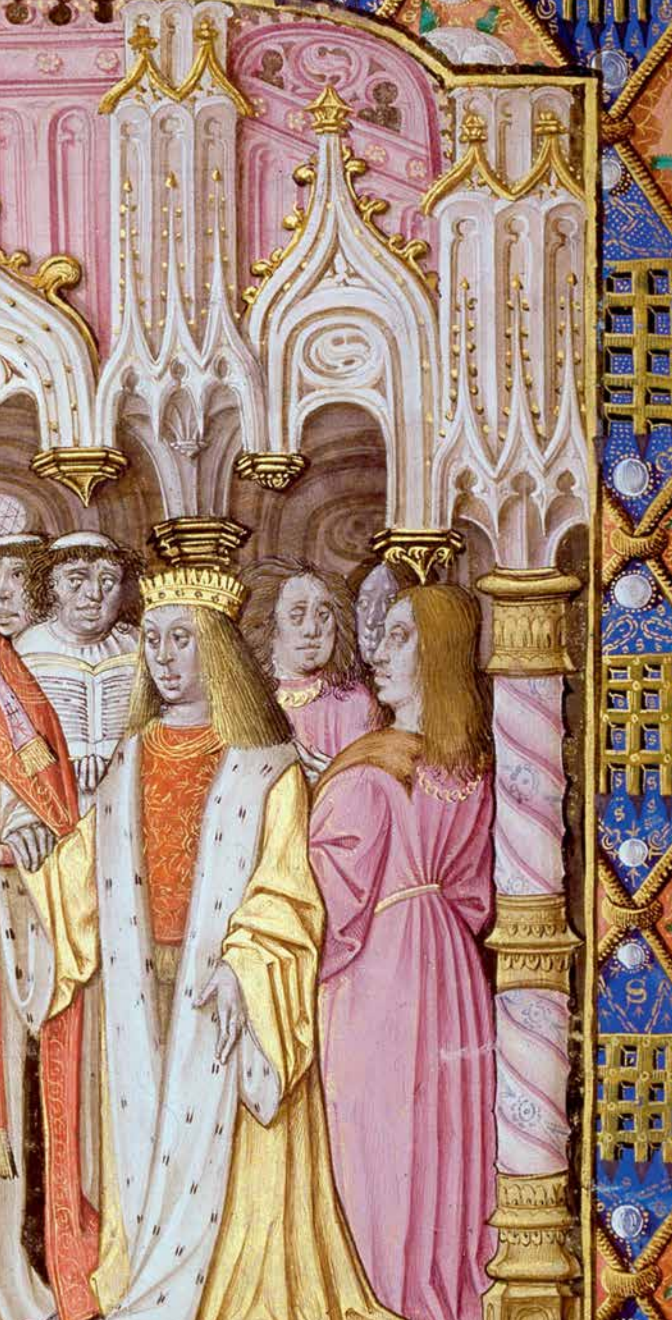
IV. Henrik portréja a 17. századból származik. Egyetlen kortárs ábrázolás sem maradt fenn róla

1420. május 21.
A troyes-i egyezmény Henriket régensnek és a francia trón örökösének ismeri el

1422. augusztus 31.
Henrik meghal a Párizstól keletre fekvő vincennes-i várban

V. Henrik fából faragott képmása díszíti sírját a londoni westminsteri apátságban

Egy nyílvessző kiszabadul

Hogyan gyógyította meg a felcser Henriket?

1403-ban a Shrewsbury mellett vívott csata során egy nyílvessző átütötte Henrik arcát, és megakadt a csontban. A nyílhegyet Kenilworth várában távolította el John Bradmore felcser, akinek a műtétről készített feljegyzése szerencsésen fennmaradt.

Bradmore először szárított bodzabéllel töltött vászonpárnát tett a sebre, majd újabb kötéseket használt – ezeket rózsamézben áztatta, hogy késleltesse a seb összeforrását –, míg a nyílás elég széles és mély lett, hogy hozzáférhessen a nyílhegyhez.

Azután egy görbe végű, sima oldalú fémfogót készített, amelyet bedugott a herceg arcán ütött sebbe.

Egy csavart elfordítva kinyitotta a fogót, így az beakadt a nyílhegy alján található gyűrű lyukas részébe, amellyel a hegyet a favesszőhöz erősítették. A szerszámot ide-oda mozgatva meg tudta lazítani a nyílhegyet, és a műtétnél jelen lévők örömére sikeresen eltávolította a csontból.

Bradmore kitisztította a sebet, fehérbort használt fertőtlenítőszernek, és forró vízben áztatott fehér kenyérmorzsákból, árpalisztből, mézből és fenyőgyantából készült kenőccsel átitatott vászonkötést tett a sebre. Amikor a seb összeforrt, Bradmore csökkentette a kötések számát; ez a művelet húsz napig tartott.

Bradmore más kenőcsöket is alkalmazott, hogy „újranövessze" a herceg bőrét. Ráadásul minden reggel és este kenőcsöt és forró flastromot tett Henrik nyakára, hogy megelőzze a tetanuszfertőzés okozta görcsöket.

vette körül magát. Úgy tűnik, hogy személyes kegyeltjeit léptette elő, például Thomast, Arundel grófját és Richard Courtenayt, akit hatalomra jutása után Norwich püspökévé tett.

Az 1415 után Courtenay által írott feljegyzésekből kiderül, hogy Henrik túlsúlyos volt, betegeskedett, és úgy vélte, Angliában nincsenek rendes orvosok.

A háztartási kiadások között is fellelhető Henrik herceg betegeskedésének bizonyítéka: az orvosságok listájában. Ezek a feljegyzések azt is sugallják, elképzelhető, hogy tovább nyújtózott, mint ameddig a takarója ért – igaz, jórészt a kíséretéhez tartozóknak fizetett hatalmas összegek miatt. 1412-ben Thomas Walsingham azt írja a „sleppjéről": „nagyobb, mint amekkorát valaha láttunk". Az is érdekes, hogy 1415-ben Courtenay megfigyelte, hogy Henrik trónra lépése óta nem került szexuális kapcsolatba nővel. Ebből azt a hallgatólagos következtetést lehet levonni, ahogy a *Vita et Gesta* is sugallja, hogy a trónra lépése előtt különösen sűrűn váltogatta partnereit.

Egy herceg és a trón örököse rendszerint helyet kap a királyi tanácsban. Christopher Allmand középkortörténész azt írja, hogy 1406 végétől, amikor Henrik herceg betöltötte huszadik életévét, a tanács üléseinek jó részén részt vett, és egyre erőteljesebben képviselte befolyásos barátai és rokonai – köztük apai féltestvére, Henry Beaufort – érdekeit, és szembeszállt a kancellári posztot betöltő Thomas Arundellel, Canterbury érsekével. Henrik növekvő befolyása hozzájárulhatott Arundel döntéséhez, hogy 1409 decemberében lemond a kancellárságról.

Úgy tűnik, 1411 novemberében, a herceg befolyása a tanácsban hirtelen véget ért. Henrik minden kétséget kizáróan szembekerült apjával és a fivérével, Thomasszal: külpolitikai kérdésekben alapvetően eltért a felfogásuk, és a Burgundiával való diplomáciai kapcsolatokról szóló egyik tanulmány szerint a herceg olyan ajánlatokat tett, amelyekre egyszerűen nem kapott felhatalmazást. Az is felháborította, hogy nem őt nevezték ki, hogy 1412 nyarán hadjáratot vezessen Aquitaniába.

Henrik bátor volt, de nem makulátlan, és mindig a saját vágyai irányították

A helyzet komolysága a Henrik herceg által írt, 1412. június 17-én, Coventryben kelt levélben is tükröződik. Ezt láthatóan szélesebb közönségnek szánták. Azzal kezdődik, hogy rosszakarói azzal vádolják Henriket: összeesküvést sző, lázad az apja ellen, és el akarja foglalni a trónt.

Apa és fia ugyan kibékült, de a krónikás, Thomas Walsingham szerint IV. Henrik nem volt hajlandó azonnal megbüntetni a pletykák terjesztőit; ehelyett elrendelte, hogy várjanak ezzel a következő parlamentig, amikor is a főrendek megvizsgálják majd az ügyet. Ez csak azt jelenthette, hogy a herceg ócsárlói nemesek voltak. A latin nyelvű életrajzok mindig kihangsúlyozzák, hogy Henrik apja halálos ágyánál jó útra tért, és mély bűnbánat töltötte el addigi életvitele miatt – ez vajon azt sugallja, hogy bár hevesen tiltakozott a vádak ellen, tényleg bűntudatot érzett?

Henrik hercegként összetett jellem volt: nem mindig élt az elvárásoknak megfelelően, befolyásos ellenségeket szerzett és nem megfelelő barátokat választott. Bátor volt, de nem makulátlan, és mindig a saját vágyai irányították. Hat évszázaddal trónra kerülése után érdemes úgy emlékezni rá, hogy rögös utat tett meg, amíg a százéves háború egyik nevezetes hőse lett belőle. H

Anne Curry a Southamptoni Egyetem bölcsészprofesszora. Az *Agincourt: A New History* (Tempus, 2006) című könyv szerzője

Fordította Rindó Klára

A shakespeare-i hős

Az *V. Henrik* királydráma fényes karriert járt be a 16. század vége óta, és ma is kitüntetett helyet foglal el a brit nemzettudat poétikus-historikus forrásai között. Fordításai és adaptációi nemzedékek sora számára jelentettek viszonyítási alapot

NÉMI SZOMORÚSÁGGAL írta Kéry László az 1960-as évek legelején megjelent nevezetes hétkötetes *Shakespeare összes műveiben*, hogy az *V. Henrik* egyike annak a kisszámú Shakespeare-műnek, amelyet magyar színpadon sohasem adtak elő. Azóta persze néhányszor nálunk is színre vitték – legutóbb a Debreceni Csokonai Színház mutatta be. Nem tudni, mi volt a késlekedés oka; magyar fordítás – mégpedig kitűnő – már 1870-től rendelkezésre állt: Lévay József magyarította a Kisfaludy Társaság felkérésére, majd Németh László először 1955-ben megjelent fordítását azóta számos kiadásban olvashatjuk.

Szerzőnk forrása ezúttal is egy krónika, no meg egy névtelen színpadi szerző 1598-ban bemutatott drámája volt – Shakespeare nem is késlekedett, íziben megírta a maga verzióját, amelyet először a Curtain Theatre-ben, majd a Globe-ban játszottak, 1600-ban pedig már nyomtatásban is megjelent. Angliában – V. Henrik nimbusza folytán – mindig is sikerdarab volt: feljegyezték, hogy 1859-ben Charles John Kean, a minden idők legnagyobb színészének tartott, legendás Edmund Kean fia 89 alkalommal játszotta el a címszerepet.

Mi sem jellemzi jobban a királydráma helyét a brit nemzeti emlékezetben, mint az, hogy 2008-ban a felújított Globe színházat ezzel az előadással, a prológus híres kórusával nyitották meg (az előadást felvételről tavaly ősszel a budapesti Uránia Filmszínházban is lehetett látni):

Múzsát, tüzest, aki a képzelet
Legfényesebb egébe száll ma föl;
Országot színpadul, hercegeket rá,
S nézni, királyokat, az áradó színt.

Kultikus hős és kultikus dráma lett V. Henrik és a shakespeare-i mű. A harmadik felvonás híres királyi szózata, amellyel Henrik a jócskán számbeli kisebbségben levő angolokat a csata reggelén harcra buzdította a túlerő ellen, a századok folyamán többször lángra gyújtotta a hadba induló briteket:

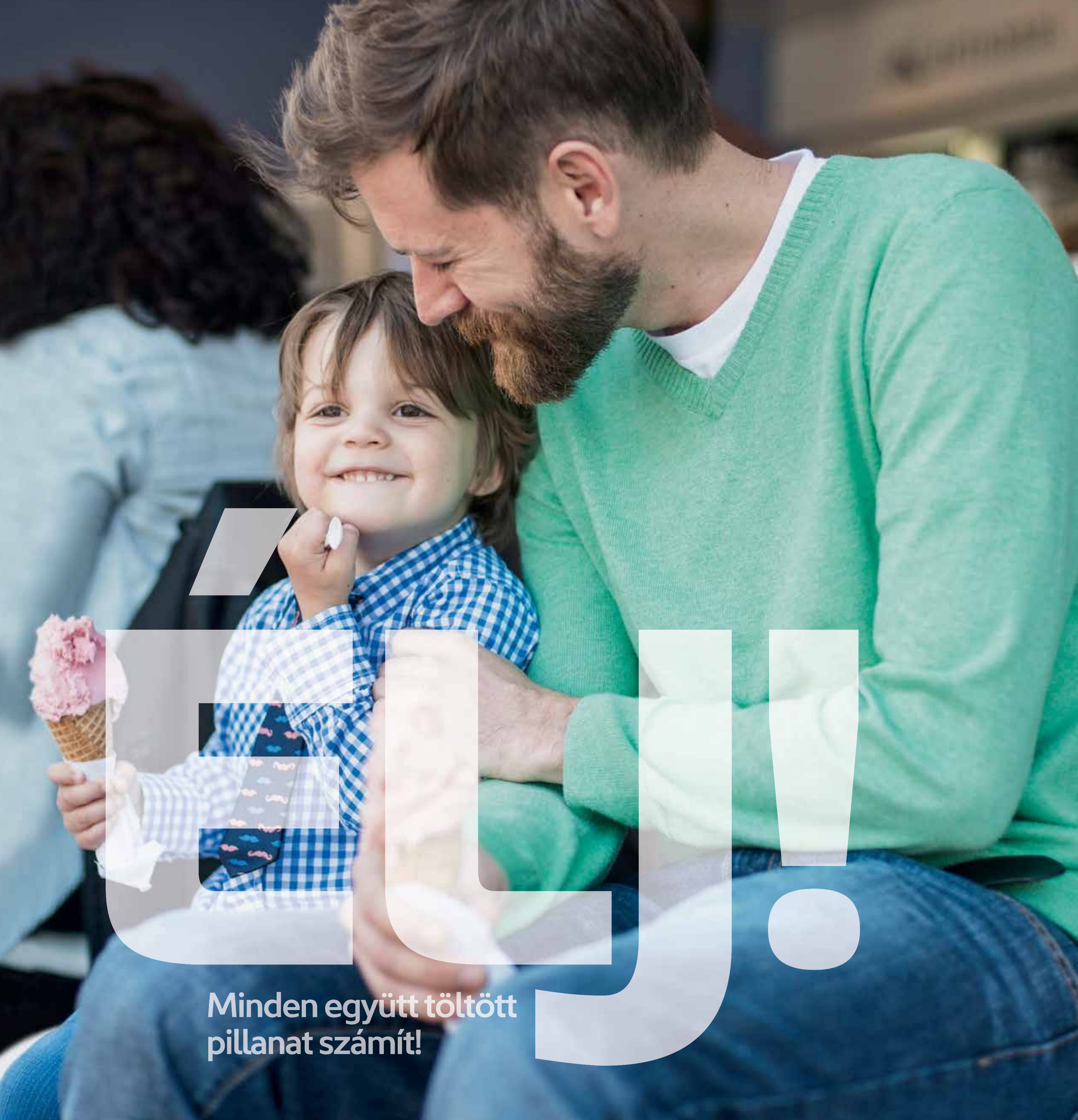
A résre újra, még egyszer, barátim,
Vagy halottaink zárják a falat.
Békeidőben semmi úgy nem illik
A férfihoz, mint csend, s szerény alázat.
Da ha a harc orkánja fú fülünkbe,
Tigrist utánozz cselekvésiben,
Feszítsd inadat, szítsd a vért föl; álcázd
Bősz dühvel a szelíd természetet
…
Fogjad lélegzeted, s hajtsd magasukba
Erőidet! Föl, föl, angol nemesség!

(Németh László fordítása)

A király, „aki túl nagy volt ahhoz, hogy sokáig éljen", a mozivásznon is szép kort élt meg. A drámát 1944-ben Laurence Olivier főszereplésével vitték filmre, míg a közelmúlt mozilátogatói Kenneth Branagh feldolgozását ismerhetik. Az ő interpretálásában ismerhették meg a fiatal uralkodót, aki trónörökösként a korhely Falstaff oldalán végbevitt kicsapongásaival szerzett magának kétes hírnevet. A kalandfilmben a csodával határos módon legyőzi a túlerőben lévő franciákat, majd elnyeri Katalin hercegnő kezét, s végül a korona is méltó helyre kerül. ■

Mi más mutatná jobban a mű jelentőségét, mint hogy 2008-ban az újjávarázsolt Globe színházat (fent) Jamie Parker főszereplésével az *V. Henrik*kel nyitották meg

Élj!
Minden együtt töltött pillanat számít!

A fotó nemcsak plasztikussá és érzékletessé teszi a történelmet, hanem teljesebbé is: közelebb visz a megismeréshez. Sorozatunk a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárának gyűjteményéből mutat be történelmünk egy-egy fontos eseményét vagy jellegzetes időszakát felvillantó felvételeket

Fényképező arisztokraták

A VILÁG 1839 JANUÁRJÁBAN szerzett tudomást egy újfajta technikai eljárásról, amely alkalmas volt arra, hogy megörökítse a látott képet – valamely várost, tájat vagy emberi arcot. Ennek a képalkotó eljárásnak a magyar elnevezése, a fényírás, a technika lényegét ragadta meg: fény segítségével, a fény által előidézett kémiai folyamattal lerajzolni a látottakat. A fényírás, vagy ahogy mi ismerjük, a fényképezés, a kezdeti években rendkívül bonyolult művelet volt, sok felszerelést és elsősorban sok kémiai ismeretet kívánt meg. A fényképezés folyamatát a korai esztendőkben főként olyanok sajátították el, akik már korábban is birtokában voltak a kémiai tudományoknak, vagy olyanok, akik addig ecsettel és kézügyességgel gyakorolták a képi másolást, és érdekelte őket, milyen eredményt érhetnek el, ha azt nem a kezük ügyességével, hanem technikai eszközök és a fény felhasználásával teszik.

A fényképezéssel nemcsak azok foglalkoztak, akiknek ez kenyérkereső tevékenységévé vált, hanem több olyan ember is, akiket lenyűgözött ez a nagyszerű új találmány. A kedvtelésből fotografálók sorában az elsők között megtaláljuk az arisztokrácia számos tagját, így például az erdélyi Kornis Zsigmond grófot és Mikó Imre grófot. Ők a fényképezés feltalálása utáni években, a bonyolult dagerrotípia eljárását kívánták megismerni és gyakorolni.

A 19. század végére a fényképezés rendkívül nagy fejlődésen ment keresztül. A képkészítés folyamata és a szükséges eszközök használata jelentősen egyszerűsödött – például már nem kellett a helyszínen, közvetlenül az exponálás előtt érzékenyíteni a negatívokat, így a fényképezőnek nem kellett állandóan egy laboratóriumot – szekéren, sátorban, csónakban – maga mögött tudnia a felvétel elkészítéséhez. A fényképezés ezzel még szélesebb körben vált kedvelt foglalatossággá. Az arisztokrácia soraiból is számosan művelték, és fényképeztek utazásaik vagy vadászataik során. Ki kell itt emelnünk gróf Esterházy Mihály (1853–1906) és gróf Zichy Jenő (1837–1906) nevét. Esterházyt a fotótörténet a művészi fényképezés nagy alakjaként tartja számon. A 19. század utolsó és a 20. század első éveiben több kiállításon is szerepelt úgynevezett nemes eljárással készített felvételeivel. (A nemes eljárás során a fényképész az elkészült pozitív képet kézi munkával nyomóformává alakítja át, és arról néhány tucat levonatot készít.) Cseklészi kastélya parkjában jól felszerelt pavilon állt, ahol a fényképezés labormunkáit végezte, feltehetően saját kezűleg.

Esterházy Mihály nemzetközileg is legismertebb képe a *Gróf Kinsky Nusi ugrása* című. E kép alapján nevezik egyesek Esterházyt sportfényképésznek. Lehet, hogy a kép sportfelvételnek készült, meg is jelent már az 1886-os *Képes Sport Naptár*ban, de valószínűbb, hogy Esterházyt is a mozgás megörökítésének lehetősége izgatta, ami akkoriban, mikor ez a felvétel született (1885), a fotografálók egyik aktuális problémája volt. E képen kívül ismerjük még egy fényképalbumát, melyet az 1880–1881-es afrikai vadászútja során készített felvételekből állított össze. Az album egy szép példányát az Osztrák Nemzeti Könyvtárban levő Képtárban (Bildarchiv) őrzik.

Zichy Jenőt inkább a dokumentarista fényképezők sorába állíthatjuk, közép-ázsiai, kaukázusi és oroszországi utazásai során nemegyszer fényképezőgépe kamerájával is megörökítette a látottakat. Három ízben vezetett expedíciót – 1895-ben, 1896-ban és 1897–1898-ban – a magyar őstörténet emlékeinek felkutatására a Kaukázusba és Közép-Ázsiába, majd Oroszországba; harmadik útján Tbilisziből indulva, Szibérián és a Bajkálon túli vidéken át, Mongóliát és Észak-Kínát érintve egészen Pekingig jutott el. Minden egyes útjáról részletesen beszámolt több kötetben közzétett írásaiban: *Kaukázusi és közép-ázsiai utazásai* (I–II. Budapest, 1897); *Oroszországi és kelet-ázsiai expeditiójának beszámolója* (1897–1898) (Budapest, 1899); *Harmadik ázsiai utazása* (I–V. Budapest–Leipzig, 1900–1905). A leírtakat rajzokkal és az expedíció fényképeivel tette még szemléletesebbé az olvasók számára. Az utazások tudományos jelentőségének elismeréseként 1898-ban a Magyar Földrajzi Társaság, 1899-ben pedig a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjává választotta.

1897-ben és 1899-ben az expedíciókon készített és gyűjtött fényké-

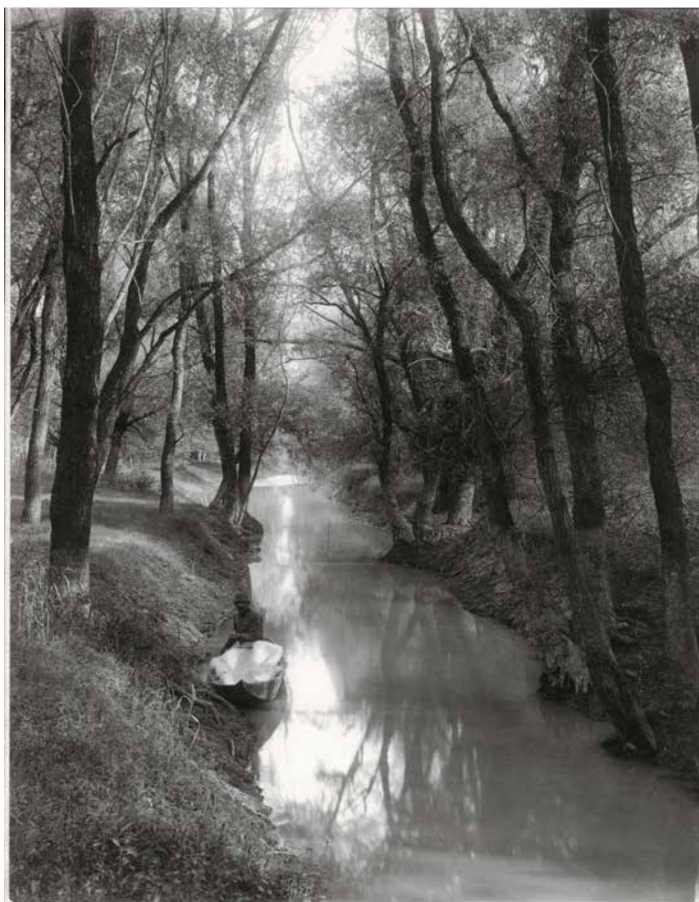
MAGYAR NEMZETI MÚZEUM

peinek jó részét a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának (a Néprajzi Múzeum elődjének) ajándékozta, mert tisztában volt azok kultúrtörténeti jelentőségével. Az expedíciók képanyaga napjainkban több múzeumban is megtalálható, közülük e vonatkozásban valószínűleg leggazdagabb a Néprajzi Múzeum Fotótára, ahol több mint 300 felvételt őriznek. Több tucat kép található a szekszárdi Wosinszky Mór Múzeumban is. A képek sokszínű, hiteles beszámolót adnak az expedíciók által bejárt vidékekről, bemutatják az érintett településeket, természeti tájakat és a különféle etnikumokhoz tartozó ott élő embereket. A képek egy részét az utazók a helyszínen vásárolták hivatásos fényképészektől.

Szádeczky-Kardoss Lajos az 1895-ös kaukázusi és közép-ázsiai expedíció során írt útinaplójában számos esetben tesz említést arról, hogy az expedíció tagjai maguk is lelkesen, sokat, sok mindent fényképeztek. Beszámolóiban többnyire többes szám első személyben szól a fényképezésről, szerencsére azonban néhány helyen meg is nevezi a fényképezőt. Így kiderül, hogy leggyakrabban Wosinszky Mór fényképezett, olykor maga Szádeczky-Kardoss, és néha az

A tátralomnici református templom és környéke, 1909
A TÚLOLDALON: **Kőriserdő, az egyik vendégszoba, 1896**
LENT: **Samufok, 1908**

expedíciót vezető Zichy Jenő gróf kezelte a kamerát, választotta ki a témát, és rendezte el a képre kerülő szereplőket. Például egy június 11-i bejegyzés szerint: „A gróf vak parasztot vezetett fel a kezénél fogva a fedélzetre, hogy lefotografálja."

A harmadik utazás során Zichy gróf már nem fényképezett, hanem egy bizonyos Sorlini hajóskapitány volt a képek többségének készítője, a képek egy részét pedig – a szintén az expedícióval tartó – Jankó János néprajztudós készítette.

A Habsburg család tagjai között is nem egy akadt, aki szívesen állt a fényképező kamera mögé, így Auguszta főhercegnő, Ferenc József unokája is. Wittelsbach Auguszta (1875–1964), aki született bajor királyi hercegnő volt, 1893-ban feleségül ment József Ágost Habsburg főherceghez (1872–1962), József nádor unokájához. Férjével együtt szenvedélyes amatőr fényképezők voltak. Utazásaik során is rendszeresen fényképeztek. Egy-egy útról több száz negatívval tértek meg. Negatívjaikat Pejtsik Károlynál dolgoztatták ki Budapesten, mint ahogy ezt a korabeli sajtóhírekből tudjuk. Fényképeiket nem egy alkalommal kiállításokon is bemutatták. Auguszta hat felvételét például kiállították a Magyar Amatőrfényképészek Országos Szövetsége (MAOSZ) által a Műcsarnokban megrendezett, 1908-as Országos Művészi és Tudományos Fényképkiállításon, ahol munkáit aranyéremmel díjazták. Ugyanakkor József Ágost főherceg keleti utazásai során készített 74 képét, a híradások szerint pigment nyomatokat (a nemes eljárások egyik fajtájával készített képek), mutattak be a főhercegi teremben, s ezek szintén aranyérmet nyertek.

A MAOSZ 1910-es nemzetközi kiállításának férjével együtt Auguszta volt a védnöke, s egyben egyik kiállítója is. A főhercegasszony négy képpel szerepelt a kiállításon, József Ágostnak tíz, dél-olaszországi útjain készült képét mutatták be.

1936 decemberében József főherceg így foglalta össze a fényképezéssel kapcsolatban több évtized alatt kiérlelt gondolatait a *Foto* című lapnak: „Régi amatőrfényképező vagyok és a fotografálást szeretem. Többnek tartom, mint egyszerű időtöltésnek vagy szórakoztató sportnak, amelynek segélyével látható formát adhatunk emlékeinknek. Az amatőrfényképező sok

Kép a mezőkövesdi matyó lakodalomból, 1911
A TÚLOLDALON:
Halászkunyhó, 1908

minden olyat észrevesz, meglát, ami mellett más talán észrevétlenül halad el. Meggyőződésem, hogy a fotografálásnak kultúrhivatása is van, mert fejleszti a »szép« szeretetét, keresését, megértését és a vágyat valami »szép«-nek az alkotására."

A nagyszámú arisztokrata fényképező közül is kiemelkedik Izabella főhercegné, aki olyan teljességgel örökítette meg családja és birtokai életét fényképei által, ahogyan talán rajta kívül senki az uralkodó elitből. A belga–vesztfáliai eredetű Croy-Dülmen-családból származó Izabella főhercegné (1856–1931) 1878-ban feleségül ment a Habsburg–Lotharingiai-ház tescheni ágából származó Frigyes főherceghez (1856–1936), és ezzel a Habsburg-család és a magyarországi arisztokrácia tagjává vált.

Mit is tudhatunk Izabella főhercegné fényképeiről? Létezik egy több mint ezer felvételt tartalmazó fényképegyüttes, amely Izabella főhercegné, illetve Frigyes főherceg családjának életét ábrázolja. Ezt a fényképegyüttest szoktuk általában Izabella-hagyatékként vagy Izabella-fényképanyagként említeni, és úgy tekinteni, hogy a benne található fényképek Izabella munkái. Valójában eddig összesen húsz fényképről sikerült biztosan megállapítani, hogy azok Izabella főhercegné felvételei, mivel ezek megjelentek a korabeli lapokban, címmel, a szerző megnevezésével együtt. De az, hogy a képegyüttes milyen szorosan kötődik Frigyes és Izabella családjához, mennyire a családtagokat ábrázoló portrék, csoportképek, jelenetek alkotják, valamint életük tereit és birtokaik népét, gazdálkodását örökítik meg a képek, arra a feltételezésre ad okot, hogy olyan ember felvételeiről van szó, aki állandóan jelen volt a családban, leginkább egy családtag lehetett. Ily módon megalapozott a feltételezés, hogy a képanyag nagyobb része Izabella főhercegné felvétele. Azt tudjuk, hogy felnövekedvén lányai is fényképeztek – van olyan fénykép, amelyiken éppen egyik lányát látjuk kamerával a kezében, illetve később, a húszas években valószínű, hogy nem a már idős főhercegnő, hanem lánya/lányai fényképeztek. De mindent figyelembe véve a képegyüttes feltehetően ténylegesen is zömmel Izabella főhercegné felvételeiből áll.

A fényképegyüttes egyedisége abban foglalható össze, hogy részletesen, aprólékosan bemutatja a főhercegi család életét, annak helyszíneit, szereplőit, azaz a családtagokat és a családdal kapcsolatba kerülő személyeket. A képek alapján nyomon követhetők a főhercegi család ünnep- és hétköznapjai, a család szokásai, láthatók magánéletük helyszínei és eseményei. Ilyen teljességű és nagy mennyiségű fényképanyagról tudomásom szerint nem beszélhetünk ilyen magas rangú család esetében. A képek egy főhercegi család életének szociografikus lenyomatát adják.

Amennyiben elfogadjuk, hogy a fényképek a főhercegné felvételei, állíthatjuk róla, hogy tehetséges, jó szemű és aprólékos fényképező volt. Képei beállításai jól eltaláltak, témái sokszínűek, gazdagok, művészi fényképei pedig valóban méltóak voltak arra az elismerésre, amiben részesültek is.

Első felvételei 1898-ból ismertek, mikor is az általa patronált Pozsony környéki háziiparban foglalkoztatott hímzőasszonyokról

Izabella főhercegné fényképei által olyan teljességgel őrizte meg családja és birtokai életét, ahogyan talán rajta kívül senki más

készített felvételei megjelentek a *Vasárnapi Ujság*ban, a korszak legszínvonalasabb képes hetilapjában. Azzal a céllal, hogy munkaalkalmat teremtsen a környék asszonyainak, megalakította az „Izabella hímző házi iparegyletet". A környékbeli asszonyok munkáit maga és gyermekei is előszeretettel viselték, ezzel is jó hírét keltve a háziiparnak. A főhercegné több felvételt is készített a hímzett blúzokat viselő gyermekeiről.

A fényképek megörökítik a népes család tagjait (Izabella nyolc lánynak és egy fiúnak adott életet), szórakozásaikat, életük számos pillanatát, hétköznapjaikat, ünnepeiket, utazásaikat, vendégfogadásaikat, lakókörnyezetüket.

A gazdag főhercegi család számos kastélyában lakott Magyarországon és az ország határain túl, a Monarchia területén. Egyik lakóhelyük a pozsonyi korábbi Grassalkovich-palota volt, amelyet eleinte béreltek, majd 1897-ben meg is vásároltak. Frigyes főherceg katonai megbízatásai több évtizedre Pozsony városához kötötték a családot, így itt rendezték be fő udvartartásukat. Egy másik kedvelt tartózkodási helyük féltoronyi kastélyuk (ma Halbturn, Ausztria), de voltak vadászkastélyaik is, mint például a kőriserdei vagy a karapancsai vadászkastély.

Frigyes főherceg 1895-ben megörökölte nagybátyjától, Albrechttől a tescheni, óvári (magyaróvári) és a béllyei uradalmat, a Habsburg-dinasztia talán legnagyobb magánvagyonát jelentő birtokállományát. A birtokokon mezőgazdasági termelés folyt, illetve a mezőgazdaságban megtermelt nyersanyagok feldolgozását végző üzemek – cukorgyárak, szeszfőzdék, tejüzemek – is működtek. A tescheni birtokrészhez bányák is tartoztak.

A főhercegasszony fényképezte a nagy kiterjedésű birtokokon folyó gazdálkodást, az uradalmak népét munkában és pihenés vagy szórakozás közben, valamint a birtokokon levő szép természeti tájakat. Különösen sok néprajzi érdekességű képet készített az ország déli részén, Baranyában, Béllyén levő birtokaik sokác népességéről. De még a tescheni bányában dolgozókról is készült felvétel.

A képek megörökítették a főhercegi családot kirándulásaik alkalmával is. Rendszeresen és szívesen jártak a természetben – gyalog, kocsin vagy lóháton –, kirándulásaik egyik kedvelt helyszíne volt a Tátra, ahol sokszor megfordultak télen és vadászati szezonban egyaránt. E képek tanúskodnak arról, milyen színes, kellemes életet élt a család. A kirándulások és a vadá-

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM

szatok fényképei a legérdekesebbek közé tartoznak.

Izabella több képe megjelent a korabeli újságokban, *Az Amatőr* és *A Fény* című fotós szaklapokban is, főként erdőt és vizet ábrázoló művészi tájképei. Számos fényképét közölte a *Vasárnapi Ujság* is, ezek többségén a Tátra tájait láthatjuk, és feltűnnek az ott szánkózó, vadászó családtagok is. Ugyancsak a *Vasárnapi Ujság* közölte az 1911-ben Mezőkövesden tartott matyó lakodalomban készített felvételeit, miután a főhercegné néprajz iránti érdeklődésétől vezéreltetve maga is részt vett a helybeli módos gazda esküvőjén.

1904-től szerepelt képeivel kiállításokon. A MAOSZ 1908-as Országos Művészi és Tudományos Fényképkiállításán bemutatott munkáit *(Béllyei táj, Parasztkunyhó, Béllyei facsoport, Samufok, Parasztkunyhó a Debrinán, Fatanulmány, Halászkunyhó, Albrecht főherceg szamárháton)* aranyéremmel jutalmazták.

Elképzelhető, hogy Izabella főhercegné Jelfy Gyulától, a kor egyik legkitűnőbb fotóriporterétől tanulta a fényképezés technikáját, gyakorlatát. Esetleg ő volt a képeinek kidolgozója. Ezt nem tudjuk állítani, de azt látjuk, hogy Jelfy számos esetben fényképezte a főhercegi családot, nagyon gyakran ugyanott járt, ahol épp a főhercegnő is megfordult, egy-egy eseményről fennmaradt mind az általa készített felvétel, mind az Izabella által készített kép. Vélhetően Izabella, majd lányai csak a felvételek elkészítésével foglalkoztak, a labormunkákat hivatásos fényképészekre bízták, mint ahogy azt más amatőr fényképezőkről tudjuk.

Izabella főhercegné több ezer darabra tehető hagyatékában egyaránt találhatók nagyméretű (21x27 cm-es) üvegnegatívok és korabeli platinotípia kontaktmásolatok (ezeknél a papírképeknél a platina sói a fényérzékenyítő anyagok, emiatt az ilyen fotópapír drága volt, ezért csak ritkán használták. Az Izabella-fényképhagyatékban azonban feltűnően sok a platinotípia, ez a különösen szép árnyalatú kép.) A képek nagy része 1898–1911 között készült, de vannak az anyagegyüttesnek még a 20. század ’20-as éveiből származó darabjai is.

Az Izabella-képegyüttesbe tartozó képek legkorábbi darabjai (néhány tucat) 1949-ben kerültek be a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe, magánszemélytől vásárolva, az akkor nyilvántartásba vett mintegy 2 ezer darab Jelfy Gyula-felvétel között. 1967–1971 között újból néhány tucat képpel gyarapodott a gyűjtemény, majd 1976-ban került egy nagyobb egység: 800 darab pozitív és 600 darab negatív az akkori Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Fényképtárába (ez az anyag, pontosabban a Fényképtár ma már teljes egészében a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárában található), ezenkívül további mintegy 500 darab kép a Mezőgazdasági és a Hadtörténeti Múzeumban lelhető fel. Az említett nagyobb fényképegység múzeumba kerülése és feldolgozása Szakács Margit nevéhez köthető, aki akkor megvásárolta az 1400 darabos fényképegyüttest a múzeum számára. Visszaemlékezése szerint megvételre ajánlottak fel akkor a múzeumnak két ládában ömlesztve negatívokat és pozitívokat. Az eladó azt állította, hogy semmit sem tud a képek eredetéről, készítőjükről vagy az ábrázoltakról. Szakács Margit hozzáértését dicséri, hogy felismerte, fontos anyagegyüttesről van szó, és nem hagyta elkallódni. Több évig tartó aprólékos munkával meghatározta a képek nagy többségét, beazonosította a képek szereplőit és az ábrázolt helyszíneket. Ezzel életre keltette ezt a rendkívüli történeti dokumentumegyüttest.

A főhercegi udvarban komolyan számon tartották a fényképeket, és azt valamilyen, csak általuk ismert rend szerint nyilvántartották, őrizték. Erre utalnak a fényképek hátlapján levő ceruzás feljegyzések, melyek gyakran egyelőre nem megfejtett jelölések, római és arab számok. Szerencsénkre azonban az ismeretlen archiváló gyakran feljegyezte a képkészítés dátumát is.

Érdekes részletről árulkodik az egyik fényképhez tartozó, írógéppel írt irat: ezt a főhercegi jószágigazgatóság állította ki arról, hogy mellékletben átküld 24 darab fényképet őfelségének, a német császárnak (II. Vilmosnak). A képen, melyhez ez az irat tartozik, azt a jelenetet látjuk, mikor mázsálják a II. Vilmos által Béllyén elejtett szarvast.

Nyilván II. Vilmosnak kellemes emlék maradt ez az 1910 körüli sikeres vadászat Béllyén, és ezért örömmel fogadta a főhercegi jószágigazgatóságtól – valószínűleg legfelsőbb utasításra – megküldött két tucat fényképet. Mi meg találgathatunk, vajon minden fényképet a jószágigazgatóság tartott-e nyilván, vagy előfordult, hogy maga Izabella főhercegné rendezgette saját művészi felvételeit, illetve a családtagokat ábrázoló képeket?

Az biztos, hogy a főhercegi család szerette és becsülte a fényképeket, bizonyíték erre, hogy rendszeresen olyan újévi jókívánságokat küldtek, ahol a képi rész valamelyik családtagot ábrázolta – zömmel az egyetlen fiút, s így nagy kedvenc Albrechtet –, s ehhez csatlakoztak a kézzel írt üdvözlő sorok. A fényképek szeretetére utal az is, hogy Izabella főhercegné felvételeivel díszítették a kőriserdei vadászkastély falait.

Az itt közzétett képek mind azok közül valók, amelyek bizonyítottan Izabella főhercegasszony munkái.

■ *Baji Etelka*

A szerző muzeológus, az MNM Történeti Fényképtárának főosztályvezető-helyettese

FLDDE

A LEGNAGYOBB ANG

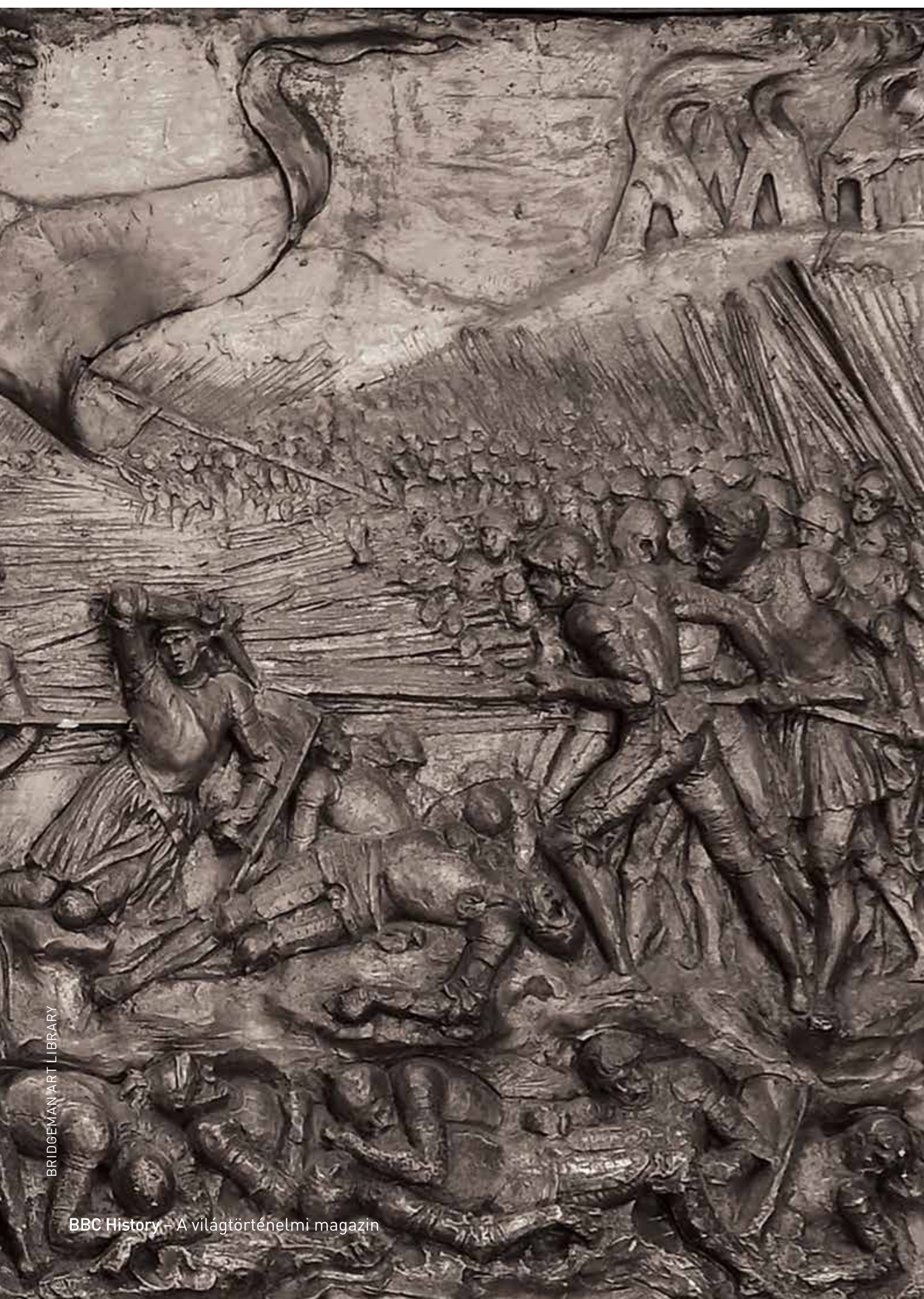
Fél évezreddel ezelőtt a skótok hadserege behatolt Anglia területére, hogy csorbítsa függetlenségüket. **George Goodwin** írja le, mi történt

Flodden legendája
Edward Burne-Jones 19. századi táblaképe IV. Jakab skót királyt ábrázolja, amint halálos sérülést szenved a csata során
FENT: **A skót királyi címer látható Stirling vára nagytermének egyik festett üvegablakán**

N, 1513

OL–SKÓT ÜTKÖZET

hogy megakadályozza VIII. Henrik királyt abban a törekvésében, akkor, amikor a két fél megütközött Flodden mezején

BRIDGEMAN ART LIBRARY

EZERÖTSZÁZNEGYVENKETTŐBEN VIII. Henrik király kiadott egy nyilatkozatot, miszerint „őfelsége a király tényleges és jogos címet formál a skót királyságra". Britannia régóta fennálló megosztottságára is hivatkozva igényének „történeti bizonyítékaként" felemlegette: a 10. századtól kezdve a skót királyok nem kevesebb mint 17 alkalommal hódoltak be az angol koronának.

Igaz ugyan, hogy ez már az érett, zsarnokoskodó Henrik cselekedete volt, de pontosan tükrözte 30 évvel korábbi viselkedését, amikor 1512-ben a király nyomására a parlament „ő királyi felsége hűbéreseként és alattvalójaként" írta le Henrik sógorát, IV. Jakabot, a skótok királyát. Így hozta a világ tudomására, hogy az 1509-ben trónra lépő fiatal Henrik valóban megkezdte uralkodását, és már nem fogadja el hallgatólagosan az édesapja, VII. Henrik által kötött békemegállapodásokat. Inkább arra készült, hogy a példaképének tekintett V. Henrik cselekedeteit kövesse Franciaország legyőzésével. IV. Jakab szemében ez különösen ellenséges tettnek bizonyult, mivel nemcsak azt kérdőjelezte meg, amit a több mint két évtizednyi, sikerekkel tarkított uralkodása során elért, hanem már konkrétan Skócia függetlenségét veszélyeztette, amiről nem sokkal korábban még úgy tűnhetett, Anglia egyértelműen elismeri.

VIII. Henrik ellenséges és harcias kísérlete, amellyel megpróbálta eltéríteni Skóciát a Franciaországgal fennálló ősi szövetségtől *(Auld Alliance)* – a megállapodás arra vonatkozott, hogy amennyiben Anglia megtámadná bármelyiküket, a felek kölcsönös katonai segítséget nyújtanak egymásnak –, egyrészt szükségtelen volt, másrészt pont a szándékával ellentétes eredménnyel járt. Ez volt a legfőbb kiváltó oka a történelem legnagyobb skót támadásának Anglia ellen, és emiatt következett be 501 évvel ezelőtt a két fél között a legnagyobb ütközet a northumberlandi Floddenben, 1513. szeptember 9-én. ➢

VIII. Henrik király egy 1520 körül készített festményen. Huszonévesen döntött úgy, hogy megtámadja Franciaországot – ezzel a lépésével egyben IV. Jakab uralmát is megkérdőjelezte

NATIONAL PORTRAIT GALLERY

VIII. Henrik 1512. év eleji deklarációja különösen annak a fényében volt váratlan fordulat, hogy mindössze 10 évvel korábban született – 1328 óta az első állandó – békeszerződés a két ország között, VII. Henrik és IV. Jakab megállapodásának köszönhetően. Szándékukat a békekötés neve is tükrözte: Örökbéke-szerződés *(Treaty of Perpetual Peace)*.

Angol–skót béke

Az újdonsült „barátságot" násszal is megerősítették: IV. Jakab megbízott útján házasságot kötött VII. Henrik legidősebb lányával, Margittal, aki ekkor még csak 12 éves volt. A királyi frigyet esküvővel szentesítették Edinburghben, 1503-ban. Margit 6 hetet utazott édesapja richmondi reneszánsz palotájából, mire a skót fővárosba érkezett. És ha egyszerű utazásként aposztrofáljuk az eseményt, akkor messze alábecsüljük annak jelentőségét. Személyesen a király főkincstárnoka, Surrey grófja, Thomas Howard szervezte meg az utat, és gondoskodott arról, hogy a királyi „menet" a lehető legnagyobb pompával történjen, mivel kifejezetten a demonstráció volt a célja. Azért jött létre, hogy megmutassa és kinyilvánítsa, hogy VII. Henrik Tudor-dinasztiája biztos és megingathatatlan lábakon áll. Henrik ugyanis 1485-ben meglehetősen kétes körülmények között került a trónra. Kényes helyzetben volt, amit nemcsak az európai hatalmak, de akár a szomszédos Skócia is kedvére kihasználhatott.

Földrajzi értelemben a csatorna mindenképpen elválasztotta a Brit-szigeteket a kontinenstől, de kulturális és diplomáciai értelemben ez már korántsem volt igaz. VII. Henrik úgy igyekezett növelni dinasztiája elismertségét és presztízsét, hogy legidősebb fia, Artúr walesi herceg feleségül vette a feltörekvő hatalom, Spanyolország uralkodóinak lányát. A szülők, Ferdinánd és Izabella azzal a feltétellel egyeztek bele a házasságba, hogy rend és béke honol nemcsak Anglia területén, hanem az angol–skót kapcsolatok terén is.

Ezzel IV. Jakab is tisztában volt, ezért az 1496. és 1497. évi határvillongásokat követően békét ajánlott, aminek persze megvolt a maga ára. A fizetség az a frigy volt, amelyben végre egybekelt a „bogáncs és a rózsa", valamint megszületett az Örökbéke-szerződés. A fizetség része volt az is, hogy az egyezség két szuverén ország királya között jött létre. VII. Henrik számára, aki 14 évig száműzetésben élt Bretagne-ban és a francia királyság földjén, s aki a kortársai véleménye szerint „a békét részesítette előnyben a háborúval szemben", ez nem tűnt túlzott árnak.

VIII. Henrik ellenséges és harcias fellépése volt a legfőbb kiváltó oka a legnagyobb Anglia elleni skót támadásnak és a történelem legjelentősebb angol–skót csatájának is

IV. Jakabról ezt követően már azt lehetett mondani, hogy mintha „apjaként tekintene" VII. Henrikre, azt azonban semmiképp, hogy bármi módon alárendelte volna magát neki. Ellenkezőleg, a reneszánsz uralkodó határozottan és eltökélten vitte véghez és aknázta ki azokat a lehetőségeket, amelyek a rendkívüli változásokkal járó időszak során kínálkoztak előtte. A jelentős találmányok koráról beszélünk: ekkor terjedt el a nyomtatás, a hatékony tüzérség, valamint a megbízható tengerjáró hajó, a szélesebb hajófenék nyújtotta megnövekedett stabilitásnak köszönhetően. Jakab az utóbbi kettőt ráadásul forradalmi módon tudta ötvözni, és olyan hajókat építtetett, amelyek ágyútalapzatként is szolgáltak. Ezekről a hajókról vette tűz alá a szigeteket uraló lordok hadállásait, és végül e területeket is uralma alá hajtotta.

A történelem során először fordult elő, hogy a jelenlegi Skócia teljes területét valóban a skót király uralta. Emellett az ország egész területéről sikerült bevonnia a nemeseket, hogy csatlakozzanak tanácsadói testületéhez. A királyi nyomdászok számos mű megjelentetésére kaptak megbízást, köztük a *Scotichronicon,* a skót történelem krónikájának kinyomtatására, amely az önálló és független Skóciát hirdette, az ország népét pedig olyan tekintéllyel ruházta fel, hogy Walter Bower, a krónika 15. századi társszerzőjének megjegyzése – miszerint „Krisztus, aki nem volt skót, aligha lelné örömét e könyvben" – kifejezetten indokoltnak tűnt.

Jakab ráadásul nemcsak Európán belül akarta kivívni magának a független cselekvés jogát. Nagybátyjának, János dán (valamint norvég és svéd) királynak tengeri támogatást nyújtott, továbbá megbízást adott a legnagyobb és legerősebb európai hadihajó, a *Great Michael* megépítésére is, amelyet II. Gyula pápának ajánlott fel, hogy egy törökök elleni keresztes hadjárat során használja. Gyulának azonban égetőbb problémái adódtak Itália területén. Ez azonban nem akadályozta meg abban, hogy 1507-ben Jakabot egy szentelt karddal és süveggel ajándékozza meg. Több mint háromszáz év elteltével Jakab lett az első skót király, aki részesülhetett eme kitüntetésben.

Jakab a pompa terén is versenyre kelt a többi

TOPFOTO

IV. Jakab békés kapcsolatot ápolt Angliával, de mindez megváltozott VIII. Henrik trónra lépésével, aki ragaszkodott ahhoz, hogy Jakab behódoljon neki

Jakab nem az angol királynak alárendelt holmi brit lordocska volt, hanem **a saját jogán uralkodó király,** s a királyok közül is egy kifejezetten lovagias uralkodó

uralkodóval, ez igaz volt a megjelenésére, az udvari ceremóniákra csakúgy, mint a palotája építészeti megoldásaira. Egy olyan korban, amikor számos uralkodóház versengett azért, hogy igénybe vehesse a nagy hatású németalföldi tudós, Erasmus szolgálatait, Jakabnak sikerült felfogadnia tanítónak törvénytelen fia, Alexander mellé, aki huzamosabb ideig Itáliában tartózkodott. A nagy pompának persze megvolt az ára, de Jakab rátermett megbízottjainak köszönhetően korábban nem tapasztalt mértékben sikerült kiterjeszteni nemcsak a közigazgatást, hanem az adószedést is, amelynek következtében a skót király még épphogy egyensúlyban tudta tartani a pénzügyeit. Anglia 1512-es „hűbéres és alattvaló" deklarációja mindent fenekestül felforgatott.

Az új király erőfitogtatása

1509-ben – abban az esztendőben, amikor a 17 éves VIII. Henrik trónra lépett – nem következett be jelentős változás. Henrik nem kérdőjelezte meg az Örökbéke-szerződést, sőt küldöttei 1510-ben még a franciákkal is igyekeztek tető alá hozni egy megállapodást.

1512-re azonban – nem elhanyagolható mértékben Thomas Wolsey bíborosnak köszönhetően – Henrik már kezdte kiereszteni a karmait, és I. Miksa német-római császárral és a pápával franciaellenes szövetséget kötött, engedelmességet várva a skótoktól is. Jakab ezt nyilván nem hagyhatta szó nélkül, megújította a franciákkal az ősi szövetséget, de azért igyekezett elkerülni a háborút brit földön. Jó néhány hónap telt el úgy, hogy skót diplomáciai közvetítők útján igyekeztek feloldani a konfliktust a pápa és Franciaország között. Jakab emellett Franciaországnak is csak korlátozott mértékű katonai segítséget nyújtott – ez a tengeri hadviselésre szorítkozott –, ami meglepő módon nem jelentette az Örökbéke-szerződés megszegését.

1512 nyarának végén Dacre bárója, akit Henrik nevezett ki a Lápvidék kormányzójának – az angol és a skót lápvidék ütközőzónaként szolgált a határ két oldalán –, azt írta királyának, hogy véleménye szerint némi diplomáciai egyeztetés és négy-ötezer „angyal" [Henrik 'angel' aranypénze egyik oldalán Mihály arkangyalt ábrázolta – *A ford.*] – vagyis mintegy 1500 font sterling – árán megbékélnek a skótok. Henrik tisztségviselői közül páran még 1513 nyarának elején is mindössze korlátozott tengeri háborúra számítottak a skótokkal szemben. Persze akkorra a kocka már el volt vetve.

Jakab békekötése Angliával mindenképpen ésszerű lépés volt. A több száz éves angol–skót viszály azonban nem tűnt el egyik napról a másikra nyomtalanul – vagyis az egyezmény egyáltalán nem volt népszerű. Jakab tekintélyének köszönhetően ugyan tiszteletben tartották, de nem szívlelhették. Henrik harcias és agresszív fellépése azonban nemcsak a békét veszélyeztette, hanem Jakab tekintélyét is. Jakab nem engedhette meg magának, hogy fejet hajtson Henrik előtt, még akkor sem, ha tudta, ennek egyenes következménye lesz a szárazföldi háború az angolokkal. Fel sem merülhetett benne azonban, hogy ezt külső segítség nélkül, teljes elszigeteltségben kísérelje meg. 1513 nyarára viszont Franciaország – amelyet Henrik és Miksa együttes erővel készült megtámadni – már kész volt jelentősebb összeget fizetni pénz és fegyverek formájában a skótok segítségéért. Így esett, hogy augusztus 22-én – miközben VIII. Henrik nemességének javával és legjobb katonáival Franciaországban harcolt – Jakab átkelt a Tweed folyón, Anglia és Skócia történelmi határán.

Jakab kezdetben elsöprő sikereket aratott. Norham határerődítményét és egy kisebb erődöt, Warkot mindössze hat napjába került bevenni. Ezután Etal és Ford vára következett. A hónap végére már Jakab uralta a teljes keleti angol lápvidéket. Bőven volt ideje arra, hogy a Flodden-dombon bevehetetlen pozíciót építsen ki, és megvárja Henrik második hadseregét. Az elavult fegyverzettel rendelkező haderőt ráadásul a 70 éves, ízületi gyulladásban szenvedő Surrey grófja vezette, akit 10 évvel korábban – amikor Margit grandiózus menete elérte Skóciát – Jakab nemcsak megismert, de meg is kedvelt.

Surrey grófja szeptember 5-én már annyira közel volt a skót sereghez, hogy Thomas Hawleyval, a Rouge Croix perszevanttal (a herold segédjeinek számító perszevantok közül a „rangidősnek" számító Vörös Kereszt lovagi cím ceremoniális és diplomáciai kötelezettségekkel járt) üzente meg, hogy 9-én készen áll az ütközetre. Hawleyt Jakab táborától tisztes távolságban fogadták, majd fogva is tartották, nehogy tájékoztatni tudja az angolokat a skótok pontos helyzetéről. A következő napon Jakab a saját követét, Islay heroldját küldte vissza Surrey grófjához jókívánságaival és a válasszal, hogy elfogadja a kihívást. Munkája végeztével Islay az angol York heroldjával közösen komoly ➢

A floddeni csata, 1513

IV. Jakab angliai hadjárata ígéretesen indult, 1513. szeptember 9-én a bátor skót seregen mégis felülkere

A TÉRKÉPILLUSZTRÁCIÓT MARTIN SANDERS KÉSZÍTETTE DAVID HOXLEY LEÍRÁSA ALAPJÁN

A floddeni csatához vezető hadmozdulatok

Az ütközet 7 kulcseseménye

1 Nyitány A könnyebb angol tábori lövegek hatékonyabbnak bizonyultak a skótok ostromágyúinál. Az utóbbiak tűzgyorsasága jelentősen elmaradt a tábori ágyúkétól

2 A skót pikások támadása A Lord Hume és Lord Huntly vezetésével végrehajtott pikás roham első hulláma pont Surrey grófjának fiánál, Edmund Howardnál kapta derékba az angol sereget, melynek hadrendje felbomlott

3 Dacre bárójának felmentő serege Surrey grófja egyből bedobta a tartalék egységet, Dacre bárójának lovasságát. John Heron, a „Fattyú" mentette meg Edmundot, és Dacre bárójának lovasai is tartották magukat. Elkeseredett küzdelmet követően mindkét fél kihátrált a küzdelemből. Ezalatt a skót pikások második csoportja a lord admirális pozíciója felé kezdett vonulni

4 Nyakig a sűrűjében A második csapat lápos területre ért, a csapat elvesztette a lendületét, a pikák használata pedig az értelmét is. Az alabárdos angolok begázoltak az ingoványba

5 A király is harcba száll IV. Jakab középen támadta meg Surrey grófjának csapatát, és a nehéz terepviszonyok ellenére kezdeti sikereket aratott, egy dárdavetésnyire sikerült megközelítenie Surrey grófját

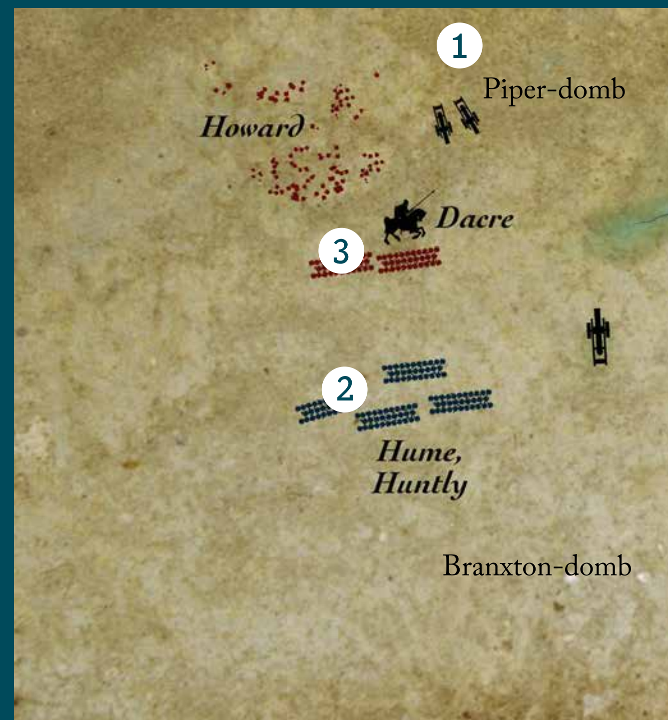
6 A felföldieket szétkergetik Stanley íjászai rajtaütöttek a könnyűfegyverzetű felföldiek csoportján. A felföldieknek, ha életben akartak maradni, nem maradt más választásuk, mint elmenekülni

7 Az angol nyílzápor Stanley íjászai nyílzápor-sorozatokkal támadták hátba Jakab seregét. A skótokat már három oldalról támadták, és királyuk kiélezett harc során életét vesztette

A floddeni csata volt **a brit történelem utolsó középkori és egyben az első újkori csatája.** Azért volt az „utolsó középkori" csata, mivel a hosszúíj utoljára ebben az ütközetben játszott aktív szerepet, és az első újkori, mivel mindkét fél tüzérséggel is támadta ellenfelét

A floddeni csata emlékműve, amelyet 1910-ben emeltek a Branxton-dombon

kedtek VIII. Henrik csapatai

Jakab király borzalmas sérülései

IV. Jakab (jobbra) volt az utolsó brit király, aki csatatéren lelte halálát. A floddeni csata napját követően az egyik angol lord, Thomas Dacre azonosította, aki alaposan megismerhette a határ menti fosztogatók ellen folytatott angol–skót expedíciók során. És a közeli ismeretségre szükség is volt, mivel Jakab súlyos sérüléseket szenvedett. Az egyiket az alsó állkapcsába fúródott nyílvessző okozta, ami már valószínűleg önmagában harcképtelenné tette, így teremtve meg a lehetőséget a támadó angol alabárdosoknak, hogy összevissza kaszabolják. A bal kézfejét majdnem teljesen levágták, majd könyörületből elvágták a torkát. Egy nagy hatalmú és büszke király élete borzasztó véget ért.

Flodden a teljes Howard-család sorsát gyökeresen megváltoztatta: VIII. Henrik Surrey grófjának a Norfolk hercege címet adományozta, a lord admirálisból pedig gróf lett. Ha figyelembe vesszük Jakab sérüléseit, akkor könnyen az a benyomásunk támadhat, hogy a Howardok ezt

követő „ünneplése" ízléstelen volt. A családi címerüket ugyanis egy olyan részlettel egészítették ki, amely a skót királyi címer egy változatát is tartalmazta. Az ágaskodó oroszlánnak azonban csak a mellső részét ábrázolta, hogy a legfontosabb részlet, az oroszlán szájába fúródott nyílvessző garantáltan jól látható legyen.

ivászatba fogott, ezzel bizonyítva: ha máshol nem is, a heroldok között azért még tartja magát a becsület. Nem sokkal később szabadon engedték a Rouge Croix perszevantot, aki visszatért övéihez, és jelentette, hogy miben rejlik Jakab pozíciójának ereje: az angolok egy olyan területre készülnek bemasírozni, ahol először az új típusú tüzérség veszi őket kereszttűz alá, majd felbomlott soraikra az akkori harcászat verhetetlen manővere, a pikás támadás méri a végső csapást.

Jakab meg volt győződve arról, hogy megállapodás született az ütközet helyéről és idejéről. Mi más magyarázná vulkáni erejű felháborodását, amellyel Surrey grófjának levelét fogadta? A Rouge Croix perszevant tért vissza a skót táborba 7-én azzal a levéllel, amelyben az állt, hogy megállapodásuknak megfelelően Milfield sík mezején ütköznek meg, illetve Surrey grófja még afelől érdeklődött, hogyan lehetséges, hogy Jakab mindezek ellenére még nem indult el seregével a Flodden-dombon fekvő állásából. Jakab válaszát egy szolga vitte, aki az uralkodó dühének a következő szavakkal adott hangot: „Egyáltalán nem illendő dolog, hogy egy gróf próbál parancsolgatni egy királynak. Őfelsége tartja magát a korábbiakhoz, ott és akkor ütközik meg, ahogy azt királyi kénye s kedve tartja. Honnan veszi a bátorságot Surrey grófja ahhoz, hogy utasításokat adjon?!"

Természetesen pont ez volt az egész ügy lényege. A válasz legalább annyira szólt Henriknek, mint a grófnak. Jakab nem az angol királynak alárendelt holmi brit lordocska volt, hanem a saját jogán uralkodó király, s a királyok közül is egy kifejezetten lovagias uralkodó. Hogyan merészeli Surrey grófja kétségbe vonni a szavát? Ezzel az ügy el is volt rendezve.

Jakab aligha lepődött meg azon, hogy a következő napon Surrey hadseregét északkelet felé látták menetelni, a biztonságot jelentő angol erődítmény, Berwick irányába. Amikor a sereg aznap este megpihent, már sokkal közelebb volt Berwickhez, mint a skótok Flodden-dombon lévő pozíciójához. Igaz ugyan, hogy Jakab nem aratott olyan jelentős győzelmet, mint amire vágyott, de azáltal, hogy egy jottányit sem engedett, aznap övé volt a dicsőség.

Jakab azonban feltehetően nem vett kellőképpen figyelembe valamit. Mégpedig azt, hogy Surrey grófja, Thomas Howard és legidősebb fia, Thomas lord admirális is elég elkeseredett helyzetben volt már ekkor. Mindketten arra számítottak, hogy közel lehetnek királyukhoz, amikor dicsőséges győzelmet arat a franciák felett. Ezzel szemben magukra haragították VIII. Henriket, melynek következtében a király dicstelenül hazarendelte őket a második hadsereggel. A dicsőség, mint olyan, nem sokat nyomott a latban a Howardoknál, ám csatázniuk kellett, hogy alkalmuk nyíljon a győzelemre. Győzelem híján pedig végük volt. ➤

IV. Jakab Tudor Margittal látható – ők mindketten a jelenleg uralkodó II. Erzsébet királynő felmenői, szemben VIII. Henrikkel, aki csak oldalági rokon

Harc a királyi génkészletért

Az 1513-as évben VIII. Henrik és IV. Jakab király még a legelemibb kérdésekben is rivalizált egymással. Jakabnak már megszületett a kisfia, vagyis – Henrikkel szemben – volt trónörököse. Még ennél is fontosabb volt, hogy – Henrik utódja hiányában – Jakab volt a tényleges angol trónörökös a felesége, Margit jogán, aki Henrik nővére volt. Amikor kezdett megromlani a viszony a két ország között, Jakab sem sokat késlekedett azzal, hogy kiemelje ezt a korántsem mellékes tényt. A skót király ráadásul lovagiasságának is rendszeresen tanújelét adta, amellyel megerősítette „britségét", valamint nem kevesebbet állított magáról, mint hogy ő Artúr király örököse: ekkortájt kapta Edinburgh egyik dombja az Artúr széke (Arthur's Seat) nevet, illetve már egy ideje készpénznek vették, hogy Camelot vára nem más, mint az edinburghi Stirling vára.

Ha azt a versenyt nézzük, hogy ki örökítheti tovább génjeit a soron következő uralkodók generációira, nos, ezt a versengést végül IV. Jakab nyerte, mivel ő az egyenes ági leszármazottjai között tudhatja II. Erzsébet brit uralkodót – amivel VIII. Henrik nem „dicsekedhetne". VIII. Henrik egyik gyermekének sem született utóda. IV. Jakab és Tudor Margit unokája volt (Stuart) Mária skót királynő, VI. Jakab skót király pedig a dédunokájuk volt, aki I. Jakab néven angol király is lett. Jakab lánya, Erzsébet lett (V. Frigyes pfalzi választófejedelem, rövid ideig Csehország uralkodója feleségeként) Bohémia „téli királynője", Anna királynő halálát követően pedig Erzsébet unokája, I. György lett Nagy-Britannia és Írország királya.

Ennek köszönhetően, amikor szeptember 9-én hajnali ötkor megindult az angol sereg, már nem északkeletre tartottak, hanem nyugat felé, majd miután átkeltek a Till folyón, déli irányba fordultak. A Howardok célja az volt, hogy elvágják Jakab visszavonulási útját, ezért a határtól néhány kilométerre fekvő Branxton-dombon akarták felvenni a pozíciót, a skót csapatoktól északnyugatra. Készen is álltak arra, hogy délután 4 órakor harcba szálljanak, de – mivel a skót hadseregnek sikerült eléjük kerülni – csak néhány száz méterre jutottak a tervezett helytől, és csak a domb oldalában tudtak felsorakozni. Jakab számára tehát úgy tűnhetett, saját feltételei szerint veheti kezdetét az ütközet.

Az ütközet később a floddeni csataként vált ismertté – ez volt a brit történelem utolsó középkori és egyben az első újkori csatája. Azért volt az 'utolsó középkori' csata, mivel a hosszúíj *(longbow)* utoljára ebben az ütközetben játszott aktív szerepet, és az 'első újkori', mivel mindkét fél tüzérséggel is támadta ellenfelét.

Az angol ágyúk hatékonyabbak voltak, de ez csak előjátékként szolgált a skótok pikás rohamához. Jakab azzal a fegyverrel szerelte fel a skótokat, amelynek tömeges használata már sokszor bizonyított az európai csatatereken. A skótok négy – egymástól nagyjából mintegy 100 méterre felsorakozott – oszlopban, szakaszosan haladtak előre a hagyományos alakzatban (amelyben az egységek egymás mögött átlósan foglalnak helyet). Lord Hume és Lord Huntly vezetésével az első csapat Surrey fiatalabbik fiának, Edmund Howard csapatainak ment neki, méghozzá sikerrel, a csatarend felbomlott és a legtöbben elfutottak, ami arra késztette Surreyt, hogy odavezényelje a tartalékos csapatot, Dacre lovasságát, hogy tartsák a frontot.

A második csoport, amelyik a lord admirálissal találta magát szembe, már nem volt anynyira sikeres: amint a domb aljához értek, lápos területre érkeztek, és lendületüket vesztették. Mindez katasztrofális következményekkel járt, mivel a pikás roham sikerének titka a támadás lendületében rejlett. A lendület elvesztését követően a rendezetlen sorokban a lándzsa inkább hátrányt jelentett, és helyette inkább kardot vagy más oldalfegyvert használtak. Az angol gyalogság javára billent a mérleg, hiszen 2,5 méter hosszúságú alabárdjaikkal már előnyben voltak a skótok 1,4 méter hosszú kardjával szemben.

A Jakab vezette harmadik csoport pedig Surrey grófjával ütközött meg. A talajviszonyok okozta nehézségek és az eldobált pikák ellenére a skótoknak sikerült meghátrálásra kényszeríteni Surrey csapatát. Ha Jakabnak ekkor sikerül megölni Surreyt, akkor győzelmet arathatott volna. Egy dárdavetésnyi távolságra volt tőle, de ennél közelebb nem tudott hozzá férkőzni. A lord admirális egységei elkezdték bedarálni az ellenséget, tehát Jakab csapatainak immár az oldaltámadásra is reagálnia kellett. A skótok a mészárlás ellenére emberfeletti bátorságról tettek tanúbizonyságot: nem próbáltak meg kitörni, hanem folytatták a küzdelmet.

A skót csapatok negyedik része, a könnyűfegyverzetű felföldi gyalogság alig kezdett megindulni, máris nyílzápor zúdult a nyakukba Sir Edward Stanley oldaltámadásának köszönhetően. Stanley katonái ezt követően már hátba támadhatták Jakab seregét, és egymás után lőtték rájuk a nyílvessző-sorozatokat. A skótoknak nemigen maradt más választásuk, mint hogy folytatják a harcot, abban bízva, hogy a napnyugta megmenti a bőrüket. Sokuknak valóban meg is mentette az irháját. Jakabnak azonban nem – ő volt az utolsó brit király, aki a harcmezőn lelte halálát –, fiának, Alexandernek és 21 másik főnemesnek sem, a főnemesek fiairól, a többi nemesről és a közkatonákról nem is beszélve. Az angol Csatatér Alap (Battlefields Trust) becslése szerint a csata kezdetén a skótoknak 35-40 ezer, míg az angoloknak 26 ezer katonájuk volt. A csata végére a skótok 10 ezer, míg az angolok 4 ezer katonát vesztettek.

Flodden megdöbbentő skót vereséggel zárult. És mégis, a királyuk és megannyi lord elvesztése, valamint V. Jakab kiskorúsága – aki a floddeni csatát követően mindössze 17 hónapos korában lett király –, illetve az angol- és franciapárti frakciók kiélezett küzdelme ellenére a közigazgatás és maga Skócia is egységes maradt. Mindez IV. Jakab két és fél évtizedig tartó zseniális uralkodását dicsérte – és egyben V. Jakab képességeit is, akinek gyengébb pozíciója ellenére is sikerült kiprovokálnia VIII. Henrikből, hogy 1542-ben deklarálja: jogot formál a skót királyságra.

Az 1513-as angol–skót háborút nem IV. Jakab tervelte ki, de VIII. Henrik fenyegetése túlment azon a határon, amit még figyelmen kívül lehetett hagyni, ezért Jakabnak reagálnia kellett. Floddennél azonban nem sikerült pontosan felmérnie, hogy a Howardok mennyire elkeseredett helyzetben kezdték meg a küzdelmet, valamint a Branxton-domb alján található lápos területről sem volt tudomása. Ha nem állt volna fenn egyszerre ez a két feltétel, akkor a csata végkimenetele egész biztosan másképp alakult volna. A floddeni vereség sajnálatos módon elterelte a figyelmet mindarról, amit IV. Jakab az uralkodása során elért. Maradandó érdemei közé tartozik például magának az egységes Skóciának a létrehozása is. Fél évezreddel a floddeni csata után ideje lenne IV. Jakab teljesítménye előtt is fejet hajtanunk. **H**

George Goodwin történész. Legújabb könyve, a *Végzetes versengés – Flodden, 1513: VIII. Henrik, IV. Jakab és a reneszánsz Nagy-Britanniáért folytatott harc* tavaly jelent meg (*Fatal Rivalry – Flodden 1513: Henry VIII, James IV and the Battle for Renaissance Britain*, Weidenfeld & Nicolson 2013)

Fordította Gether Dénes

Játsszon és nyerjen a Szabad Földdel!

Több mint 1 millió forint értékű nyeremény

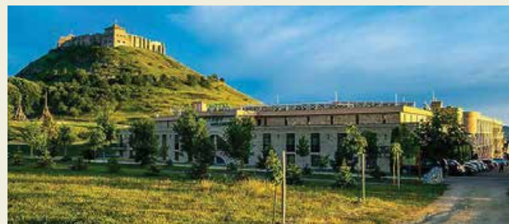
Nemcsak turistaként,
de újságolvasóként is érdemes szemügyre venni a regényes történettel büszkélkedő magyarországi várakat! Nyereményjátékot indít a Szabad Föld, a feladat egyszerű: várszimbólumokat kell összegyűjteni és beküldeni.
A játék végén 70 nyereményt sorsolunk ki, több mint 1 millió forint értékben.
Az iskolás gyerekeknek március végén készül meglepetés: annyit máris elárulhatunk, hogy ezzel is a török korba utazunk.
A versengés fődíja egy osztálykirándulás az egyik, váráról ismert kisvárosba, Sümegre. Minden héten adunk majd némi olvasnivalót, hogy a díjakért pályázó osztályok könnyebben megbirkózzanak a feladványokkal, és a Mohács utáni százötven éves török uralom időszakában kalandozva szabadon engedhessék fantáziájukat.

Így az egész családnak érdemes lesz hétről hétre fellapoznia az idén 70 esztendős Szabad Földet.

3× LCD Samsung televízió

2× wellness utalvány
a sümegi Hotel Kapitányba****
2 éj 2 fő részére

10× Samsung fényképezőgép

5× Cool W szódagép

5× Alcatel táblagép

A képek illusztrációk

További nyereményeink

10 darab 10 000 forint értékű könyvcsomag
10 darab 5 000 forint értékű kozmetikai csomag
5 darab ORI OBPM-800 vérnyomásmérő
5 darab Moulinex IM 1210 vasaló
15 darab ¼ éves Vidék íze magazin-előfizetés

Gyűjtsön össze 3 darab Szabad Föld-játékszelvényt, melyen egy-egy vár szimbóluma látható. A játékszelvényeket a Szabad Föld 2014. március 14. – április 18. között megjelenő számaiban találja.

SZABAD FÖLD
A vidék családi hetilapja

Keresse a Szabad Földet minden pénteken az újságárusoknál, műsorújság melléklettel!

Reykjavík 1828

Hannah Kent invitálja a bátor utazókat, ugyan vessenek egy pillantást Izland legnagyobb településének nyers szépségére

ILLUSZTRÁCIÓ: JONTY CLARK

A SZIGETEN MINDIG meleg fogadtatásra számíthatunk – amire szükségünk is lesz, ha figyelembe vesszük a Izland híresen zord éghajlatát, kényelmetlen szállásait és az elkerülhetetlen rohasztott cápahúst

MIKOR MENJÜNK

A hóval borított izlandi hegyek hágói és a legtöbb út május végéig áthatolhatatlan. Érdemes június közepén mennünk, amikor a tengeren már biztonságosabb átkelni, a közlekedéshez szükséges lovak összeszedték magukat a téli éhkopp után, s végre képesek elcipelni a súlyunkat.

MIT VIGYÜNK

Az izlandiak majdnem mindent külföldről hozatnak be, szóval menjünk biztosra: már elindulás előtt alaposan szerelkezzünk fel. Tanácsos egy rakás meleg ruhát vinnünk, továbbá tartós bőrcipőket – már ha nem akarunk az izlandiak lenge, hal- vagy fókabőrből készített topánkáira ráfanyalodni –, és a kellő mennyiségű papír-írószer, gyertya és élelmiszer sem veszik kárba. Ne felejtsünk ajándékkal kedveskedni szállásadóinknak vagy a helyi idegenvezetőnek, például könyvekkel – ritka és igencsak megbecsült kincseknek számítanak errefelé.

KÖLTSÉGEK

Pakoljuk tele az erszényünket dán *rigsdaler*rel, hogy dűlőre jussunk a reykjavíki kereskedőkkel: valamennyien dánok (hiszen az ország is dán fennhatóság alatt áll), és ott verik át az izlandiakat, ahol csak tudják, akik nehezen szenvedhetik e kereskedelmi monopóliumot. Ám ha a helyiekkel akarunk üzletelni, egy kis szeszes italért, dohányért, gabonáért vagy kávéért cserébe gyorsan és feltűnés nélkül juthatunk szálláshoz, információhoz és ételhez. Akkor se essen le az állunk, ha egy izlandi mindezt ingyen ajánlja fel – udvarias és vendégszerető népek ezek, s mivel a turista ritka vendég náluk, igencsak kíváncsiak. Hasonló előzékenységet és nagylelkűséget az Izlandot uraló, tehetősebb dánoknál is tapasztalhatunk, de ne feledjük: a két ország kulturális és politikai hagyományai között ég és föld a különbség. Az izlandi nemzeti büszkeség lassan-lassan kezd éledezni.

LÁTNI- ÉS TENNIVALÓK

Ahogy közeleg június hónap vége, az izlandiak az ország minden szegletéből felkerekednek, hogy lóháton Reykjavíkba utazzanak, és túladjanak portékáikon. A város egyszeriben felébred a téli álomból: a dán kereskedők kinyitják boltjaikat, a hatóságok gondosan átvizsgálják a súlyokat – a csalást szigorúan büntetik! –, s a vidékről szállingózó izlandiak is megtöltik a fővárost áruikkal: hallal, sózott ürühússal, faggyúval, gyapjúval, állatbőrökkel, tollakkal, kénnel, hogy elcseréljék halászhorogra és zsinegre, pamutszövetre és indigóra.
Ha már menekülnénk a reykjavíki zsibvásár közeléből, a sziget délnyugati tájait vegyük célba annak meleg vizű forrásaival, gejzírjeivel és vízeséseivel.

VESZÉLYEK ÉS KELLEMETLENSÉGEK

Izlandon a természet diktálja a feltételeket, a rossz idő a legalaposabban előkészített tervet is egy szempillantás alatt romba döntheti. A dermesztő hideg mellett az ádáz szél is keresztezheti utunkat, ilyenkor szinte lehetetlen továbbvergődni.
Izland egyes területein aktív vulkánok működnek és gyakoriak a földrengések is. Éppen 45 éve zajlott le a Skaftáreldarnak nevezett hatalmas vulkánimagma-kitörés, amely megmérgezte a vizeket és az állatokat, és a lakosság negyede belepusztult a mérgezésbe és az éhínségbe. Ezért, ha füst tűnik fel a horizonton, jobb, ha azonnal bepakolunk és menekülőre fogjuk.
De más kellemetlenségekre is érdemes felkészülnünk: orvosok nincsenek, a friss gyümölcs is csodaszámba megy, a szállások dohosak és az ágyak tele vannak csípős hálótársakkal. Gyakoribb a himlő, a lepra és a gümőkór.

SZÁLLÁSLEHETŐSÉGEK

Reykjavíkban nincsenek igazi fogadók, úgyhogy a helyi hatóságok, magasabb rangú egyházi

ALAMY

személyek vagy jobb módú dán családok vendégszeretetére kell bíznunk magunkat – amennyiben viszonylagos komfortra, vagy legalábbis egy faház nyújtotta kényelemre vágyunk. Időben gondoskodjunk ajánlólevélről. Maguk az izlandiak tőzegből épült, zsúfolt viskókban élnek. Bármikor szívesen látnak ugyan e parasztházakban, de számítsunk arra, hogy egyetlen szobán, sőt lehet, hogy egy ágyon is kell osztoznunk a családdal. Ha minden kötél szakad, felverhetünk az udvaron is egy sátrat, vagy behúzódhatunk egy elhagyott templomba.

„MÁS KELLEMETLENSÉGEKRE IS ÉRDEMES FELKÉSZÜLNÜNK: A SZÁLLÁSOK DOHOSAK ÉS AZ ÁGYAK TELE VANNAK CSÍPŐS HÁLÓTÁRSAKKAL"

ENNI- ÉS INNIVALÓK

Az izlandiak, mint már említettük, korántsem szűkmarkúak, és mindent elkövetnek, hogy jól tápláljanak bennünket – éttermekben vagy élelmiszerboltokban ugyanis kár reménykednünk. Vendéglátóink lehetőségeihez mérten főtt ürühúsból és kávéból, esetleg szárított halból és aludttejből álló lakomára számítsunk. Ne akadjunk ki, ha avas a vaj, kissé élemedett a cápaszelet vagy kormos a hús – ez csak az izlandi étkezési és tartósítási szokásoknak köszönhető. Mindenképpen tegyünk egy próbát a joghurttal dúsított friss sajttal *(skyr)*, és ne ijedjünk meg az étkezéseknél felszolgált tőkehaltól és fajtársaitól – Reykjavík túl közel fekszik a halászkikötőkhöz ahhoz, hogy megromolhassanak az úton.

KÖZLEKEDÉS

Ha kikászálódunk a városból, mindenképpen szükségünk lesz lovakra és persze idegenvezetőre. Utak nem nagyon vannak, az időjárás szeszélyes, és sokan tűntek már el egy hirtelen támadt ködben vagy hóviharban, s csak napokkal később találták meg a holttestüket. Úgyhogy jócskán lássuk el magunkat hátasokkal, éjszakára pedig pányvázzuk ki őket, hogy el ne kószáljanak.

Ha nem vagyunk oda a lovaglásért, béreljünk fel egy készséges evezőst, aki megmutatja nekünk a Reykjavík körül elterülő öblök látnivalóit. **H**

Hannah Kent író, a 19. századi Izlandon játszódó, *Temetési rítusok* (*Burial Rites*, Picador 2013) című történelmi regény szerzője

Fordította Győrffy Iván

REYKJAVÍK MA

Alig néhány kilométerre fekszik Reykjavíktól a Kék Lagúna geotermikus fürdője

Kétség sem fér hozzá, hogy még mindig találunk magányos halászokat, akik elnavigálnak bennünket az izlandi vizeken, s a 19. századi Izland egyéb relikviáira is rábukkanhatunk. A zord időjárás, az egyedülálló természeti látnivalók, és – ha csak a turisták elkápráztatására is – a **rohasztott cápahús** egyaránt orrba vágják az idelátogatókat.

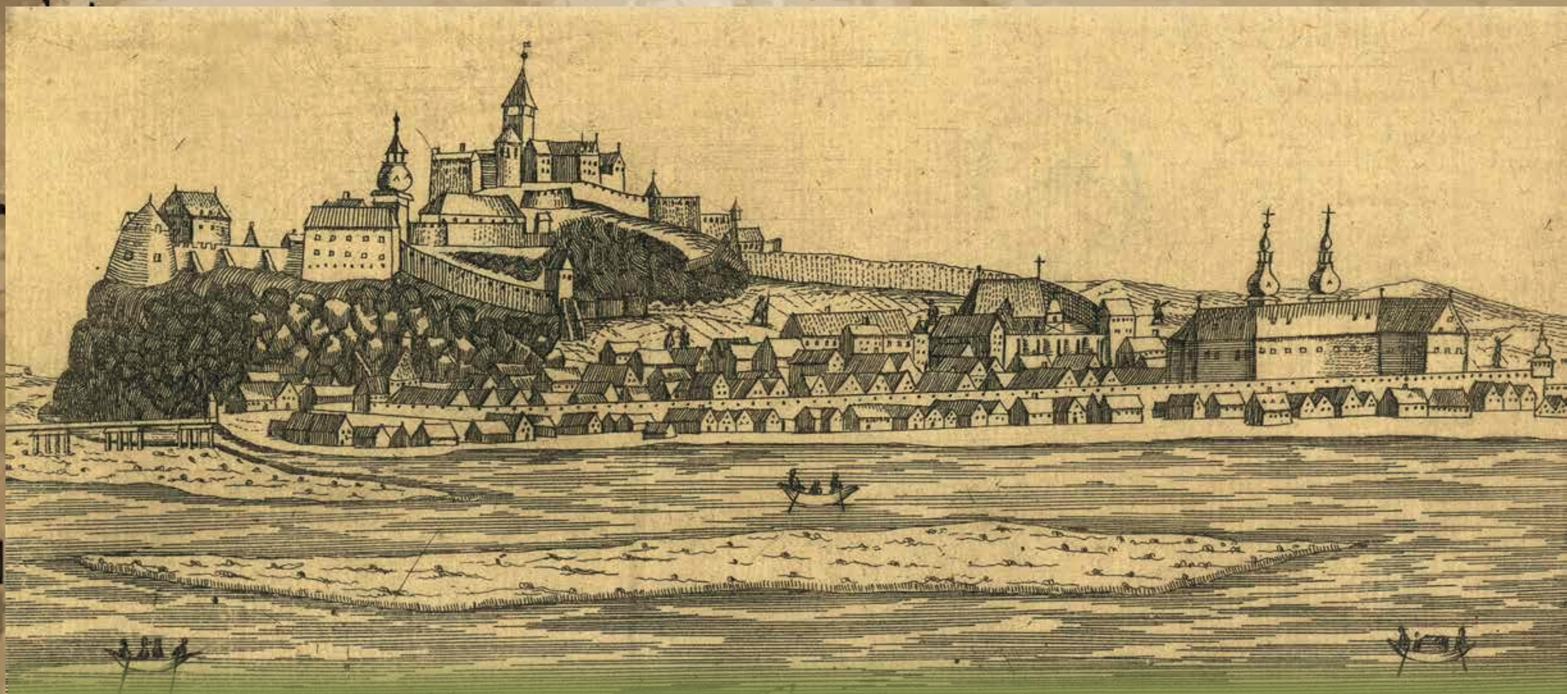
Ám a főváros, **Reykjavík** igencsak sokat fejlődött azóta. Hétvégi kiruccanásra és támaszpontnak **a vadregényes hátország** felfedezésére egyaránt alkalmas. Sokan néhány napot a fővárosban töltenek, majd meglátogatják a délnyugaton található **Kék Lagúnát,** a helyi geotermikus erőmű által táplált világhírű szabadtéri gyógyfürdőt.

Izland ma sem a szelídebbik arcát mutatja – tele van hintve **vulkánokkal, gejzírekkel és dühösen zubogó folyókkal** –, mégis sokkal könnyebben bejárható, s mindenütt találunk kisebb panziókat, moteleket és takaros falusi szálláshelyeket.

Izland önálló kultúrával, népszokásokkal rendelkező ország, s a helyiek identitásának elválaszthatatlan részét alkotja a földdel és a tengerrel ápolt szoros kapcsolat.

HA TETSZETT...

Ha még nem untuk meg az Atlanti-óceán földdarabjait, irány a **Feröer-szigetek**. Amennyiben melegebb éghajlatra vágyunk, a komoly tengerészeti tradícióval rendelkező **Tenerifét,** a Kanári-szigetek legnagyobb tagját ejtsük útba.

A sziléziai rejtély és a trencséni csata

A Rákóczi-szabadságharcnak az európai nagyhatalmak egymás közötti ellentétei adtak esélyt a győzelemre vagy az előnyös békére. A fejedelem azonban csak üres ígéreteket, nem valódi támogatást kapott szövetségeseitől. A Habsburgok elleni front kiszélesítésére talán az utolsó esélyt kínálta volna a sziléziai betörés. A hadjárat hátterét és a trencséni csata lefolyását **Czigány István** ismerteti

A KURUC SEREG addigi legsúlyosabb vereségét szenvedte el a Trencséntől délre elterülő mezőn, 1708. augusztus 3-án. A csata így II. Rákóczi Ferenc fejedelem évi hadjáratának befejező akkordjává vált. Az elmúlt évszázad historikusainak zöme úgy vélte, hogy ez volt a szabadságharc legjobban előkészített hadjárata, amellyel a magyar trónra kiszemelt Frigyes Vilmos porosz trónörökös útját, illetve vele együtt néhány brandenburgi ezred csatlakozását kívánták biztosítani. Eredményes végrehajtása esetén új front nyílott volna a császáriakkal szemben, és közvetlen kapcsolatot teremthetett volna a poroszokkal. A többségi állásponttal szemben csak néhány ellenvetés fogalmazódott meg, a fejedelem sziléziai hadjáratának tervét „hiú ábrándnak" vagy éppen „tartalmatlan, üres diónak" titulálva.

A hadjárat célja

A sziléziai hadjárat céljáról, előkészületeiről és lefolyásáról maga Rákóczi számolt be franciaországi száműzetésében papírra vetett emlékirataiban. Szándéka az volt, hogy a Habsburg-uralommal elégedetlen Sziléziába betörve fellázítja a tartomány rendjeit, és csapataival itt vonul téli szállásra.

Az akció végrehajtásához erős haderőt állított fel, és úgy vélte, hogy „ez a sereg sohasem volt ilyen szép, sem ilyen fegyelmezett” – a porosz trónörökös királyságáról, illetve a brandenburgi csapatokkal való egyesülés lehetőségéről azonban nem szólt.

A spanyol örökösödési háborúban (1701–1714) egyre szorongatottabb helyzetbe kerülő XIV. Lajos francia király számára a Habsburgok hátában kitört magyarországi felkelés igen fontossá vált, mivel ellenfelének nagyjából 25–30 ezer katonáját kötötte le. A francia udvar egyre veszélyesebbnek tartotta a kuruc felkelők és a bécsi udvar között felújított béketárgyalásokat, ezért – ahogy az ilyen alkalmakkor korábban is – több pénzügyi és katonai támogatást, valamint szövetségesi szerződést ígért a fejedelemnek.

Az ígéretekből azonban Rákóczi erdélyi fejedelemségbe történt beiktatása és a Habsburg-háznak az ónodi országgyűlésen kimondott trónfosztása után sem valósult meg semmi. Párizs a Magyar Királyság trónján Rákóczit is szívesen látta volna, ám a fejedelem olyan uralkodót keresett, aki külföldi támogatást biztosíthat mozgalma számára. Ilyen azonban nemigen akadt, mert az európai uralkodóházak I. Józsefet tekintették a Magyar Királyság legitim uralkodójának, XIV. Lajosnak viszont már nem igen volt olyan szövetségese, akit számításba vehetett volna a magyar trónon. Miksa Emánuel, az ekkorra már országát vesztett bajor választófejedelem neve, aki Buda (1686) és Belgrád felszabadítójaként (1688) volt ismert az országban, már korábban is felmerült, de 1708 májusában tudatta a fejedelemmel, a kedvezőtlen hadi helyzet és a megfelelő katonai támogatás hiányában nem pályázik a magyar királyi címre.

Kuruc lovassági zászló
FENT: **Rákóczi Ferenc fejedelem Mányoki Ádám portréján**
A TÚLOLDALON: **Trencsén vára – a várostól nem messze zajlott le a csata, amely végleg bebizonyította, hogy a kuruc seregek nem alkalmasak nagyszabású támadó hadműveletekre**

Az az ötlet, hogy I. Frigyes porosz király fiát a Magyar Királyság trónjára meghívják, valószínűleg a lengyelországi francia ügyvivőtől, Jean Louis Dusson Bonnac márkitól származott, és főként a Porosz Királyságnak a franciaellenes szövetségtől való eltávolítását célozta. Rákóczi tudhatott az elképzelésről, ám azt minden bizonnyal ő is irreálisnak tarthatta, s ezért hallgatott róla. A porosz trónörökös királyságának kalandos verzióját és a brandenburgi csapatokkal való egyesülés lehetőségének gondolatát a fejedelem fiatal diplomatája, Klement János Mihály említette meg az egyik emlékiratában. A közlés szépséghibája, hogy a szóban forgó jelentést Klement 1715-ben VI. (III.) Károly német-római császárnak és magyar királynak írta.

Rákóczi szándéka az volt, hogy Sziléziába betörve fellázítja a tartomány rendjeit

Rákóczi sziléziai betörésre vonatkozó tervei valójában egy évvel korábban, 1707 nyarán készültek, mivel a sziléziai rendek ebben az esztendőben lázadtak fel a Habsburg-uralom ellen. Ekkor azonban Rákóczinál jóval erősebb patrónust találtak XII. Károly svéd király személyében.

A Habsburgok szövetségesei, elsősorban Anglia olyan veszélyesnek tartották a konfliktust, hogy a szövetséges angol erők parancsnoka, John Churchill, Marlborough hercege a katonai összeütközést elkerülendő, személyesen tárgyalt a svéd királlyal. Ennek eredményeként I. József császár és XII. Károly között létrejött szerződés (1707. szeptember 1.) értelmében a svédek nem avatkoztak be a spanyol örökösödési háborúba, cserébe a Habsburgok biztosították a sziléziai protestánsok szabad vallásgyakorlatát.

A kuruc alakulatok sziléziai határvidéken megszaporodó portyázásaival 1707 nyarán Rákóczi elsősorban a tartomány Habsburg-ellenes lázongását kívánta támogatni. Esterházy Antal altábornagyot, a Vág folyó mentén állomásozó kuruc csapatok parancsnokát ekkor utasította, hogy egy három karabélyos és egy gyalogezredből álló hadtesttel törjön be Sziléziába. Nem egyszerű zsákmányszerző akcióról volt szó, mert olyan kiáltványokat terjesztettek volna, amelyek a Habsburgok elleni lázadásra szólítják fel a lakosságot. Mivel Esterházy csapataira az ország más pontján volt szükség, s a tartomány konfliktusa időközben megoldódott, így a tervezett sziléziai betörés elmaradt.

Előkészületek

1708 elején már negyedik éve tartott a háború, s a hadsereg fenntartása, kiegészítése egyre nagyobb nehézségekbe ütközött. Az egyre fokozódó terhek ellen fellépő vármegyék mozgalmát a „vitézlő rend” támogatásával sikerült elfojtani, de a hadsereg finanszírozására, a rézpénz forgalmának és értékének helyreállítására hozott intézkedések nem hozták meg a várt eredményt. Rákóczi ekkor drasztikus lépésre szánta el magát, s Bercsényi Miklós főgenerális javaslatára a katonaság kezébe adta járandóságának behajtását. Ez ugyan hozott némi eredményt, de a rengeteg visszaélés egyre növekvő ellenállást szült a társadalomban.

Rákóczi emlékirataiban kissé megszépült a valóság, hiszen hadseregének állapota az előző évekhez képest inkább romlott, mint javult. Ezzel maga is szembesült, amikor 1708 februárjában egy bátortalan kísérletet tett elvesztett erdélyi pozícióinak visszaszerzésére. Tapasztalatait összegző levelében lehangoltan írta Bercsényinek, hogy a füle teli a „hadi tisztek” panaszaival, akiknek eddig is csak „reménséggel” tudott fizetni.

XIV. Lajos francia király követe és a fejedelem katonai tanácsadója, Pierre Puchot Des Alleus altábornagy jelentésében arról számolt be, hogy a nyári hadjárat előtt a 18 havi zsoldhátralékból csak egy hónapot fizettek ki a katonáknak, azt is rézpénzben.

Kuruc lovas Georg Philip Rugendas alkotásán
LENT: **Bercsényi Miklós, aki megsebesült az ütközetben**
A TÚLOLDALON: **Vay Ádám díszbuzogánya**

Rákóczi Eger környékéről elinduló (június 14.), mintegy 10 ezer fős serege jelentős részét az udvari hadak, illetve néhány reguláris ezred alkotta. Ez utóbbiakat még 1706-ban állították fel, vagy szervezték át, és igyekeztek képzett, harcedzett, részben külhoni katonákkal feltölteni. Kétségtelen, hogy ezek az egységek a kuruc haderő legütőképesebb alakulatait képezték, de fegyverzetük lényegében ugyanolyan hiányos volt, mint az előző években. Még a legjobban felfegyverzett lovas ezredekben is csak a legénység felének volt pisztolya és karabélya, a gyalogság állományának tizede pedig semmilyen lőfegyverrel nem rendelkezett.

1708 elején egyik fél sem fontolgatta nagyobb hadjárat megindítását. A császári-királyi hadvezetés a spanyol örökösödési háború frontjairól továbbra sem tudott jelentősebb létszámú katonaságot a magyarországi hadszíntérre vezényelni. A kuruc erők létszámfölényüket és mozgékonyságukat kihasználva mindig képesek voltak arra, hogy a vesztes csaták vagy kudarcot vallott hadműveletek után az ország egy másik pontján indított támadással ellensúlyozzák a császáriak térnyerését. Ott csaptak le, ahol az ellenség gyenge erőkkel rendelkezett, és rajtaütéseikkel, az utánpótlás megbénításával igyekeztek a hadművelet feladására vagy megváltoztatására kényszeríteni az ellenséget.

Amikor Guido Starhemberg tábornagy, a kuruc erők zömének távozását kihasználva, 1707 késő nyarán ostrom alá vette Nyitra várát, Bottyán János tábornok 10 ezer katonájával Felső-Ausztriában kezdett portyázásokat. Olyan nagy sikereket ért el, hogy az Udvari Haditanács Starhemberget a város ostromának félbehagyására utasította, és visszarendelte a Dunántúlra. Ekkor viszont Esterházy Antal visszatérő ezredei az ellenség Vág menti erődítményeit támadták.

Noha 1708 elején az Udvari Haditanács a tárgyalások helyett a katonai megoldást szorgalmazta, a felkelők legyőzéséhez nem állt rendelkezésére kellő katonai erő. Az újonnan kinevezett és kemény fellépéseiről elhíresült Siegbert Heister tábornagy közel 20 ezer katonájával a Dunántúl nyugati részeinek és a Vág folyó mentének biztosítását kapta feladatul, illetve – ha megfelelő alkalom kínálkozik – Nyitra, esetleg Érsekújvár visszafoglalását.

Ezt is nehezen tudta teljesíteni, mert Bezerédy Imre brigadéros alakulatai már január közepén betörtek Stájerországba, Ocskay László brigadéros pedig 6000 emberrel a Vágon átkelve bevette a morvaországi Vsetín városát, s ezt követően még tucatnyi helységet meg is sarcolt.

A háború menete

1708 tavaszán a fejedelem attól félt, hogy az ellenség egyszerre akár négy irányból is támadást intézhet ellene, ám a legveszélyesebbeknek Heister tábornagy a Vág mentén összevont erőit ítélte, amelyek Nyitra vagy Érsekújvár ellen vonulhattak fel. Ez utóbbi erődítmény pedig a kuruc haderő ellátásában oly fontos Garam menti bányavárosok védelmének kulcsa volt. Bercsényit ezért a vágújhelyi sáncrendszer megtámadásának előkészítésére utasította, ő pedig Egerből csapataival elindult nyugat felé.

A történeti és hadtörténeti munkák szerint a fejedelem sokáig titokban tartotta hadműveletének valódi célját, s csak az érsekújvári táborban, július 12-én közölte tábornokaival és főtisztjeivel, hogy Sziléziába készül. Ezzel szemben nyilvánvaló, hogy a felső katonai vezetés tisztában volt a hadjárat céljával, hiszen a menettervet Bercsényi még június végén megküldte Rákóczinak, és a végcél Vágújhely volt. A sereg lassú vonulását pedig nem a Sziléziába tartó had harcképességének megőrzése, hanem döntően a kuruc katonaság fizetetlensége, ellátási és fegyelmi hiányosságai okozták.

Rákóczi nem is titkolta, hogy támadó hadjáratra készül: „megvallom, régen vágytam az offensiva hadakozásra", írta Bercsényinek, még a hadjárat kezdetén. Erről Des Alleurs altábornagy is értesült, ám ő óvta a fejedelmet az offenzív hadműveletektől, mert úgy vélte, a hadsereg alkalmatlan ilyen akciókra és „valamilyen szerencsétlen kimenetelű esemény a dolgok jelenlegi állapotában képes lesz arra, hogy nyolc nap alatt véget vessen ennek a háborúnak" – írta még a trencséni csata előtt uralkodójának.

A kuruc haderő a császáriak védelmi vonalán kívánt rést ütni, illetve az ellenséges erőket az örökös tartományokba akarta visszaszorítani. A Morvaországba, illetve Sziléziába vezetett portyák a hadjárat szerves részét képezték. Ha a tervezett akciók sikerülnek, Rákóczi csapatai minden bizonnyal rövid időre elfoglalták volna e tartományok határvidékeit, az itt szerzett zsákmány pedig részben pótolta volna a katonák elmaradt javadalmazását.

Siegbert Heister gróf tábornagy

(1646. augusztus 6.– 1718. február 22.)

Katonai szolgálatát 1665-ben kezdte. A francia–holland háborúban tűnt ki katonai tehetségével. 1678-ban őrnagy, 1682-ben ezredes és egy gyalogezred tulajdonosa lett. Végigharcolta a törökellenes felszabadító háborút. Az 1689. évi hadjáratban az általa vezetett gyalogságnak nagy szerepe volt a győzelem kivívásában. 1686-ban vezérőrnagy, 1692-ben altábornagy, 1695-ben táborszernagy, 1704-ben tábornagy lett. 1703-tól haláláig az Udvari Haditanács helyettes elnöke volt.

A spanyol örökösödési háborúban 1707-ben a Rajna menti birodalmi hadseregnél harcolt. A Rákóczi-szabadságharc idején több ízben (1704–1705, 1708–1710) magyarországi főhadparancsnok volt. Koroncónál, Nagyszombatnál és Trencsénnél vereséget mért a kuruc főerőkre. Kemény és kíméletlen volt a II. Rákóczi Ferenc vezette felkelőkkel szemben, ellenezte, hogy az udvar bármilyen engedményeket téve, tárgyalásos úton rendezze a konfliktust.

Ocskay Lászlónak a Morva határszélen portyázó csapatai megsegítésére Rákóczi – Pekry Lőrinc lovassági tábornok vezetésével – 7 ezer katonát küldött, ám Peter Viard ezredes erői Straznicánál (július 28.) megfutamították a kurucokat. Ezt követően az élelemhiánnyal küzdő Lipótvár és Trencsén elfoglalása merült fel. Hosszas vita után a haditanácson a morva és sziléziai portyák biztosítása szempontjából kedvezőbb stratégiai adottságokkal rendelkező Trencsén ostroma mellett döntöttek.

Rákóczi, aki értesült a császáriaknak a vár felmentésére vonatkozó szándékáról, De la Motte tüzérezredest egy gyalogdandárral a Vág hídjának lerombolására és a folyó gázlójának birtokbavételére küldte július 30-án. Két nap múlva azonban kiderült, hogy az akció kudarcra volt ítélve, mert a császáriak elővédje már elfoglalta a hidat, és az élelmiszer-szállítmányt is hamarosan bejuttatják a várba.

Az éjszakai menettől fáradt és feltehetően éhes lovasságnak azonban – bár lőtávolon kívül – el kellett haladnia a kuruc csapatok előtt. Heister tapasztalt katona lévén tisztában volt azzal, hogy serege nem vállalhat csatát a háromszoros túlerőben lévő kuruc sereggel, éppen ezért ki akart térni az összecsapás elől, és Trencsén védelmébe akart húzódni.

Miután augusztus 3-án, hajnalban Czelder Orbán katonái a Vöröshegyi-szorosban tüzet nyitottak a császári előőrsökre, Heister támadásától tartva csatarendbe állították a kuruc sereget. A balszárnyon Turna felett egy bozótos, árkokkal védett magaslaton a főleg külhoniakból álló lovas alakulatok, illetve a gyalogság egy része állt fel. A barátlehottai út két oldalán középen helyezkedett el a gyalogság zöme, a tüzérség és Rákóczi udvari hadai, míg a Szoblahó és Hamri közötti dombokon, a jobbszárnyon a Pekry Lőrinc által vezetett mezei lovasság zárta a csatarendet.

A tétovázást látva a tapasztalt császári parancsnokok észrevették a kínálkozó alkalmat

Bár a kuruc sereg már reggel hét óra körül csatarendben állt, a fejedelem nem adott parancsot az általános támadásra, csak Pekry mezei lovasait küldte az elvonuló sereg ellen.

A jobbszárny mocsaras terepe azonban alkalmatlan volt a lovasrohamra. A meglepetés nem is sikerült, mert mire a kuruc lovasok megkerülték a két helyen is tóvá szélesedő vizenyős területet, az ellenség már felkészülten fogadta őket. Ebeczky István brigadéros ekkor figyelmeztette Pekryt, hogy ezen a terepen a császáriak támadásakor szinte lehetetlen a visszavonulás.

A kuruc lovasság megtorpanását és a tanácstalanságot látva, a tapasztalt császári parancsnokok észrevették a kínálkozó alkalmat: Pálffy engedélyt kért Heistertől a rendezetlen kuruc erő megtámadására. Az Althaan-dragonyosok rövid küzdelemben megfutamították Pekryék jobbszárnyát.

Ekkor Heister tábornagy megfordította katonáit, és reggel nyolc és kilenc óra között általános támadást indított a kuruc középhad ellen. A dragonyosok lóról leszállva rohamozták meg a középen álló kuruc csapatokat. Bár a De la Motte vezette gyalogság és az udvari karabélyosok szívósan ellenálltak, a lovasság zömét már nem lehetett harcba vetni. Legtovább, a déli órákig, az udvari palotás ezred és a nem sokkal korábban elhunyt Esze Tamás ezredének katonái védekeztek a Hamritól keletre lévő erdős területen.

Rákóczi a jobbszárny megfutamodásakor személyesen akart udvari karabélyosaival a segítségükre sietni. Szerencsétlenségére az egyenetlen terepen lovával felbukott, és megsérült. Testőrsége kimentette ugyan, de elterjedt a fejedelem halálhíre. Az egyre hátráló kuruc seregen ekkor úrrá lett a pánik. A bajt csak tetézte, hogy a harcban és kavarodásban megsebesült Bercsényi Miklós főgenerális, Pekry Lőrinc lovassági tábornok és Vay Ádám udvari főkapitány is.

A fejvesztett visszavonulás közben rengeteg kuruc katona lett az üldöző császári lovasok áldozata. Rákóczi emlékirataiban szépnek és fegyelmezettnek tartott serege a Trencsén melletti mezőn csúfos kudarcot vallott. Pontos adatok nem állnak rendelkezésre, de 2,5–3 ezer közé tehetjük az elesettek számát, és több mint 400 katona esett fogságba. Heister és Pálffy elégedett lehetett, mert minimális, mindössze 160 fős veszteség árán szétverték a kuruc fősereget, ezzel biztosították a Vág vonal és az örökös tartományok védelmét.

A kuruc fél számára a legsúlyosabb a vereség politikai és morális hatása volt, hiszen háromszoros létszámfölényben, egy kizárólag lovas alakulatokból álló császári–királyi sereggel szemben vesztettek csatát. Szárnyra kapott a fejedelem halálhíre is. A katonaság zöme szétszéledt, a következő hetekben pedig több száz kuruc katona állt császári–királyi szolgálatba. Nyitra vára az őrség lázadásának következtében az ostrom harmadik napján, augusztus 25-én kapitulált, Ocskay László brigadéros ezredének egy része három nappal később esküdött fel a királyra. Megkezdődött a politikai vezetőréteg erodálódása is. Pyber László püspök és szenátor, Spáczay Gábor gazdasági tanácsos és Józsa Mihály, a fejedelem egyik hadsegéde a király hűségére tért át.

A vereség súlyát a fejedelem még a franciaországi Groboisban is érezte, amikor ezeket a sorokat papírra vetette: „Soha még vereség ennél szégyenletesebb és szánalmasabb nem volt, és nem is voltak csatavesztésnek szerencsétlenebb következményei.” ■

A szerző hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet munkatársa

Forrás: *Sorsdöntő csaták a magyar történelemben.* Kossuth Kiadó, 2013

Gyarmati hűség

A később Kanadát alkotó brit gyarmatok miért nem csatlakoztak ahhoz a tizenháromhoz, amely 1776-ban kinyilvánította függetlenségét?

Quebec, 1770 körül. A brit uralmat a kikötőben állomásozó hadihajók jelenléte is hangsúlyozta

A mai Kanada területén fekvő brit gyarmatok nem vettek részt az 1775-ben kirobbant amerikai függetlenségi háborúban, és 1776-ban sem csatlakoztak az Amerikai Egyesült Államokhoz, annak ellenére sem, hogy a 13 „lázadó" gyarmat vezetői erőteljesen szorgalmazták e lépést.

Új-Skócia 1713 óta állt brit fennhatóság alatt. A fővárosban, Halifaxban jelentős katonai és flottatámaszpont működött, így aztán az amúgy is csekély lélekszámú, főként Új-Angliából bevándorolt, az Egyesült Államokkal szimpatizáló civil lakosságnak nem volt sok esélye a nyílt lázadásra.

Québec főként azért tartott távolságot az amerikai függetlenségi mozgalomtól, mert lakosságának nagy része még mindig franciául beszélt és katolikus vallású volt. A területet a britek 1760-ban hódították el a Francia Királyságtól, és hivatalosan a hétéves háborút lezáró, 1763-as párizsi béke keretében került brit gyarmati státuszba. A francia-kanadaiak, miután generációkon keresztül állandó konfliktusok sorozatát vívták meg a délre fekvő brit kolóniákkal, nem voltak túlságosan nyitottak arra, hogy egy oldalra álljanak a lázadó gyarmatokkal.

Az amerikaiak viszont megpróbálták erővel a maguk oldalára állítani Québecet, hadseregük bevonult a területre. Ez azonban óriási hibának bizonyult. Ugyan egy rövid ideig biztosnak látszott az amerikai győzelem, a brit erők végül visszaverték a támadókat. Amikor aztán a csalódott amerikai csapatok visszavonulásuk során végigdúlták a vidéket, minden esélyük elszállt arra, hogy a helyi lakosságot megnyerjék maguknak.

De a francia-kanadaiak semlegességét már valószínűleg évekkel korábban, az 1774-ben elfogadott *Québec Act* törvény biztosította. Az akkori brit miniszterelnök, Lord North által a parlamenttel elfogadtatott jogszabály olyan kormányzati rendszert vezetett be a gyarmaton, amely összhangban volt a francia hagyományokkal, megerősítve a francia-kanadaiak földbirtokosi jogait, különleges státust adott a katolikus egyháznak, illetve választott tanácsokat állított fel mind a katolikus, mind a protestáns birtokosok ügyeinek intézésére.

A francia-kanadai elit megbékítésével Lord North egy olyan problémát igyekezett megoldani, amely 1760 óta számos brit kormánynak gondokat okozott, de intézkedéseinek „mellékhatásaként" valószínűleg nagyon sokat tett azért, hogy Kanada a brit korona fennhatósága alatt maradjon a következő évtizedeik viharai ellenére.

Stephen Conway az University College London professzora

Hallotta már?

A középkori Angliában szokás volt az esküvői tortával megdobálni a menyasszonyt. Persze azért ne gondoljunk arra, hogy a ma általában felszolgált, többemeletes cukrászati költeményeket borították a szerencsétlen arákra. Akkoriban a cukor drága dolognak számított, az esküvői „torta" pedig leginkább búzából készült, mérsékelten édes sütemény volt. Ezt és a többi, az eseményen fogyasztott pékáruszerűséget (például pogácsákat, zsemléket és kekszeket) a termékenység szimbólumaiként mind a menyasszonyra dobálták.

A szétdobált édességeket aztán minél nagyobb halomba tornyoz-

EGY GYORS KÉRDÉS

Melyik volt a legnagyobb rabszolgalázadás az Egyesült Államokban?

Az idén 3 Oscar-díjjal is kitüntetett *12 év rabszolgaság* című film kapcsán is sokakban felmerülhetett a kérdés, miért nem fogtak fegyvert tömegesen az elnyomott feketék, hogy leszámoljanak kegyetlen uraikkal. Mert igazán nagyszabású – mondjuk a Spartacus-féle római háborúval egy lapon emlegethető – összeütközésre soha nem került sor. Arról, hogy ez miért lehetett így, sok magyarázat van forgalomban. A 19. század végén, 20. század első felében élő (fehér) történészek közül például sokan úgy gondolták, hogy a „negrók" alapvetően jámbor, naiv és mindenbe beletörődő természete lehet a magyarázat. Mások arra hívják fel a figyelmet, hogy a gondosan mellőzött oktatás, a feketék körében szinte 100 százalékos írástudatlanság is megnehezítette a szervezkedést, vagy egyáltalán azt is, hogy rabszolgák egy más, jobb életet képzeljenek el maguknak. Így aztán a legtöbb „felkelés" általában egy hirtelen felindulásból elkövetett akcióval indult, és néhány tucat, esetleg néhány száz fegyveresnél több soha nem harcolt együtt a mindig gyorsan és borzasztó keménységgel fellépő reguláris, illetve az ültetvényesek embereiből álló haderők ellen. Charles Deslondes 1811-ben például 2-300 emberével vonult New Orleans bevé-

ART ARCHIVE

ták, és a friss házasoknak a rakás felett kellett csókot váltaniuk. Ha ez sikerült anélkül, hogy ledöntötték volna a tornyot, a hagyomány szerint egész életükben boldogan, sikeresen élhettek.

Létezik egy történet, miszerint Nagy-Britanniában az első, többemeletes, tartórudakkal megerősített esküvői tortát a 18. század végén, Londonban készítette egy William Rich nevű cukrásztanonc. Az ifjú lángoló szerelembe esett főnökének lányával, és amikor megkérte a kezét, egy minden addigit felülmúlóan lenyűgöző tortával akarta elkápráztatni. Sajnos semmilyen korabeli leírás nem maradt fent sem az esetről, sem a tortáról.

Mindenesetre a szigetországban Viktória királynő és Albert herceg nagyszabású menyegzője volt az, amely évtizedekre meghatározta az esküvők lefolyását. A királyi lakodalom képei, leírásai megjelentek a sajtóban, és természetesen az arisztokratáktól a kishivatalnokig mindenki hasonló „nagy napot” akart. Így lett általános a lehetőleg hatalmas uszályú fehér ruha, valamint a minél nagyobb, szintén fehér mázzal bevont esküvői torta. Ráadásul a 19. század második felére már jóval olcsóbb lett a cukor, így ha mást nem is, ezt az álmukat sokan megvalósíthatták. Persze ezt már igazán kár lett volna a földre vagy a menyasszonyra borítani, így a süteménydobálás szokása szép lassan teljesen elhalt.

H *Nick Rennison*

telére, Nat Turner és emberei pedig 1831-ben közel 100 fehéret mészároltak le, mielőtt levadászták volna őket az ellenük küldött katonák.

A legnagyobb szabású felkelés szervezőire viszont még azelőtt lecsaptak, hogy bármi történhetett volna. A zavaros ügy szálai egy Denmark Vesey nevű, valószínűleg a karibi szigetvilágban vagy Afrikában született rabszolga személyétől indultak ki. Vesey éveken át szolgálta hajóskapitány urát, amíg aztán a dél-karolinai Charlestonban telepedtek le. A rabszolgára itt 1799-ben rámosolygott a szerencse, ugyanis 1500 dollárt nyert a helyi lottójátékon, és megváltotta szabadságát. Ácsként és önjelölt prédikátorként tevékenykedett évekig, látszólag boldogan.

Egyesek szerint azért kezdett nagyszabású felkelés szervezésébe, mert a város 1820-ban végleg betiltotta „egyházát”, mások szerint már korábban érlelődött benne a gondolat, mivel csak a saját szabadságát tudta megváltani, családjáét nem. Akárhogy is, a korabeli periratok szerint 1822-ben közel 9 ezer rabszolga készült arra, hogy a város környékén lecsapjon uraira, méghozzá július 14-én, a Bastille ostromának évfordulóján – az írástudó Vesey ugyanis nagy rajongója volt a francia forradalom eszméinek.

A beavatottak közül azonban többen is a hatóságokhoz fordultak, és Veseyt még június végén elfogták számos társával együtt, majd július 2-án felakasztották őt és 35 másik feketét. Ha megvalósul, Vesey felkelése lehetett volna messze a legnagyobb ilyen akció az amerikai történelemben.

A helyzet az, hogy az összeesküvésről csak a per irataiból tudunk. Egyes történészek szerint az is kérdéses, hogy Vesey egyáltalán lázadást szervezett, mások inkább csak a több ezres számokat tartják képtelenségnek. Az mindenesetre biztos, hogy az 1791-ben kezdődött és 1803-ban a reguláris francia haderőt is legyőző haiti rabszolgafelkelés sikere miatt az amerikai hatóságok igencsak hajlamosak voltak túlzott idegességgel reagálni bármilyen, feketék tervezte akció hírére. Nagyon valószínű, hogy Vesey és néhány társa valóban összejárt, és egy nagy felkelésről álmodozott, de a valós veszélyt a perben igencsak eltúlozták, hogy példát statuáljanak, és elborzasszák a fehér közvéleményt. Vesey emlékét viszont halhatatlanná tette az ügy: az amerikai polgárháború idején az északiak oldalán harcoló, feketékből álló egységek egy része például az ő nevét csatakiáltásként harsogva indult csatába.

H *Nick Rennison*

TOPFOTO/GLEN MCBETH

CLASS No. 1.

Comprises those prisoners who were found guilty and executed.

Prisoners Names.	*Owners' Names.*	*Time of Commit.*	*How Disposed of.*
Peter	James Poyas	June 18	Hanged on Tuesday the 2d July, 1822, on Blake's lands, near Charleston.
Ned	Gov. T. Bennett,	do.	
Rolla	do.	do	
Batteau	do.	do.	
Denmark Vesey	A free black man	22	
Jessy	Thos. Blackwood	23	
John	Elias Horry	July 5	Do. on the Lines near Ch.; Friday July 12.
Gullah Jack	Paul Pritchard	do.	
Mingo	Wm. Harth	June 21	Hanged on the Lines near Charleston, on Friday, 26th
Lot	Forrester	27	
Joe	P. L. Jore	July 6	
Julius	Thos. Forrest	8	
Tom	Mrs. Russell	10	
Smart	Robt. Anderson	do.	
John	John Robertson	11	
Robert	do.	do.	
Adam	do.	do.	
Polydore	Mrs. Faber	do.	
Bacchus	Benj. Hammet	do.	
Dick	Wm. Sims	13	
Pharaoh	— Thompson		

Vesey neve az 1822-ben kivégzettek listáján

Tényleg bevett dolog volt Angliában 999 évre szóló bérleti szerződéseket kötni? Ma is élnek még ezek?

Az egyébként is számos különös, néha már inkább bizarr, középkori zárványt is tartalmazó brit jogrendben valóban létezik a 999 évre kötött bérleti szerződés gyakorlata. A szokás Anglia normann hódításának idejére vezethető vissza. Kialakulásának körülményeit nem ismerjük pontosan, mindenesetre az biztosnak látszik, hogy már akkor sem valódi bérleti szerződésként, hanem inkább tulajdonosváltásként tekintettek az ilyen ügyletekre, bár gyakran előfordult, hogy az ingatlan valódi értékéhez közelítő „kezdőrészlet" mellett valóban fizetett az új tulajdonos valamilyen kis összegű bérleti díjat is. A bírói gyakorlat azonban azt mutatja, hogy a „bérlőt" minden lényeges szempontból csorbítatlan tulajdonjog illette meg.

Akkor vajon miért is használták ezt a furcsa konstrukciót? Az egyik ok biztosan az volt, hogy az „eladók" ilyen formán bizonyos kontrollt megtarthattak az értékesített földterület vagy épület további sorsa felett. A másik talán az lehetett, hogy a *Bibliá*ból kiolvasni vélt ezredik évi végítéletet remélték ezzel a kis trükkel „megkerülni".

Nem tudjuk, mikor született Angliában az első ilyen, 999 éves szerződés, így azt sem, milyen épülethez vagy földhöz kapcsolódott. Számos ódon, ma is álló épületet ismerünk viszont, amelyet a Tudor-korban ilyen formán adtak bérbe, de általában szinte lehetetlen kideríteni, ki ma a bérbeadó jogutódja. A szerződések egy része egyébként tartalmaz folyamatosan fizetendő bérleti díjat is, amelyet azonban már évszázadok óta senki sem fizet, vagy azért, mert nevetségesen kis összegről lenne szó, vagy azért, mert senki sem tudja, kinek is kéne eljuttatni a pénzt.

A 999 éves bérletek a 19. században egy rövid ideig újra igen népszerűek lettek: a gyarmatokon is használták, a brit anyaországban pedig például a vasútépítésekhez földjeiket eladók éltek vele, hogy maradjon valami rálátásuk arra, mi is történik az eladott birtokaikon. Megszorult arisztokraták is ehhez az eszközhöz nyúltak, mivel így pénzzé tehették földjeiket, mégis – papíron legalábbis – földbirtokosok maradhattak.

Manapság a magánjogban a némileg hasonló szerepű 99 éves bérlet a bevettebb megoldás az angolszász országokban, de közintézmények, önkormányzatok esetében ma is kötnek 999 éves szerződéseket, például a Liverpool F. C. futballklub 2006-ban ilyen formán vette bérbe azt a területet a város önkormányzatától, ahol a tervek szerint egyszer felépülhet a csapat új stadionja.

Eugene Byrne író, újságíró

Mi volt Clemens János bűne?

EGY KÖZEL négy évszázados bűntett felderítése nem éppen egyszerű feladat. Persze egy beismerő vallomás sokat segít a helyzeten, viszont bonyolítja a dolgokat, ha azt egy szellem teszi, ráadásul fontos részleteket elhallgat.

Márpedig ez a helyzet Clemens János, életében tisztes benyomást keltő pozsonyi polgár esetében. A még bírói hivatalt is viselt férfiú 1640-ben hunyt el, és mindenki úgy gondolta, hogy ezzel annak rendje és módja szerint lezárult földi pályafutása. Ám nem így történt, legalábbis Kopcsányi Mihály szerémi püspök és pozsonyi prépost 1643-ban megjelent, *Narratio rei admirabilis (Csodás dolog elbeszélése)* című írása szerint.

A szöveg a közben szintén elhalálozott Lósy Imre esztergomi érsek utasítására elrendelt vizsgálat anyagát dolgozza fel. A számos nagy tekintélyű egyházi és világi ember bevonásával lefolytatott eljárásból egy igazán csudálatos és regényes történet bontakozik ki.

Clemens János ugyanis meghalt, azonban egy évvel később, 1641-ben „lelke” megjelent egy Fischer Regina, Pozsonyba Hallstattból rokonlátogatóba érkező 19 éves, katolikus hajadon előtt. Regina a leírás szerint szerény modorú, ráadásul korához, sőt – ahogy a korra jellemző módon a szerző hozzáteszi – „neméhez képest” igen eszes leányzó volt, de persze nem viselte túl jól, hogy egy idegen férfi szelleme rendszeres látogatást tesz szobájában, ráadásul mindig éjjel 11 és éjfél között. Az első vizitre még Hallstattban került sor, de Pozsonyban aztán elfajult a helyzet, az öregember képében megjelenő alak hetente akár kétszer is feltűnt, de sokáig egy szót sem szólt.

Regina persze megrémült, böjtölt, imádkozott, de semmi sem használt. Végül gyóntatója tanácsára egy zsoltárral igyekezett elűzni a kísértetet, majd rászólt: „Minden jó lélek dicséri az Urat.” Erre az öregúr csak annyit mondott: „Én is.” De ezután már beszélni kezdett, és elmondta a lánynak, hogy ki is ő, valamint azt, hogy nagy bűn terheli – mi több, vérdíjról van szó. Arra kérte, hogy menjen el özvegyéhez, és kérjen tőle 200 forintot, majd ossza szét a szegények között, valamint ígértesse meg az asszonnyal, hogy teljesíti egy a székesegyházban felállítandó szoborra vonatkozó, még életében tett fogadalmát. Mert amíg ezek az ügyek nem rendeződnek, az ő lelke nem szabadulhat a tisztítótűzből.

Mikor Regina gyakorlatiasan megkérdezte, hogy ezt miért nem maga tárgyalja meg a becses nejével, Clemens csak annyit mondott, ő azzal a nővel nem áll szóba. Végül a lány megpróbált beszélni az özveggyel, de ő hallani sem akart semmiféle adományról. Regina tehát újabb praktikákkal igyekezett a szellemtől megszabadulni, egy alkalommal még a káromlás fegyverét is bevetette. „A hét szentségedet, te vén csirkefogó, hordd el magad oda, ahonnan jöttél!” – kiáltotta, és a lélek szomorúan el is tűnt. Másnap este viszont a ház körüli munkát végezve Regina a semmiből egy irtózatos pofont kapott, s orcáján megjelent öt ujj lenyomata is.

A lány ezután bizonyítékokat követelt Clemenstől, hogy valóban az, akinek mondja magát. Erre a szellem a kezét a szobában lévő ládikóra tette, és beleégette jobbjának lenyomatát. A később megidézett „tanúk” – azaz szakértők – megállapították, hogy az valóban Clemensé, mivel a mutatóujj felső perce hiányzott, márpedig a férfiét egy sebész távolította el néhány évvel korábban, egy fertőzés miatt. A kísértet megfelelt a püspök által, lepecsételt levél útján feltett kérdésekre is, többek között az is kiderült, hogy a bűnös pénzt egy gyilkosság útján szerezte.

Reginának talán szerencséje is volt, hogy nem próbálták meg kiűzni belőle az ördögöt, mint e középkori ábrázoláson

A hercegprímás ekkor már külön bíróságot küldött az eset kivizsgálására. Ugyan a szellem Reginán kívül nem jelent meg más előtt, némi unszolásra hajlandó volt beszélgetni a bizottság tagjaival, akik később a fentebb leírtakat megerősítették. Az özvegy végül kiadta a bűnös pénzt, a szobor is elkészült, Clemens lelke pedig fehér galamb képében eltávozott, megnyugvást lelve.

A történet igazságtartalmáról persze nehéz lenne ítéletet alkotni, mindenesetre meglepő, hogy senkiben még csak fel sem merült, hogy megkérdezze Clemenst, tulajdonképpen kit és miért is gyilkolt vagy gyilkoltak meg. Így e kérdésre addig biztosan nem is kaphatunk választ, amíg lelke valamilyen újabb csoda folytán újra meg nem jelenik valaki előtt.

Az ügynek egyébként egész Európában híre ment. Itthon sem rögtön felejtődött el: 1646-ban maga III. Ferdinánd császár írta alá azt az iratot, amely a nélkülöző Regina „részére napi egy magyar forintnyi élethossziglani ellátás” fizetését biztosítja, méghozzá azért, „mert általa isteni rendeltetésből egy elhalt lélek a múlt években a tisztítótűzből megváltatott”.

EGY GYORS KÉRDÉS

Kik voltak a „kávéházi Konrádok”?

Az első világháború frontjain zajló események természetesen a pesti utcán, illetve a mindenféle rendű és rangú emberek találkozóhelyeként pezsgő forgalmat bonyolító kávéházakban is beszédtémát szolgáltattak.

És ahogy ma a politikához vagy éppen a focihoz, akkor is voltak, akik mindenhez sokkal jobban értettek, mint azok, akiknek az eseményekre valós befolyásuk is volt. A kávéházakban a térképek és az újságok körül összeverődtek az emberek, és „tárgyalták a háború egyes fázisait, magyarázgattak egymásnak egész csoportok – térképpel a kezükben –, itt alakultak ki persze a magán-hadvezérek, a speciális »kávéházi Conrádok« is” – írja egy korabeli forrás.

Conrádnak vagy Konrádnak a Monarchia vezérkari főnöke, Conrad von Hötzendörf nyomán nevezte el a pesti nyelv e figurákat, a kifejezés később már újságokban is szerepelt, igeként is használták azokra, akik csak kávéházban „Konrádkodtak”.

Azonban voltak, akik e gúnyos kifejezéssel nem a mindentudó okoskodókat látták a „Konrádokban”, hanem a háború ellenzőit illették ezzel a névvel. A *Pesti Futár* egy 1916-os írásában a kifejezés eredetét arra vezeti vissza, hogy a háború iránt lelkesedők találták ki azokra a „fanyalgó értelmiségikre”, akik már az első, hurrá-hangulattal teli napokban is kritizálni merészelték a hadba lépést, illetve a hadsereg vezetését.

Nyereményjáték

Olvassa figyelmesen a **BBC History** – A világtörténelmi magazint, és nyerjen egy értékes könyvet!

Írja be a válaszokat a megfelelő sorba! A középső oszlopban egy szervezet nevét kaphatja, ezt küldje el elérhetőségeinkre! Minden kérdésre megtalálhatja a választ cikkeinkben! (A szóközöknek nem, a kötőjeleknek és egyéb írásjeleknek viszont hagyunk ki helyet!)

1. **Első világháborús brit katona, aki „csalódott a kaland természetében", de évtizedekkel később is hitt az ügy igazában**
2. **Mihez hasonlította Cs. Szabó László Erdélyt, amikor tudomást szerzett a második bécsi döntésről?**
3. **Egykori római, házát Pompeii bombázásakor érte közvetlen találat**
4. **Kinek a művét tartják a 16. századi Azték Birodalom egyik legfontosabb forrásmunkájának?**
5. **E klub tagjainak sorába tartozott a német ifjú, aki egy gyilkossággal majdnem háborúba sodorta Poroszországot Nagy-Britanniával**
6. **A Kárpátokon túli Románia egyik elnevezése**
7. **Eredeti nevén milyen szövetség volt a Skócia és Franciaország közötti megállapodás?**
8. **Itt vett részt V. Henrik első várostromában**
9. **Ki követte Salazart Portugália élén?**
10. **Francia márki, valószínűleg tőle származott az ötlet, hogy I. Frigyes porosz király fiát hívják meg a magyar trónra**

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10

A helyes megfejtést beküldők közül hárman **Bill Price *A történelem legfontosabb döntései*** című könyvét nyerhetik meg.
A megfejtéseket **2014. április 30**-ig kérjük szerkesztőségünkbe beküldeni a **bbchistory@kossuth.hu** e-mail címre, vagy postán a **1327 Bp., Pf. 55** címre!
A tárgy mezőbe vagy a borítékra / levelezőlapra írja rá: „Nyereményjáték"!

A februári számban megjelent rejtvény helyes megfejtése *Holtzmann* volt, *Főúr, fizetek!* című könyvet nyertek: Horthy Éva, Kövér Mónika és Paskuj Iván.

ÁPRILISBAN A FÜLESBEN...; A FOLYTATÁS 1. RÉSZE
KELVIN JELE / MADRIDI MÚZEUM
KÉRDŐSZÓCSKA
NÉMA RÉKA!
... PICASSO; SPANYOL FESTŐ
RESTELLŐ
KÉK VIRÁGÚ ROSTNÖVÉNY
OLASZ AUTÓJEL
NEMZETI BAJNOKSÁG, RÖVIDEN
FÖLDMUNKÁS
ANNÁL LEJJEBB
SZESZES ITAL SZAMÓCÁBÓL
AZONOS BETŰK
LONDONI KATA! / FOKHAGYMACIKK
BOLGÁR SPORTJEL / PAMLAG
KLUB EGYEDE
PÉNZINTÉZET / GÖDÖRKÉSZÍTÉS
VÉGTELEN BÁL! / LÜBECK HATÁRAI!
HOZZÁNK PÁRTOL
... BABA; MESEHŐS / NEM IS ELŐTTI!
FOLYAMI ÜLEDÉK
A FOLYTATÁS 2. RÉSZE
S
ZORRO JELE
BELÜL BEÁZIK! / ATTAK
ATTÓL KEZDVE / ÓPAPA PÁRJA!
CSONT, LATINUL / BOLOND VERSHŐS!
ERZSÉBET, BECÉZVE
BIKAISTEN / ELŐKELŐ
LOCSOLÓCSŐ
RECÉS MINTÁJÚ PAMUTSZÖVET
ELEKTRON JELE
VILÁGOS LÓSZÍN
TÖRÖK AUTÓJEL
NEMDE?
NYÁRI NADRÁG
... STEWART; BRIT ÉNEKES
GYALOGLÁS / OLLÓS ÁLLAT
NÉZŐPONT / IMRE, BECÉZVE
INDUL A SHOW! / KÉN
TEREPAUTÓZÁS / LOHOLNI KEZD!
FAÉK / PADSOR KÖZEPE!
TEHÁT, LATINUL / ÓNLAP VÉGEI!
KATEDRÁLIS / ÉSZAK JELE
HORDÓ JELZŐJE / KÖTŐSZÓ
PÁROSAN NYER! / KÁLIUM
FELVÁGOTT
Á

Fejtsen Fülest egész évben!
PÁLYÁZAT

Töltse ki a rejtvényábrát, majd a színnel jelölt sorok megoldását küldje el a **bbchistory@kossuth.hu** e-mail címre vagy postán a **1327 Bp., Pf. 55** címre legkésőbb **2014. április 30**-ig! Így részt vesz sorsolásunkon, amelyen hárman egy-egy egyéves előfizetést nyernek a Füles című rejtvénymagazinra! A tárgy mezőbe vagy a borítékra/levelezőlapra írja rá: „Keresztrejtvény"!

Kémjátszma a földszoroson

John le Carré
A panamai szabó
Agave, 2014

EGY BŰNÖS EGZISZTENCIA sorsfordító pillanatába avatja be az olvasót a regény egyik szereplője és a narrátor: „Maga az isten ajándéka, Harry. Klasszikus, tökéletes megfigyelőállás. A feleségének kapcsolatai vannak. Olyan kapcsolatai, amikért ölni lehetne. Haverjai vannak az ellenállásban. A kislány a boltjában kész Robin Hood. A pozícióját és a viselkedésmintáit már több mint tíz éve csiszolgatja. Természetes fedősztori, fedőszemélyiség, bírja a helyi nyelvet, istenáldotta csevegő. Életemben még nem hallottam ekkora dumást. Maradjon csak az, aki, vagy ha lehet, még olyanabb, és a kezünkben van Panama. Ráadásul letagadható. Na, benne van?

Pendel vigyorgott, részben a hízelgés hatására, részben pedig a kutyaszorító fölött érzett szent borzalmában. Legfőként viszont azért, mert tudatában volt, hogy életének hatalmas pillanata következett el, rémítő és megtisztító egyszerre, mégpedig mindenestül a saját hozzájárulása nélkül."

Adott egy kétes előéletű, ám magát tisztességes angol úriemberként a két kontinenst összekötő, egyben a csatorna lévén elválasztó földszoros társadalmában újrapozicionáló szabó, Harry Pendel. Adott Őfelsége titkosszolgálatának a meggazdagodás és a villámgyors siker vágyától fűtött ifjú ügynöke, Andrew Osnard, akit Panamába helyeznek a „brit érdekek" védelmére. Adott egy korrupcióval mélyen áthatott köztársaság, amelyet gazdasági-politikai térnyerésükben bízva minden oldalról szorongatnak az amerikai, európai és ázsiai hatalmak. Adott Harry felesége, Louisa, egy amerikai mérnök lánya, aki a Panama-csatorna felett diszponáló bizottságot vezető Ernesto Delgado jobbkeze. Adott egy tehetetlen brit külképviselet, néhány mindenre elszánt kardcsörtető politikus és katona Londonban és Washingtonban, Noriega diktatúrája alatt megkínzott és megalázott ellenzékiek sora, konszolidált, befutott vagy csalódásukat alkoholba fojtó egykori lázadók, és a bőr alá is bekúszó meleg, párás, nyomasztóan fülledt klíma. Ezek azok a kártyák, amelyek osztáskor a titkosügynök kezébe kerülnek, aki újrakeveri őket a sima modorú, kifogyhatatlan svádájú, az elnöktől a bankigazgatóig, a kokainbárótól a zugfirkászig mindenkit ismerő, s mindenhová bejáratos úri szabó segítségével, kit némi hízelgéssel és nagy adag zsarolással helyi kémhálózatának fejévé tesz meg. S innen már megállíthatatlanok az események: a szélhámos túlburjánzó képzelete, az ügynök eredmény- és pénzéhsége, az asszonyi féltékenység és áldozat, a kormányzati fejesek túlzott tettrekészsége, s a lelket még a testnél is jobban mérgező közeg élethalálharccá változtatja az eleinte tét nélküli játszmának tűnő partit. És a fegyverropogásba, vérbe és tűzbe borult szegénynegyedekbe torkolló végjáték egyre elkerülhetetlenebbnek látszik – akárcsak az 1989-es, „Igaz ügy" fedőnévvel illetett hadművelet esetében, amikor az amerikai hadsereg egy ürügybe kapaszkodva bemasírozott Panamába, és megdöntötte Noriega rendszerét.

A Panama-csatorna napjainkban, a Csendes-óceán felől nézve, a fölötte átívelő Amerikák-híddal (Puente de las Américas)

1996-ban – három évvel a csatorna Panamának történő amerikai átadása előtt – írott regényével a csavaros és fordulatos kémregényeiről ismert John le Carré igazi mesterművet alkotott – ebben a kritikusok és maga a szerző is egyetértenek, aki négy legjobb írása között emlegeti *A panamai szabó*t. És alátámaszthatják ezt az értékelést a mozilátogatók tapasztalatai is: a le Carré produceri és forgatókönyvírói közreműködésével készített 2001-es filmadaptáció Pierce Brosnan, Geoffrey Rush és Jamie Lee Curtis főszereplésével igen erőteljes atmoszférájú alkotássá sikeredett, nemcsak elvéve és jelentős pontokon módosítva a könyv szövegén, de ki is egészítve és újrafogalmazva annak mondandóját az eltelt évek eseményein okulva.

Magyarul egy alkalommal már megjelent a legkiemelkedőbb kémregények képzeletbeli könyvespolcán magának előkelő helyet bebiztosító *A panamai szabó*, amelyet az Agave jóvoltából immár friss fordításban, hamisítatlan le Carré-s modorban fogalmazott nyelvi leleményekkel fedezhet fel (újra) magának a magyar olvasóközönség. Miként az utószóból is kiderül, az író igen magasra helyezte a lécet: Graham Greene *Havannai emberünk* (1958) című munkája jelentette számára az ugródeszkát, amellyel elrugaszkodott a közelmúlt panamai valóságának talajáról. Márpedig Panama éppen az a szeglete a világnak, ahol a fantázia és a konspiráció igazán magasra szárnyalhat: az éppen 100 évvel ezelőtt átadott, a két óceán közötti utat több mint 10 ezer kilométerrel lerövidítő csatorna körül ma is áll a bál, jelenleg éppen a kapacitásának megháromszorozására elindított építkezés költségei és minősége körül zajlanak a csaták, miközben *A panamai szabó*ban is hírbe hozott ázsiai hatalmak riválís vasúti és csatornaprojektjeiről is olykor-olykor felröppennek hírek. Panamában – amely az előző századforduló környékén zajló, pénzben és emberéletekben is horribilis építkezés anomáliai miatt a magyar nyelvben a „panamázás" fogalmával köznevesedett – minden és annak homlokegyenest ellenkezője is elképzelhető; John le Carré igencsak rátapintott az emberiség egyik gyenge és könnyen ingerelhető pontjára, amelyről bizony továbbgyűrűzhet a káosz.

A panamai szabó kikezdhetetlen és felejthetetlen olvasmány, minden sora igazi gyöngyszem a társadalomtudósoknak és a korrupciókutatóknak, a tekervényes utakon járó emberi képzelet szerelmeseinek, de még a papírra vetett kalandok örökifjú hódolóinak is. ■

Akik megváltoztatták a világot

Bill Price
A történelem legfontosabb döntései
Kossuth Kiadó, Budapest 2014

Legmeghatározóbb emberi tulajdonságaink közé tartozik a racionális gondolkodás, a problémamegoldás képessége. A Kossuth Kiadó egyik legújabb kötete, *A történelem legfontosabb döntései* az emberiség fennállása során hozott legjelentősebb döntésekből tár az olvasó elé ötvenet. A könyv időrendben mutatja be a történelem legnagyobb döntései közül azokat, amelyek emberek millióinak az életében hoztak változást, és formálták át sorsukat. A sajátos koncepció szerint válogatott történeteket számos fénykép, festmény, térkép és egyéb illusztráció teszi még színesebbé.

Bill Price kötete szerves folytatása és kiegészítése *A történelem legnagyobb rejtélyei* című munkájának, amelyet elő-

Az olduvai kultúrából származó, nagyjából 1,7 millió éves kőeszközök

ző számunkban ajánlottunk olvasóink figyelmébe, de jól illeszkedik a kiadó 2012-ben megkezdett sorozatának további köteteihez is, melyekben a legnagyobb átverések és leghírhedtebb jóslatok históriájába vezetik be az érdeklődőket. Az Észak-Londonban élő szerző egyébként szabadúszó íróként keresi kenyerét (főleg úti beszámolóival és történelmi tárgyú munkáival hívta fel magára a figyelmet), és amikor éppen nem dolgozik, rengeteget utazik.

A történelem legfontosabb döntései maga is egyfajta utazás: visszaléphetünk az időben, hogy utólagos ismereteinkkel felvértezve szemügyre vegyük fajunk sorsfordító pillanatait. Időrendbe szedve ezek a döntések emberiségünk történelmének egészén átívelnek, kezdve egyik legkorábbi ősünkkel, aki 2,6 millió évvel ezelőtt kőből szerszámot készített magának. Ezzel a döntésével tanúbizonyságot tett egyedi képességéről, bebizonyítva, hogy birtokában van az emberek egyik meghatározó jellemzőjének, a racionális gondolkodásnak.

A múltból indulva a kötet néhány őstörténeti példát vesz sorra: elsőként a földművelés kialakulását, amikor elődeink döntései óriási hatást gyakoroltak az egész emberiség további sorsára; majd Urukba utazunk, az ókori Mezopotámia egyik legősibb városállamába, ahol a sumerok feltalálták az írásbeli gondolatközlés új módját. E kortól indulva már könnyebben meg tudjuk nevezni az elmúlt idők döntéshozóit, kezdve az egyiptomi II. Ramszesszel; a klasszikus antikvitás időszakában továbbhaladva megvizsgálja a szerző, milyen döntések fűződnek Julius Caesar, Nagy Constantinus és más történelmi kiválóságok személyéhez. Innen már csak néhány lépést kell tennünk a középkorig, a Magna Chartáig, majd a reneszánsz is sorra kerül.

Betekinthetünk abba az időszakba is, amikor Kolumbusz Kristóf felfedezte Amerikát az európaiak számára, és megnyitotta az utat az európai gyarmatosítás előtt, amelynek folyamatát ugyancsak történelmi döntések sorozata alakította – mint amilyen az Amerikai Egyesült Államok létrejötte és terjeszkedése volt, amelyet a *Függetlenségi Nyilatkozat*ról és a Monroe-elvről szóló fejezetben ismerhetünk meg. A 19. századba érkezve megtudhatjuk, mi késztette Charles Darwint arra, hogy körülhajózza a Földet, Abraham Lincolnt pedig, hogy az amerikai polgárháború harcai közepette kibocsássa abolicionista kiáltványát. Ezt követően lépünk át a 20. századba, a műszaki-technológiai fejlődés, a világháborúk, a polgárjogi és függetlenségi mozgalmak századába, majd végül a jelenkorba érkezünk, hogy megismerkedjünk Tim Berners-Lee-vel, a világháló kifejlesztőjével. Végül pedig felidézzük, hogyan próbálta lezárni az észak-írországi konfliktust az azóta is tartó, ám időnként megtorpanó békefolyamat részeként az 1998-as nagypénteki egyezmény.

A könyvben tárgyalt döntéseket, az időrendi sorrenden kívül, a döntések jellege szerint kialakított hét csoport valamelyikébe is besorolta a kötet írója és szerkesztője. Ennek megfelelően említi az egyes országokban meghozott politikai döntéseket, mint amilyen a Franklin D. Roosevelt elnök által a gazdasági világválság felszámolására Amerikában bevezetett New Deal volt az 1930-as években; valamint diplomáciai döntéseket, amelyek a világ jelentős részén éreztették hatásukat, mint például az európai szövetségi rendszernek a napóleoni háborúk után, a bécsi kongresszuson történt újjászervezése volt. Sor kerül továbbá jelentős katonai döntésekre, közülük is az egyik legfontosabbra, amikor Eisenhower a kedvezőtlen időjárás ellenére kiadta a parancsot a normandiai partraszállás megkezdésére. Békésebb vizekre hajózva olyan döntésekkel is találkozunk, amelyek vallási téren eredményeztek mélyreható változásokat, mint például Gautama Sziddhárthaé, aki családját elhagyva a megvilágosodáshoz vezető út keresésére indult. A társadalmi változások területén a kötet azokra a személyiségekre is ráfókuszál, akik nem tétováztak, amikor szembe kellett szállniuk az igazságtalansággal, mint cselekedte azt Rosa Parks és Nelson Mandela. A tudomány és újítás mindig különlegességgel szolgáló műhelyeiben Kopernikusz és Isaac Newton munkásságával, vagy a közelmúltból Steve Jobs az Apple cégnél végzett innovációival ismerkedhetünk meg. Végül pedig azokba a döntésekbe kapunk betekintést, amelyek valamilyen kiemelkedő kulturális teljesítménnyel ajándékozták meg az emberiséget: ilyen volt a francia esszéíró és filozófus, Michel de Montaigne elhatározása, hogy állását feladva az írásnak szentelje napjait, vagy George Martin produceré, amikor a Beatles együttest az EMI céghez szerződtette, miután egyik lemeztársaság sem kért belőlük.

Természetesen, mint minden válogatást, Bill Price-ét is érheti kritika, hiszen fontos személyekről és folyamatokról nem tesz említést, míg egyes történetei talán esetlegesnek tűnhetnek. Maga is tisztában van ezzel a csapdával, ám veszi a bátorságot, hogy elkalandozzon az emberi történelemben, és vállalja döntése következményeit, ahogy a könyvében ábrázolt kiemelkedő személyiségek zöme is. Célját pedig maradéktalanul el is éri, hiszen vitára serkenti és továbbgondolásra készteti olvasóit. ■

Jézus élete tele van váratlan és megmagyarázatlan eseményekkel, közjátékokkal és apró részletekkel. Ezek közül sokat ismerni és érteni vélünk, mások viszont máig homályba burkolóznak, elfedve szemünk elől a világtörténelmi jelentőségű életút mélyebb rétegeit és összefüggéseit. A National Geographic Channel

Jézus titkai

című különkiadása ezeket a rejtélyeket igyekszik megfejteni – feltárva eredetüket, jelentésüket és magasabb céljukat

JÉZUS ÉLETE hét fontos epizódjának körülményei máig sem tisztázottak: születésével, csodáival, „hiányzó éveivel", Szent Péterrel, Veronika kendőjével, Mária Magdolnával és a keresztre feszítésével kapcsolatban az elmúlt két évezredben folyamatosan változott a teológusok véleménye.

A rejtélyek és ellentmondások sora már Jézus születésekor kezdetét veszi. Bár a pólyába csavart, állatok és pásztorok között egy szegényes istállóban síró csecsemő mára a kereszténység egyik szimbólumává vált, egy baljós értelmezés szerint a születéstörténet középpontjában valójában nem a születés, hanem Jézus halálának próféciája áll. A betlehemi csillag egy üstökös volt, mely Jézus sötét jövőjét hivatott jelképezni, a napkeleti bölcsek által ajándékba hozott – akkoriban a holttestek kezelésére használt – mirha pedig a halált jelképezte.

Jézus egyebek mellett a csodáiról híres: isteni ereje segítségével meggyógyított egy leprást; kiűzte a démont egy gonosz lélek által megszállt férfiből; és megtisztított egy nőt, aki immár 12 éve megállíthatatlanul vérzett. Abban az időben azonban az uralkodó osztály ferde szemmel nézett az efféle misztikus képességekre, mert megkérdőjelezték azt a tézist, hogy a „tisztátalanok" nem vehetnek részt a vallási életben. Jézus egy elmélet szerint eme „tisztátalan" számkivetettek közül toborozta apostolait. Azt prédikálta, hogy minden ember a Mennyei Királysága örököse lehet, s ezzel visszaadta a reményt kora kiközösítettjeinek.

A *National Geographic Channel* gyönyörű, művészi igénnyel fényképezett kétórás különkiadása Jézus hosszú és rögös útját mutatja be a betlehemi istállótól egészen a keresztig, meglepő új információkat közölve számos, eddig homályban maradt részlettel kapcsolatban. Jézust Nick Simmons, a legendás KISS rockegyüttes basszusgitárosa, Gene Simmons fia alakítja.

Bemutató: 2014. április 20-án, vasárnap este 6-kor

NATIONAL GEOGRAPHIC CHANNEL

A Művészetek Palotájának áprilisi műsorából

Mata Hari, a szenvedélyes kémnő zenés története

„Az ügyész minden idők legnagyobb kémnőjének nevezte, s az utókor, úgy látszik, elhitte ezt. Tucatnyi film idézte fel az emlékét, s a filmvásznon a legszebb színésznők játszották el a szerepét: többek között Asta Nielsen, Greta Garbo, Marlene Dietrich, Gábor Zsazsa, Sylvia Kristel és Jeanne Moreau. Még az ifjú Indiana Jones kalandjait felidéző tévéfilmsorozatból sem hiányozhatott. Legendás személyiséggé vált, a »végzet asszonyának«, a férfiakat bűnre csábító, kísértő nőszemélynek a megtestesítőjévé – pedig tényleges hírszerzői pályafutása meglehetősen rövidnek és sikertelennek bizonyult." (Hahner Péter)

Arra azonban alkalmas lett, hogy a mozivászon után a zenés színpadon is életre keljen legendás alakja. Misztikus keleti táncait annak idején hol bárokban, hol pénzmágnások szalonjaiban, rövid ideig pedig a milánói Scalában lejtette. A 20. század elejének életörömben tomboló Párizsa és a hamarosan kirobbanó első világháború borújától árnyékolt Berlin között ingázó végzet asszonyának történetét a **Béres Attila** dalszövegeit megzenésítő **Várkonyi Mátyás** zenéjével kínálja a Budapesti Tavaszi Fesztivál. A kémoperának nevezett, de inkább a hagyományos musical eszközeivel operáló mű ősbemutatója **április 1**-jén lesz a **Művészetek Palotájá**ban.

Magyar zene koprodukcióban

Ha nem is színtiszta, de alapvetően magyar zene szólal meg az **MR Szimfonikusok április 4**-i hangversenyén, amelynek szólistája a moldáv származású, világhírű hegedűművésznő, **Patricia Kopatchinskaja.** Egy ritkán játszott (és eszterházai keletkezése miatt némi magyar vonatkozással is rendelkező) Haydn-szimfónia után az idén 70 éves Eötvös Péter DoReMi hegedűversenye szólal meg, majd két, egymás után nem túl gyakran előadott Kodály-mű (*Páva-variációk* és *Marosszéki táncok*). A magyar zene és a kortárs magyar muzsika iránt különösen elkötelezett zenekar estje igazi ünnepnek ígérkezik, amelyet az Orchestre Dijon Bourgogne első karmestere, a Pierre Boulez és James Levine irányításával dirigenssé vált kiváló fuvolista, **Madaras Gergely** vezényel.

Tommy Emmanuel, a világ legjobbja

Előre elkészített lista nélkül, a repertoárral a fejében érkezik minden fellépésére. Felméri a közönség hangulatát, az előzményeket, majd érzékeire bízza magát, amelyek sosem csalják meg. Sokszor a nézőktől kap kívánságlistát arról, amit hallani akarnak. De ő maga is ösztönösen is érzi, mit szeret a hallgatóság. Ezt tartja minden koncert igazi örömének. Pihenni a countryzene szülőföldjére megy, ahol kocsmáról kocsmára járva megmerül muzsikájukban, ami az éltető elemet jelenti számára. Kitűnő memóriájával mindent azonnal meg is jegyez.

Azóta, hogy szinte napra pontosan öt évvel ezelőtt utoljára járt a Müpában, három albuma is megjelent (*Little by Little, All I Want for Christmas, The Colonel & The Governor*), szóval nyugodtak lehetünk: a régi csodák mellé újakat is kapunk.

A tízujjas gitártechnika mestere **április 17**-én koncertezik a **Művészetek Palotájá**ban. Ízelítőt ad a country, a blues és a jazz általa létrehozott különleges metszetéből. Régi álmát váltja valóra, amikor gitárral hódít a föld körül. Most éppen Budapesten.

Magyar hegedűs Stradivarival

A hegedűművészek Oscar-díjának tartott elismerésért harmincöt művész szállt versenybe 2010-ben, s végül **Baráti Kristóf** muzsikus nyerte el az 50 ezer dollárral járó első díjat. Paganini *I. hegedűversenyé*t adta elő a döntőben a Moszkvai Szimfonikus Zenekar kíséretében. Baráti Kristóf nemcsak generációjának, de több generációnak is a legtehetségesebb hegedűművésze.

Ez az igazi szólista igazi kamarazenével (és egy vérbeli kamaramuzsikussal) áll **április 30**-án színpadra, hogy **Enrico Pace** társaságában Schubert-, Schumann-, Suk- és Richard Strauss-műveket játsszon a **Művészetek Palotája** közönségének. Az olasz zongorista neve világszerte jól cseng, a magyar publikum is tetszéssel fogadta, a beteg gyermekekért tett erőfeszítései pedig különösen népszerűvé teszik.

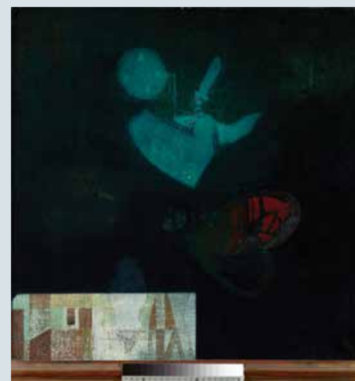

Az est alkalmat ad arra, hogy egy különleges hangszer is bemutatkozzék. Baráti Kristóf a Stradivarius Társaság jóvoltából egy 1703-ban készült Stradivari-mesterhegedűn játszik, amelyet a chicagói Stradivari-alapítvány bocsátott a rendelkezésére. Az alapítvány célja, hogy kiváló hangszereket juttasson kedvező feltételekkel tehetséges művészeknek, így a némaságra ítélt, elzárt hangszerek újra eredeti rendeltetésük szerint szolgálnak, s a zenekedvelők élvezhetik csodálatos hangjukat.

MŰVÉSZETEK PALOTÁJA

Bálint Endre életmű-kiállítása a Magyar Nemzeti Galériában

A művész születésének 100. évfordulója alkalmat adott arra, hogy a Magyar Nemzeti Galéria átfogó életmű-kiállítással idézze fel munkásságát.

BÁLINT ENDRE a 20. század egyik legtitokzatosabb művésze. A titok egyik magyarázata Bálint sokoldalúságában rejlik. Festő és grafikus volt, de készített objekteket, fotómontázst, kollázst, monotípiát, írt verset, önéletrajzot. Ezt az eredeti és változatos életművet utoljára 1984-ben láthattuk a Műcsarnokban.

A mintegy 350 művet bemutató kiállításon nemcsak az ismert alkotásokkal, hanem eddig magángyűjteményekben rejtőzködő művekkel is találkozhat a közönség.

A következő nagyobb kiállítási egység középpontjában az 1950-es éveknek a szürrealista látásmód elmélyüléséről tanúskodó alkotásai, a sajátos Bálint-szótár – azaz a kompozícióiban rendre visszatérő képi formulák, alakzatok – kialakulását dokumentáló művek, a sárospataki és a zsennyei alkotóházban töltött időkhöz kapcsolódó munkák állnak.

Bálint a forradalom utáni megtorlás idején, valamint magánéleti okok miatt 1957-ben elhagyta Magyarországot. Ötéves párizsi tartózkodása alatt új témákkal, új motívumokkal és új műfajokkal gazdagította művészetét. Franciaországi éveinek legnagyobb szabású alkotása az 1958-ban az Édition Labergerie kiadásában megjelent *Jeruzsálemi Biblia* illusztrálása. A 45 egész oldalas színes, illetve 1250 arany-fekete szövegközti illusztrációt tartalmazó díszkiadás mellett a grafikák számos eredeti lapja, illetve Chagall bibliai illusztrációi egy külön tematikus blokkban láthatók. A kiállítás kiemelkedő értékű darabja az a keskeny gerendára festett 13. századi katalán munka, amelyet a barcelonai Katalán Nemzeti Múzeum most először adott kölcsön egy külföldi kiállításra. A párizsi éveket Bálint párizsi műteremszobája segít felidézni, amelyet archív fotók alapján sikerült rekonstruálni. Itt készültek a művész kollázsai és fotómontázsai is, amelyek szintén külön egységben láthatók.

1962-es hazatérése után Bálint festői világa egy időre szikárabbá, egyszerűbbé vált. Felfedezte ugyanakkor a tárgyak, az objektek világát. A kiállítás egyik leglátványosabb egysége Bálint objektjeinek, azaz használt, törött, kopott tárgyakból újjáértelmezett műalkotásainak oltárszerűen elrendezett együttese. Mindezekben már érződik Bálint vonzódása a folklórhoz, a hétköznapi élet legegyszerűbb, sokszor hulladékként kezelt, de mégis személyes sorsokat feltáró tárgyaihoz. A zsennyei nyarak, majd az 1972-es féléves berlini ösztöndíja után festészete is eljutott a színpompás, monumentális összegzésig. Ugyanakkor a beteg tüdeje miatt a festéstől eltiltott művész élete végén ismét visszatalált a kollázs műfajához.

A bemutatásra kerülő festmények, kollázsok, monotípiák, objektek között számos mű külföldi, főleg párizsi gyűjteményekből érkezett haza. A kurátor Bálint művészi korszakait saját művei mellett magyar és külföldi kortársai (Vajda Lajos, Czóbel Béla, illetve Georges Braque, Marc Chagall, Pablo Picasso, Max Ernst) alkotásainak bemutatásával, dokumentumokkal, fotókkal, filmekkel, illetve alkotói miliőjével – párizsi padlásszobájával vagy híres, Rottenbiller utca 1. alatti lakásának leírásával – idézi fel.

A kiállítás kurátora Kolozsváry Marianna művészettörténész, a Magyar Nemzeti Galéria főmuzeológusa.

A tárlat 2014. május 11-ig tekinthető meg a Magyar Nemzeti Galériában.

MAGYAR NEMZETI GALÉRIA

Személyes történelem

Alfred Hitchcock (1899–1980)

A legendás angol filmrendezőről **David Bailey** mondja el véleményét

ALFRED HITCHCOCK talán a leghíresebb filmrendező, aki a Brit-szigetekről indult a világhírnév felé. A londoni születésű fiatalember a *39 lépcsőfok*hoz (1935) hasonló thrillerekkel alapozta meg pályáját, s a mai napig használt filmkészítési és dramaturgiai technikák egyik úttörője volt. 1939-től Hollywoodban forgatott, és olyan felülmúlhatatlan klasszikusokat ajándékozott a világnak, mint a *Hátsó ablak* (1954), az *Észak-Északnyugat* (1959), valamint a *Psycho* (1960). Legtöbb filmjében – kisebb szerepekben – maga is feltűnt.

Először gyerekként hallottam Alfred Hitchcock nevét. Egyike volt az általam legkorábban megismert hírességeknek, tekintve, hogy ugyanúgy a londoni East End negyedben nevelkedett, mint jómagam – csak néhány utcával arrébb, és születésem előtt jó negyven évvel. De csupán 16 vagy 17 évesen jöttem rá, hogy ez a karakteres külsejű pasas pontosan miről is nevezetes – azaz, hogy elsőrangú filmrendezőről van szó. Néhány évre rá láttam az első, általa rendezett filmet, a *39 lépcsőfok*ot, és valósággal sokkolt az élmény.

Vajon milyen ember lehetett az életben? Ha megnézzük a róla készített két ismertebb filmet, elég kellemetlen alak. Személyiségét részben az is befolyásolhatta, hogy a nem túl jó hírű északkelet-londoni Leytonstone-ban nőtt fel, és elég nagy erőfeszítéseket kellett tennie, hogy vigye valamire a filmiparban, ami abban az időben az ő családi-szociális hátterével nem volt egyszerű feladat. Nagyon elszánt lehetett: jó előre elhatározta, hogy életét a mozinak szenteli, és semmilyen akadály nem állhatta útját.

Imádom, hogy rövid idő alatt fel tud vázolni egy egész történetet, mint például az *Idegenek a vonaton* (1951) vagy a *Fogjunk tolvajt* (1955) esetében. Az első pillanattól kezdve magával ragadja a figyelmünket. Egyetlen másodperc alatt többet mutat meg egy karakterről – egy tökéletesen elkapott mozdulat segítségével –, mint más rendező sokkal hosszabb idő leforgásával. Azért érzem magamhoz közel Hitchcock stílusát, mert ahogy ő a filmjeiben, én is igyekszem fotóimmal megragadni egy adott személy lényegét, amely felett más talán átsiklana. Nagyra értékelem konok állhatatosságát is – e nélkül hiába lenne valaki a világ legtehetségesebb embere a maga szakmájában, nem vinné semmire. Úgyszintén kedvelem Hitchcock cinikus East End-i humorát, amely minden filmjében fellelhető.

Hitchcock Hollywoodban, 1965 körül. David Bailey szerint „egyetlen másodperc alatt többet mutat meg egy karakterről, mint más rendező sokkal hosszabb idő leforgásával"

A két, korábban említett életrajzi filmben nem túl hízelgő módon ábrázolták Hitchcockot. A Caravaggióhoz és Picassóhoz hasonló korszakos művészeknek szintén megvoltak a maguk gyarlóságai, még sincs semmi okunk, hogy ne csodáljuk őket. Igaz, ami igaz, Hitchcock odavolt a szőke nőkért, de én is bolondulok a barnákért – mi rossz van ebben?

Arra a kérdésre, hogy van-e bennünk valami közös, azt felelném: többé-kevésbé azonos háttérrel indultunk. Ráadásul ő sem kedvelte különösképpen a rendőröket, és én is osztom ezt az érzést.

„Nagyon elszánt lehetett: jó előre elhatározta, hogy életét a mozinak szenteli, és semmilyen akadály nem állhatta útját"

Nehéz lenne megmondani, mikor járt pályájának delelőjén, hiszen annyi kiváló filmet rendezett. Rám talán az 1963-as keltezésű *Madarak* tette a legnagyobb hatást, mindig is odavoltam a film alapjául szolgáló írás szerzője, Daphne du Maurier alkotásaiért. (Épp ezért szeretem *A Manderley-ház asszonyá*t [1940] is, mert szintén Maurier irodalmi alapanyagát dolgozta fel.) Mindennél jobban tanúskodik filmrendezői géniuszáról az a tény, hogy a ma megszokott digitális trükkök nélkül volt képes rémítő hatást elérni a *Madarak*kal. Nemrégiben újra megnéztem a filmet, és bátran állíthatom: csak előnyére váltak az eltelt évtizedek!

Sajnos – de lehet, hogy szerencsés módon, hiszen találkozni valakivel, akire felnézel, óriási csalódás is lehet – soha nem futottam össze vele az életben. De ha megtettem volna, biztos megkértem volna rá, hogy álljon modellt nekem. Biztos vagyok abban is, hogy érdekfeszítő eszmecserét folytathattunk volna a szőkék és a barnák különböző értékes tulajdonságairól… H

David Bailey az egyik leghíresebb brit fotóművész, sztárokról készített fotói világszerte ismertek. Antonioni a *Nagyítás* (1966) című filmjének főszereplőjét többek között róla mintázta

Fordította Győrffy Iván

PA/CORBIS